

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

2

ROČNÍK 56, 2005

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

OBSAH

Björn H a n s e n: Ako merať geografickú konvergenciu jazykov: prípadová štúdia gramatikalizácie v dôsledku jazykového kontaktu v nemecko-maďarsko-slovanskej oblasti	81
Miloslava S o k o l o v á – Martina I v a n o v á – Katarína V u ž ň á k o v á: Prínos slovníka koreňových morféme k charakteristike kompozít	99
Darina T a r c s i o v á: Ikonicitá a arbitrárnosť v posunkovom jazyku	127

R o z h ě a d y

Miloš H o r v á t h: Známa – neznáma eseje (Náčrt histórie a štruktúrnych vlastností eseje a esejistického štýlu)	133
---	-----

R e c e n z i e

Tuguševa, R. Ch.: Očerki sopostavitel'noj leksikologii češského i slovackogo jazykov. J. B e n k o v i č o v á	145
Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. J. D o l n í k	147
Zur Erforschung des Frühneuhochdeutschen in Böhmen, Mähren und der Slowakei. P. Ž i g o	149
Kačala, J.: Slovenčina pri mílnikoch slovenských dejín. M. J o z e f o v i č	153

K r o n i k a

Jubilujúca Eva Tibenská. M. S e d l á k o v á	157
Súpis prác Evy Tibenskej za roky 1980 – 2004. L. D v o n ě a i	159

C O N T E N T S

Björn H a n s e n: How to Measure Areal Convergence: a Case Study of Contact-induced Grammaticalization in the German-Hungarian-Slavonic Contact Area	81
Miloslava S o k o l o v á – Martina I v a n o v á – Katarína V u ž ň á k o v á: The Contribution of the Dictionary of Root Morphemes to the Characterization of Compounds	99
Darina T a r c s i o v á: Iconicity and Arbitrariness in Sign Language	127

R e v i e w A r t i c l e s

Miloš H o r v á t h: Essay – Known Unknown	133
--	-----

B o o k R e v i e w s

Tuguševa, R. Ch.: Očerki sopostavitel'noj leksikologii češského i slovackogo jazykov. By J. B e n k o v i č o v á	145
---	-----

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

2

ROČNÍK 56, 2005

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.

THE LINGUISTIC JOURNAL
of the Ľudovít Štúr Linguistics Institute, Slovak Academy of Sciences
Volume 56, 2005
Published semianually in 80 pp.
by Slovak Academic Press, spol. s r. o.
Editorial Board Address:
813 64 Bratislava, Panská 26, Slovakia
Distributed by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München,
Germany

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук
Том 56, 2005
Издается два раза в год на 80 стр.
Slovak Academic Press, spol. s r. o.
Адрес редакции: 813 64 Bratislava, Panská 26, Словакия
Подписки принимает: SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4,
P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

REDAKČNÁ RADA

J. Bosák (hlavný redaktor), K. Buzássyová, J. Dolník, J. Horecký, A. Jarošová, Ľ. Králik,
V. Krupa, S. Ondrejovič, V. Patráš, M. Petrufová (výkonná redaktorka), I. Ripka,
J. Sabol, E. Sekaninová, P. Žigo.

Present-day Language Communication in the Interdisciplinary Connection. By J. D o l n í k.....	147
Zur Erforschung des Frühneuhochdeutschen in Böhmen, Mähren und der Slowakei. By P. Ž i g o.....	149
Kačala, Ján: The Slovak Language at the Milestone of the Slovak History. By M. J o z e f o v i č.....	153

C h r o n i c l e

Eva Tibenská Jubilee. By M. S e d l á k o v á	157
Bibliography of the Writings of Eva Tibenská for the Period 1980 – 2004. By L. D v o n ě and others.....	159

СОДЕРЖАНИЕ

Бьерн Х а н с е н: Как измерять географическую конвергенцию языков: грамматикализация в результате языковых контактов в германо-венгерско- славянской области	81
Милослава С о к о л о в а – Мартина И в а н о в а – Катарина В у ж н я к о в а: Вклад словаря корневых морфем в характеристику сложных слов	99
Дарина Т а р ч и о в а: Изображение и произвольность в языке жестов	127

О б з о р

Милош Х о р в а т: Знакомое – незнакомое эссе.....	133
--	-----

Р е ц е н з и и

Тугушева, Р. Х.: Очерки сопоставительной лексикологии чешского и словацкого языков. Я. Б е н к о в и ч о в а.....	145
Современная языковая коммуникация в интердисциплинарных отношениях. Ю. Д о л н и к.....	147
Zur Erforschung des Frühneuhochdeutschen in Böhmen, Mähren und der Slowakei. П. Ж и г о.....	149
Качала, Я.: Словацкий язык и основные вехи словацкой истории. М. Й о з е ф о в и ч	153

Х р о н и к а

Юбилей Эвы Тибенской. М. С е д л а к о в а.....	157
Список работ Эвы Тибенской, опубликованных в период 1980 – 2004 гг. Л. Д в о н ч и д р.	159

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 56, 2005, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Hlavný redaktor doc. PhDr. Ján Bosák, CSc.

Výkonná redaktorka PhDr. Magdaléna Petrufová

Redakčná rada:

doc. PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.,
prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., Mgr. Alexandra Jarošová, CSc., PhDr. Ľubomír Králik, CSc.,
PhDr. Viktor Krupa, DrSc., doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc., prof. PaedDr.
Vladimír Patráš, CSc., PhDr. Magdaléna Petrufová, prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc.,
prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc., doc. PhDr. Ella Sekaninová, DrSc., prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26

Technický redaktor: Mgr. Vladimír Radik

Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P.O.Box 57,
Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava
E-mail: sap@sapress.sk
www.sapress.sk

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4,
P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia
E-mail: info@slovart-gtg.sk.

Registračné číslo 7044

Distributed by Slovak Academic Press Ltd., P.O.Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava
Distribution rights are held by KUBON und SAGNER, P.O.Box 34 01 08, D-8000 München,
Germany

Ročné predplatné Sk 80,-, jednotlivé číslo Sk 40,-

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2005

AKO MERAŤ GEOGRAFICKÚ KONVERGENCIU JAZYKOV: PRÍPADOVÁ
ŠTÚDIA GRAMATIKALIZÁCIE V DÔSLEDKU JAZYKOVÉHO KONTAKTU
V NEMECKO-MAĎARSKO-SLOVANSKEJ OBLASTI*

BJÖRN HANSEN

HANSEN, B: How to Measure Areal Convergence: a Case Study of Contact-induced Grammaticalization in the German-Hungarian-Slavonic Contact Area. *Jazykovedný časopis*, 2005, Vol. 56, No. 2 pp. 81 – 98 (Bratislava)

The paper deals with the diffusion of grammaticalization processes among neighbouring languages in Central and Eastern Europe. Its focus is on the modal systems of German, the Slavonic languages and Hungarian. Modals are understood as expression of modality which have undergone a grammaticalization process; they express the basic notions 'necessity', 'possibility' or 'volition'. The author applies the theoretical framework of grammaticalization theory and combines it with the isopleth method to measure typological distance and areal convergence. The isopleth maps contain semantic and morphosyntactic features and, thus, help to carry out a fine-grained analysis of convergence phenomena. It is shown that the modal systems of the analysed languages show a certain degree of areal cline: especially the West Slavonic languages have been considerably influenced by German, whereas Russian and Bulgarian show no traces of German structures. It is shown that we are dealing with two types of contact induced grammaticalization: a) 'ordinary contact induced grammaticalization', where speakers develop an equivalent modal using material available in their own language and b) 'replica grammaticalization' where speakers replicate the grammaticalization process they assume to have taken place in German, using an analogical formula.

Článok sa zaoberá ROZŠÍRENÍM GRAMATIKALIZAČNÝCH PROCESOV MEDZI SUSEDIACIMI JAZYKMI. Analýzou modálnosti v slovanských jazykoch a miery ich ovplyvnenia nemeckými modálnymi slovesami je práca príspevkom k výskumu konvergenie v jazykoch strednej a východnej Európy. Východiskom analýzy sú modálne systémy v nemeckom a v slovanských jazykoch. Keďže sa zaujímate aj o geografické aspekty, do nášho uvažovania zahrnieme aj maďarský jazyk. Na rozdiel od predchádzajúcich štúdií teraz použijeme rámec teórie gramatikalizácie podľa Ch. L e h m a n n a a kol. (1995²) v kombinácii s metódou merania typologickej a geografickej konvergenie, ako ju vyvinul J. van der A u w e r a (1998 a; 1998 b).

V práci sa pokúsime nájsť odpovede na nasledujúce otázky: 1) Aké sú vlastnosti modálnych systémov v jednotlivých jazykoch? 2) Aký silný je vplyv nemeckého

* Prednesené 24. 5. 2005 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave.

jazyka? 3) Ako sa dá geografická konvergencia merať? 4) Dajú sa nájsť dôkazy na geografický spád (,areal cline´)? K týmto otázkam pristupujeme z hľadiska distribúcie významov a morfosyntaktických štruktúr.¹

1. Predchádzajúce štúdie

J. Van der Auwera – A. Ammann (v tlači) ukázali, že modálna polyfunkčnosť je typický jav pre európske jazyky. Odvolávajú sa pritom na prácu J. P o r á k a, ktorý už v roku 1968 spozoroval určitý spád v distribúcii modálnych prostriedkov medzi slovanskými jazykmi: kým západoslovanské jazyky používajú prevažne osobné slovesá, ruština ako druhý extrém skôr uprednostňuje neosobné modálne výrazy a jazykové prostriedky neslovesného pôvodu. J. Porák tento spád vysvetľuje europeizáciou prostredníctvom nemeckého jazyka. V práci B. H a n s e n (2000) som opísal cestu nemeckého *müssen* do iných jazykov – cestu, ktorú som nazval víťaznou, lebo *müssen* sa ujalo v mnohých slovanských jazykoch. Dôslednú analýzu nemeckého vplyvu na poľský modálny systém podal D. W e i s s (1987). Porákové a Weissove veľmi zaujímavé postrehy a moje predchádzajúce štúdie slúžia ako východiskový bod tejto práce.

2. Modálne slovesá ako difúzna typologická kategória

Modálne slovesá alebo základné modálne výrazy (Ďurovič, 1956, s. 61) sú prostriedkami na vyjadrenie modálnosti, ktoré prešli PROCESOM GRAMATIKALIZÁCIE. Vyjadrujú základné pojmy ,nutnosť‘, ,povinnosť‘, ,možnosť‘ alebo ,vôľu‘ a môžu sa spájať takmer so všetkými druhmi slovíes. Modálne slovesá by sme mohli definovať nasledovne:

Modálne sloveso je POLYFUNKČNÝM výrazom modalít. Spolu s plnovýznamovými slovesami tvorí prísudok a na svoje plné uplatnenie potrebuje len jeden jediný argument, ktorým je vždy lexikálny slovesný kmeň. Modálne sloveso si neurčuje menné argumenty, ale preberá argumentovú štruktúru plnovýznamového slovesa, pričom na hlavné sloveso nekladie žiadne obmedzenia.

Modálne slovesá sa lokalizujú na ,gramatickej periférii‘ (Plungianov výraz, 2003, s. 130 n.) a tvoria určitú plne analytickú paradigmú slovesa. Typické modálne výrazy sú polyfunkčné, čo znamená, že vyjadrujú aspoň dva druhy modálnosti. Normálne rozlišujeme dynamickú, deontickú a epistemickú modalitu. Kým modálne výrazy sú polyfunkčné, slová s modálnym významom, ktoré neprešli gramatikalizačným procesom, majú len jeden modálny význam. Porovnajme napríklad plne gramatikalizované slovenské modálne sloveso *môcť* so slovesom s modálnym významom *vládať*. Prvé môže vyjadrovať ,schopnosť‘ (dynamická modalita), ,objektívnu mož-

¹ Ďakujem Agnese Fiedlerovej za cenné rady a pomoc pri preklade.

nosť (dynamická), ‚povolenie‘ (deontická) a ‚možno, azda‘ (epistemická), kým to druhé označuje len ‚schopnosť‘:

- ‚schopnosť‘ (dynamická modalita):

(1) Slovensky *Nevidel som ťa 3 dni, nemôžem/nevládzem to vydržať.*

- ‚objektívna možnosť‘ (dynamická modalita):

(2) Slovensky *Naši priatelia nemohli/?nevládali postaviť stan, lebo nemali kladivo.*

- ‚povolenie‘ (deontická modalita):

(3) Slovensky *Odsúdení na najvyšší trest si môžu / *vládu v USA v štáte Utah vybrať spôsob smrti.*

- ‚stredná pravdepodobnosť‘ (epistemická modalita):

(4) Slovensky *V Tatrách môže / *vládze dnes pršať.*

Sémantická polyfunkčnosť sa neobmedzuje na tri uvedené druhy modálnosti. Pri niektorých modálnych slovesách sa vyvinuli aj tzv. POSTMODÁLNE gramatické významy. Tento pojem pochádza od autorov V. A. Plungiana – J. van der Auweru (1998) a vzťahuje sa na tie významy, ktoré sa podľa univerzálnej sémantickej mapy vyvinuli z modálnych významov. Ilustruje to prípad poľského *mieć* ‚mať‘, ktoré časom začalo tiež vyjadrovať cudziu mienku (porovnaj české *mít* a slovenské *mať*).

Skutočnosť, že plne gramatikalizované modálne sloveso má funkciu pomocného slovesa, je výsledkom ďalekosiahlej syntaktickej kondenzácie, procesu, ktorý vedie k zmenšeniu počtu syntakticky podradených prvkov. Typické modálne sloveso je časťou prísudku a za normálnych okolností sa nevyskytuje v iných syntaktických pozíciách. Neurčuje si vlastné menné argumenty, ale preberá argumentovú štruktúru slovesa, a teda neovplyvňuje výber podmetu. Z tohto dôvodu sa môžu modálne slovesá spájať tak s osobnými, ako aj s neosobnými podmetmi, čo napríklad tiež vysvetľuje možnosť transformácie pasíva bez zmeny významu:

(5) Slovensky *Mechanici nemohli auto opraviť.*

(5') Slovensky *Auto nemohlo byť opravené.*

3. Modálne slovesá v jednotlivých jazykoch

Ako sme spomenuli vyššie, budeme sa zaoberať analýzou modálnych systémov v oblasti nemecko-slovanského jazykového kontaktu a v maďarskom jazyku. Pre nedostatok priestoru však nemôžeme zahrnúť do našej štúdie všetky jazyky používané na danom území, obmedzíme sa na spisovný poľský, český, slovenský, lužickosrb-ský, ruský, slovinský, srbský/chorvátsky a bulharský jazyk.

Mapa 1: Oblasť nemecko-slovansko-maďarského jazykového kontaktu (Comrie – Corbett, 1993)

Ak aplikujeme hore uvedenú definíciu na nemčinu, maďarčinu a slovanské jazyky zistíme, že každý z týchto jazykov má určitú zásobu modálnych slovík, ktoré sa líšia od iných výrazov modalít. Veľa jazykov rozlišuje modálne slovesá zhodujúce sa s podmetom (osobné modálne slovesá) a také, ktoré sa vyskytujú len v tretej osobe, a teda neprípúšťajú podmet v nominatíve (neosobné modálne slovesá), napr.:

- (6) Rusky *Ivan možet rabotať.*
 ‚Ivan môže pracovať.‘
- (6’) Rusky *Ivanu možno rabotať. / Možno rabotať.*
 doslovne: ‚Pre Ivana je možné pracovať.‘

Tabuľka č. 1: Modálne slovesa v kontaktnej oblasti

	osobné	Neosobné	polomodálne	špecifické prvky
Nemčina	POSS: <i>können, dürfen, mögen</i> NEC: <i>müssen, nicht brauchen, sollen</i>		POSS/NEC: <i>sein</i> NEC: <i>haben</i>	
Staro-slovienčina	POSS: <i>mošti</i>		POSS: <i>moštъnъ</i>	
Poľština	POSS: <i>móc</i> NEC: <i>musieć, powiniem, mieć</i>	POSS: <i>można</i> NEC: <i>trzeba, należy, wypada</i>	POSS: <i>wolno, niepodobna</i> NEC: <i>nie potrzebować</i> a iné	
Čeština	POSS: <i>moc</i> NEC: <i>muset, mít</i>	NEC: <i>třeba</i>	POSS: <i>smět, lze</i> NEC: <i>potřebovat</i> a iné	
Slovenčina	POSS: <i>móč'</i> NEC: <i>musiet', ma'</i>	POSS: <i>možno</i> NEC: <i>treba</i>	POSS: <i>smiet'</i> NEC: <i>potrebovat'</i> a iné	
Lužická srbčina	POSS: <i>móc</i> NEC: <i>dyrbjeć, měć, njetrjebać</i>			
Ruština	POSS: <i>moč'</i> NEC: <i>dolžen</i>	POSS: <i>možno, nel'zja</i> NEC: <i>nado, sleduet</i>	NEC: <i>nadležit, nužno, prihoditsja</i> a iné	
Slovinčina	POSS: <i>moči</i> NEC: <i>morati</i>	POSS: <i>utegniti</i> NEC: <i>treba</i>		POSS: <i>lahko</i>
Srbčina/ Chorvátčina	POSS: <i>moči</i> NEC: <i>morati, (trebati)</i>	NEC: <i>trebati, valjati</i>	POSS: <i>sm(j)eti, ht(j)eti</i> NEC: <i>imati</i>	
Bulharčina		POSS: <i>moga</i> NEC: <i>trjabva</i>	NEC: <i>imam</i>	
Maďarčina		NEC: <i>kell</i>	POSS: <i>tud</i> NEC: <i>muszáj</i>	POSS: <i>-het</i>

Podľa našej definície má nemecký jazyk šesť plnohodnotných modálnych slovík (*können, dürfen, mögen, müssen, nicht brauchen, sollen*) a dve polomodálne slovesá (*sein, haben*). Sloveso *wollen* ‚chcieť‘, ktoré sa obvykle považuje za člena kategórie „Modalverben“, musíme vylúčiť kvôli jeho syntaktickým a sémantickým vlastnostiam. *Nicht brauchen* je prvkom zápornej polarizácie, vyskytuje sa teda výlučne v záporných kontextoch (–NEC). Modálne slovesá *müssen* a *sollen* nie sú synonymné: rozlišujú silnú a slabú nutnosť. Treba ešte poznamenať, že všetky nemecké modálne slovesá sú osobné.

V staroslovienčine nachádzame systém, ktorý je stále – ako to opísala E. P a l l a s o v á (1990) – „in statu nascendi“. Jedine *mošti* ‚môcť‘ má status plne gramatikalizovaného modálneho slovesa, *moštъnъ* ‚je to možné‘ je stále slabo gramatikalizované. Staroslovienčina používala skôr plnovýznamové slová, ako je výhradne deontické *podobati*, *dostoitъ* atď., alebo nezávislý modálny infinitív. Z dôkazov nájdených v prameňoch staroslovienčiny a starej ruštiny vieme, že všetky slovanské modálne slovesá sa vyvinuli v historickej dobe.

V poľštine nachádzame jedno osobné modálne sloveso vyjadrujúce možnosť a tri osobné modálne slovesá vyjadrujúce tri rôzne druhy nutnosti alebo povinnosti. Kým *musieć* vyjadruje silnú nutnosť podobne ako anglické *must* alebo *have to*, *powinien* a *mieć* vyjadrujú slabší stupeň povinnosti (porov. anglické *shall*, *should*, *ought to*). Okrem týchto má poľština niekoľko neosobných modálnych sloviac označujúcich možnosť a nutnosť. Tabuľka č. 1 uvádza aj polomodálne výrazy *wolno*, *niepodobna* a *nie potrzebować*, ktoré nie sú plne polyfunkčné a teda nemôžu byť považované za plne gramatikalizované modálne slovesá: *wolno* je výlučne deontické a posledné dva sa obmedzujú na výlučne dynamickú modalitu.

V češtine existujú tri osobné modálne slovesá slovesného pôvodu, neosobné *třeba*, ktoré sa vždy spája s kopalatívnym pomocným slovesom a niekoľko polomodálnych sloviac. *Smět* ‚smieť‘ patrí k polomodálnym slovesám, keďže sa zo syntaktického hľadiska správa ako pomocné sloveso (spája sa s osobnými aj neosobnými podmetmi), ale nie je polyfunkčné.

- (7) Česky *Bezpečnost v Evropě nesmí být zajišťována na úkor svobody.*
‚Bezpečnosť v Európe nesmie byť zaisťovaná na úkor slobody.‘

Použitie *smět* sa obmedzuje na deontickú modalitu a nesiahá do epistemickej alebo dynamickej modality. Neosobný prvok *lze* ‚je to možné‘, odvodený od *lehký* ‚ľahký‘, zaberá pozíciu medzi polomodálnymi a modálnymi prostriedkami.

Modálny systém slovenského jazyka sa vo veľkej miere podobá českému; hlavné rozdiely medzi nimi sú v oblasti neosobných modálnych sloviac. Spisovná slovenčina nemá priamy ekvivalent českého *lze* a na rozdiel od českého *třeba*, slovenské *treba* sa nespája s kopalatívnym pomocným slovesom:

- (8) Česky *Je třeba to udělat.*
(9) Slovensky *Treba to urobiť.*

Lužická srbčina má k dispozícii len štyri modálne slová, a to výlučne osobné slovesá. Na rozdiel od ostatných západoslovanských jazykov lužická srbčina prevzala namiesto *müssen* tvar *dyrbjeć* ‚musieť‘; porov. dnešné moderné nemecké *dürfen*, ktoré je však výrazom možnosti. Toto sloveso bolo pôvodne prevzaté z nemčiny ešte s prvotným významom vnútornej nutnosti, ktorý sa zachoval v moderných nemecc-

kých odvodených slovách *bedürfen* ‚potrebovať‘ alebo *Bedarf* ‚potreba‘. Neskôr sa *dürfen* zmenilo na výraz vyjadrujúci možnosť.²

Ruský jazyk má dva gramatikalizované osobné modálne prostriedky: slovesné *moč'* a menné *dolžen* s pôvodným významom ‚dlhovať‘. Okrem toho ruština používa neosobné modálne výrazy nutnosti *nado* a *sledujet*, pričom ten druhý sa vyskytuje predovšetkým v písanej forme jazyka. Zaujímavé je, že ruština a slovinčina sú jediné slovanské jazyky, ktoré majú modálny výraz na vyjadrenie nemožnosti: *nel'zja* je záporný tvar slova *možno*.

Slovinský modálny systém pozostáva z prvkov *lahko*, *moči*, *morati*, *treba* a *utegniti*. Centrálnym modálnym výrazom možnosti je slovo *lahko* ‚ľahko‘, ktoré sa jedinečným spôsobom spája s finitnými slovesnými tvarmi.

- (10) Slovinsky *Otrok lahko odpre vrata.*
‚Dieťa vie otvoriť dvere.‘

Moči sa dnes používa len v neafirmatívnych kontextoch, ako je kondicionál a zápor. Je to pravidelný záporný tvar slova *lahko* (tzv. ‚modal suppletion strategy‘):

- (11) Slovinsky *Lahko grem v kino.*
‚Môžem ísť do kina.‘
(11') Slovinsky *Ne morem iti v kino. (*Ne lahko grem v kino.)*
‚Nemôžem ísť do kina.‘

Ďalšou zvláštnosťou slovinčiny je sloveso *utegniti* s pôvodným významom ‚mať čas urobiť niečo‘, ktoré tiež môže vyjadrovať vonkajšiu možnosť a epistemický význam.

Srbský jazyk má dve osobné modálne slovesá: *moći* ‚môcť‘ a *morati* ‚musieť‘. V spisovnom chorvátskom jazyku a v hovorovom srbskom jazyku nachádzame slovo *trebati* aj ako pravidelne časované osobné sloveso.

- (12) Srbsky/chorvátsky *Trebamo nabaviti vizu.*
(12') Srbsky *Trebamo da nabavimo vizu.*
(12'') Srbsky/chorvátsky *Treba nam nabaviti vizu.*
‚Musíme si zakúpiť vízum.‘

Srbčina má dve neosobné modálne slovesá *valjati* a *trebati*, obe vyjadrujúce slabší stupeň povinnosti v porovnaní s *morati*. Polomodálne sloveso *sm(j)eti* spĺňa

² Podobne ako lužická srbčina aj stará čeština mala modálne slovo odvodené od predchodcu dnešného *dürfen*. Pôvodné prevzaté slovo *drbiti* s významom ‚musieť‘ sa postupne prestalo používať a nahradilo ho *muset*. Ohľadne sémantickej zmeny slova *dürfen* pozri aj G. B e c h (1951) a van der A u w e r a (2001).

podobnú úlohu ako príbuzné slová v češtine a slovenčine. *Ht(j)eti*, modálne sloveso vyjadrujúce vôľu, postupne začalo označovať budúcnosť, bolo remodalizované: dnes môže vyjadrovať epistemickú nutnosť ako v príklade (13):

- (13) Srbsky/chorvátsky *Biće da mu je to sin: liči na njega.*
,Bude to jeho syn. Podobá sa na neho.‘

Bulharský jazyk sa vyznačuje systémom, ktorý tvoria iba dve centrálné modálne slovesá: *moga* ‚môcť‘ a *trjabva* ‚musieť‘. Zo syntaktického hľadiska sa bulharské modálne slovesá líšia od modálnych slovies ostatných slovanských jazykov v tom, že sa spájajú s časovanými slovesami, čo je dôsledok straty infinitívu v balkánskych jazykoch (takisto v srbčine, porov. príklad 12’).

- (14) Bulharsky *Petăr trjabva da dovede domoupravitelja.*
,Peter musí zavolať správcu domu.‘

Maďarský jazyk je zaujímavým prípadom: nemá indoeurópske korene, a preto má typologicky odlišnú morfológickú skladbu. Maďarčina ako aglutinačný jazyk používa príponu vyjadrujúcu rôzne aspekty možnosti (*-het/-hat*).³

- (15) Maďarsky *Péter elutazhat Görögországba.*
,Peter môže odcestovať do Grécka.‘

Ústredným modálnym prostriedkom na vyjadrenie nutnosti a povinnosti je neosobné *kell*. Okrem tohto slova neexistujú v maďarskom jazyku žiadne skutočne polyfunkčné prvky.

- (16) Maďarsky *A betegnek ágyban kell maradnia.*
,Pacient musí zostať v posteli.‘

Muszáj je slovo prevzaté z nemeckého *muss sein*, ale jeho význam je obmedzený na vonkajšiu nutnosť, kým sloveso *tud*, s pôvodným významom ‚vedieť‘, môže vyjadrovať jedine vnútornú možnosť, t. j. schopnosť.

4. Ako merat’ geografickú konvergenciu jazykov

Doteraz sme ukázali, že existuje množstvo vlastností charakteristických pre modálne systémy, ako semantické a morfosyntaktické vlastnosti. Na opísanie geografic-

³ V špeciálnych kontextoch sa *-het* dá interpretovať ako označenie nutnosti (pozri van der Auwera – Plungian, 1998, s. 99).

kého rozšírenia týchto vlastností použijeme tzv. IZOPLETOVÝ PRÍSTUP, ako ho navrhol van der Auwera (1998 a; 1998 b). Pozostáva z nasledujúcich krokov: 1. Dáta získané z analýzy daných jazykov sa zobrazia na zjednodušených geografických mapách, pričom sa neprihliada na varianty jazyka používané v danej oblasti. Tieto mapy sa nevzťahujú na jazyky neobsiahnuté v tejto štúdii; nebudeme teda hovoriť o ukrajinskom a bieloruskom jazyku a ani o dialektoch skúmaných jazykov. 2. Prítomnosť alebo neprítomnosť určitého javu sa zobrazí na izoglosových mapách. 3. Na základe izoglosových máp sa zostaví mapa, ktorá zobrazuje konvergenciu v číslach nájdených vlastností. „In these maps the demarcation lines, called ‚isopleths‘, mark off areas of languages displaying the same number or *plethora* of features, but not necessarily the same features” (van der Auwera, 1998 a, s. 260).

V nasledujúcich častiach navrhujeme mapu modálnych systémov na nemecko-slovensko-maďarskom kontaktnom území. Podobne ako van der Auwera v štúdii o balkánskom a stredoamerickom jazykovom priestore zohľadníme nielen +/- prítomnosť danej vlastnosti, ale aj váhu, resp. dôležitosť niektorých významných vlastností.

4.1. Distribúcia modálnych významov

Na danom kontaktnom území sme identifikovali 14 javov charakterizujúcich modálne systémy jazykov. V tomto zmysle začneme teraz s geografickou distribúciou modálnych významov.

Vlastnosť 1: Jazyk disponuje rozdielnymi výrazmi vyjadrujúcimi SILNÚ A SLABÚ NUTNOSŤ, tú druhú v spojení s ďalšími sémantickými vlastnosťami. Toto rozlíšenie je typické pre germánske jazyky: nemecké *müssen* a *sollen*, anglické *must* a *should*. Svedčia o tom aj špecializované modálne slovesá v lužickosrbskom, českom, slovenskom, poľskom, slovinskom, srbskom a chorvátskom jazyku, ale nie v bulharskom, ruskom alebo v maďarskom. Tieto jazyky uprednostňujú podmieňovací spôsob modálneho slovesa nutnosti ako napríklad ruské *должен* alebo *должен был*.

Vlastnosť 2: Niektoré skúmané jazyky PREVZALI Z NEMČINY modálne alebo aspoň polomodálne sloveso: sú to lužickosrbský (*dyrbieć*), poľský (*musieć*), český (*muset*), slovenský (*musiet'*) a maďarský jazyk (*muszáj*). Slovinský, srbský/chorvátsky, bulharský a ani ruský⁴ jazyk neprevzali žiadne nemecké modálne sloveso.

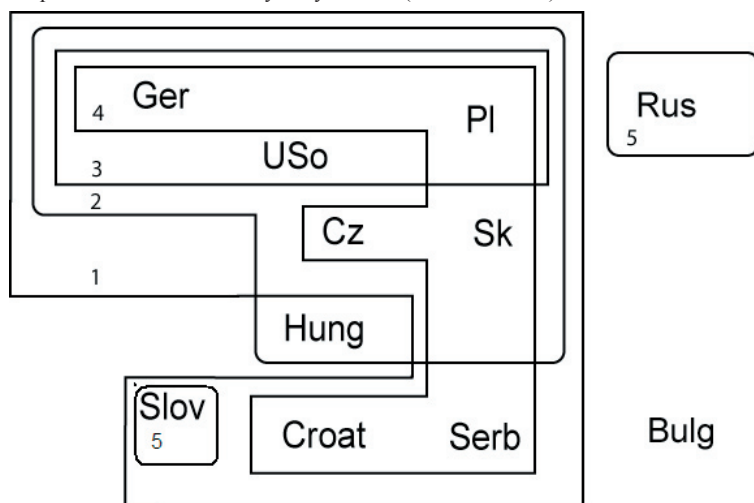
Vlastnosť 3: Ďalšou otázkou je, či má daný jazyk modálny tvar vyhradený pre VYJADRENIE NEPOTREBY, ako je nemecké *nicht brauchen*. Zistili sme, že lužickosrbský a poľský jazyk ho majú (*njetrjebać* a *nie potrzebować*), ale ostatné nie: výskyt českého *potřebať* a slovenského *potrebovať* nie je obmedzený na záporné kontexty.

⁴ Musíme poznamenať, že skutočne existujú príklady použitia *musit'* z konca 17. a začiatku 18. stor. (porov. Besters-Dilger, 1997, s. 20), keď bolo Rusko pod poľským alebo poľsko-ukrajinsko-bieloruským vplyvom. Po tomto krátkom intermezze *musit'* skoro zmizlo zo spisovnej ruštiny a dnes o jeho existencii svedčia už iba niektoré ruské dialekty.

Vlastnosť 4: Dôležitou sémantickou modálnou vlastnosťou rozlišujúcou slovanské jazyky je prítomnosť alebo neprítomnosť gramatikalizovaného modálneho výrazu špecializovaného na VYJADRENIE DEONTICKEJ MOŽNOSTI, teda dovolenia. Nemčina má *dürfen*, čeština, slovenčina, srbčina/chorvátčina používajú *smět* a príbuzné tvary, ktoré dosiahli stredný stupeň gramatikalizácie: syntakticky sa správajú ako pomocné slovesá, nie sú však polyfunkčné, t. j. sú obmedzené na deontickú modalitu a na lexikálny význam ‚odvážiť sa‘, ‚trúfať si‘.

Vlastnosť 5: Táto vlastnosť sa týka prítomnosti alebo neprítomnosti špecializovaného modálneho výrazu pre POJEM NEMOŽNOSTI. V nami skúmanej oblasti len ruský a slovinský jazyk majú špeciálny modálny výraz pre –POSS (*neľzja* a *moči*). Zaujímavé je, že príbuzné české *lze* nie je obmedzené na záporný kontext.

Mapa 2: Distribúcia modálnych významov (vlastnosti 1 – 5)

4.2. Distribúcia postmodálnych významov

Nasledujúca mapa zobrazuje izoglosy podľa prítomnosti, resp. neprítomnosti postmodálnych významov. Keďže sa gramatikalizácia modálnych výrazov v slovanských jazykoch zväčša zastavila relatívne skoro, dnes už u nich nenachádzame veľa postmodálnych významov (porov. Hansen, 2004). Najdôležitejšie sú nasledovné:

Vlastnosť 6: V niektorých jazykoch sa vyvinul postmodálny význam v sémantickom poli EVIDENCIALITY, vzťahujúci sa na pôvod dôkazu, ktorý má hovoriaci na svoje vyjadrenie (de Haan, 2001, s. 1). Hovoríme o význame ‚vraj‘, o vyjadrení cudzieho tvrdenia alebo mienky ako v nemeckom *sollen*:

- (17) Nemecky *Er soll sehr reich sein.*
 ‚Má byť veľmi bohatý.‘
 ‚Vraj je veľmi bohatý.‘

Tento evidenciálny význam sa vyvinul tiež v lužickosrbskom *měć*, českom *mít*, slovenskom *mat'* a v poľskom *mieć*. Na rozdiel od nemeckého *sollen* však tieto modálne slovesá nie sú odvodené od slov s pôvodným významom ‚byť dlžný‘, ale od prívlastňovacieho slovesa ‚mat‘.

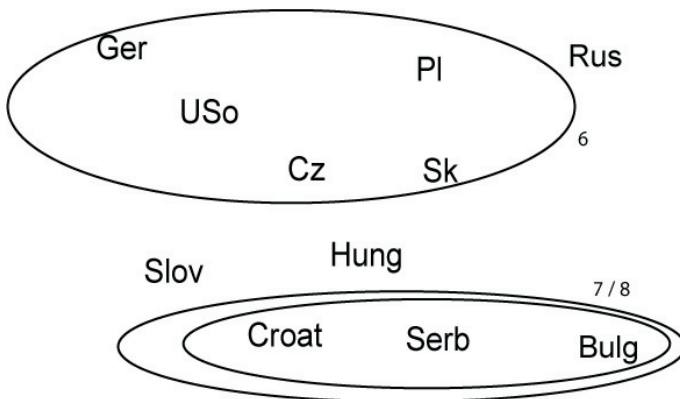
(18) Slovensky *Má byť veľmi bohatý.*

(19) Poľsky *Ma być bardzo bogaty.*

Vlastnosť 7: V južnoslovanských jazykoch modálny výraz vôle postupne prevzal v plnej miere FUNKCIE BUDÚCEHO ČASU: srbské/chorvátske *ht(j)eti* a bulharské *šte*. Podobný proces nie je však dokázaný v nemčine, maďarčine a v ostatných slovanských jazykoch.

Vlastnosť 8: Ďalší postmodálny význam nájdený v tejto oblasti je výsledkom premeny modálneho výrazu možnosti na VÝRAZ PROHIBITIVU ako v srbskom/chorvátskom *moći* > *nemoj pevati* ‘nespievaj’. Izoglosa tejto vlastnosti sa zhoduje s predchádzajúcou.

Mapa 3: Distribúcia postmodálnych významov (vlastnosti 6 – 8)

4.3. Distribúcia slovesných modálnych prostriedkov

Ako to už J. Porák (1968) postrehol, zdá sa že v distribúcii MODÁLNYCH VÝRAZOV SLOVESNÉHO PÔVODU je badateľný určitý geografický spád. Keďže považujem túto skutočnosť z typologického hľadiska za vysoko relevantnú, odvodím od nej tri vlastnosti.

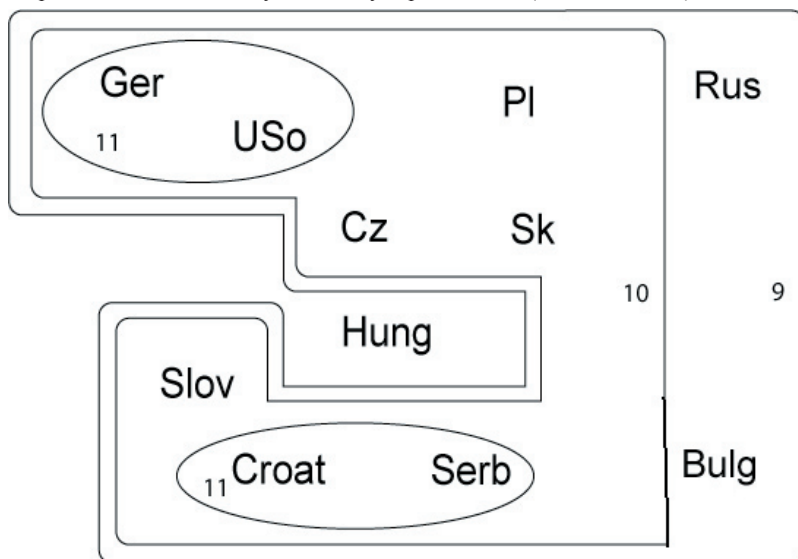
Vlastnosť 9: Jazyk má aspoň jeden modálny prostriedok slovesného pôvodu: sem patria všetky jazyky okrem maďarčiny (výraz *tud* ‚vedieť, byť schopný‘ nie je v skutočnosti polyfunkčný, a teda ani plnohodnotne modálny).

Vlastnosť 10: Viac ako polovica modálnych prostriedkov je slovesného pôvodu: sem sa dajú zaradiť všetky jazyky okrem maďarského, bulharského a ruského jazyka.

Vlastnosť 11: Všetky modálne výrazy majú slovesný pôvod: je to nemecký, lužickosrbský a srbský/chorvátsky jazyk.

Podľa tejto analýzy nemčina, lužickosrbčina, ale aj srbčina/chorvátčina „získavajú“ 3 body, kým ruština iba 1 bod. Týmto spôsobom sme dosiahli presnejší opis geografického spádu predpokladaného J. Porákom.

Mapa 4: Distribúcia slovesných modálnych prostriedkov (vlastnosti 9 – 11)

4.4. Distribúcia osobných/neosobných modálnych sloviess

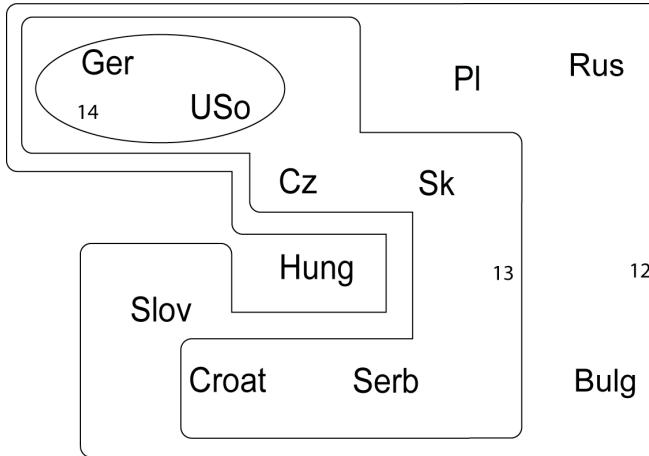
Ďalšou rozšírenou vlastnosťou je percento OSOBNÉ A NEOSOBNÉ používaných modálnych sloviess ako v príklade (6): ruské *Ivan mozet rabotať* proti *Ivanu možno rabotať*. Tento jav zvažíme podľa tých istých kritérií ako jav „slovesný pôvod“.

Vlastnosť 12: Jazyk má aspoň jeden osobný výraz modalitty: platí to pre všetky jazyky okrem maďarského.

Vlastnosť 13: Viac ako polovica modálnych výrazov sa používa osobne: toto územie zahŕňa všetky jazyky okrem poľského (4 osobné a 4 neosobné modálne výrazy), slovinského (2 osobné, 3 neosobné a *lahko*), ruského (2 osobné a 4 neosobné modálne výrazy), bulharského (v tomto prípade sa dichotomické delenie nedá vôbec aplikovať) a vyššie spomenutého maďarského jazyka.

Vlastnosť 14: Všetky modálne výrazy sú osobné: platí to len pre nemčinu a lužickú srbčinu.

Mapa 5: Distribúcia osobných/neosobných modálnych slovíec (vlastnosti 12 – 14)

5. Geografická konvergencia: izopleťový prístup

Zistenia, ku ktorým sme dospeli v predchádzajúcich kapitolách, spracujeme izopleťovou metódou, aby sme zistili, do akej miery sa modálne systémy skúmaných jazykov podobajú nemeckému. Jednoducho zrátame tie vlastnosti, ktoré sa zhodujú s nemčinou a určíme demarkačné čiary, tzv. **IZOPLETY**, ktoré vyznačujú hranice jazykov s takým istým množstvom (*PLETHORA*) nájdených vlastností, hoci nie nutne s tými istými vlastnosťami.

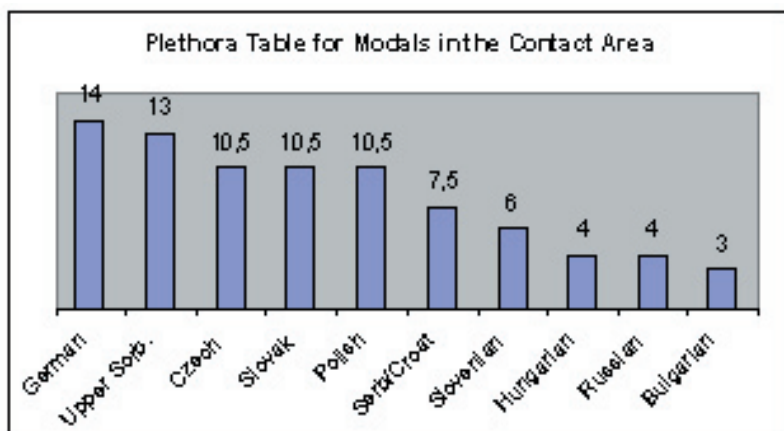
Všetky vlastnosti sme zobrazili v tabuľke č. 2, ktorá obsahuje získané body jednotlivých jazykov. Podľa systému van der Auweru, 0 bodov znamená chýbajúcu vlastnosť, 0,5 bodov dostáva jazyk, ak je daná vlastnosť sčasti prítomná, a 1 bod, ak je jav prítomný. 0,5 bodov dostáva jazyk, ak daný element na rozdiel od nemčiny nie je plne gramatikalizovaným modálnym (polomodálnym) prvkom, a 1 bod, ak je daná vlastnosť prítomná alebo neprítomná v takom istom rozsahu ako v nemčine. Tabuľka č. 3 je ďalším zobrazením záverov, týkajúcich sa vzdialenosti alebo konvergencie modálnych systémov.

Tabuľka 2: Prehľad distribúcie vlastností

Vlastnosť	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	Izo-pleť
Nemčina	1	1	1	1	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1	14

Lužická srbčina	1	1	1	0	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1	13
Čeština	1	1	0	0.5	0	1	0	0	1	1	0	1	1	0	10.5
Slovenčina	1	1	0	0.5	0	1	0	0	1	1	0	1	1	0	10.5
Poľština	1	1	1	0.5	0	1	0	0	1	1	0	1	0	0	10.5
Srbčina/ Chorvátčina	1	0	0	0.5	0	0	1	1	1	1	1	1	1	0	7.5
Slovinčina	1	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0	1	0	0	6
Maďarčina	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
Ruština	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0	4
Bulharčina	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0	3

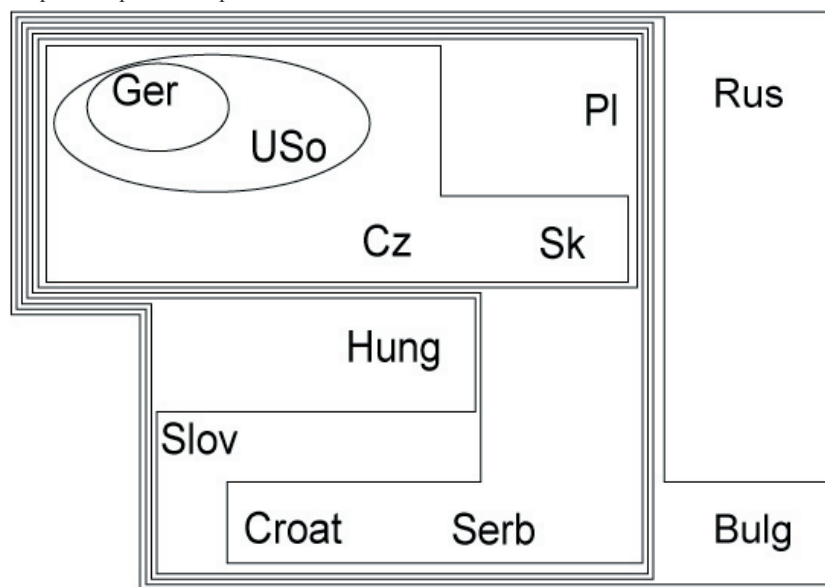
Tabuľka 3: Pletora

Ukázalo sa, že v modálnych systémoch analyzovaných jazykov je prítomný určitý SPÁD („areal cline“). Vo všeobecnosti sa dá povedať, že o čo viac sa oddialíme od nemecky hovoriacich oblastí, o to viac odlišností nachádzame. Tieto výsledky potvrdzujú Porákové skôr intuitívne pozorovania (Porák, 1968). Lužická srbčina má systém veľmi podobný nemeckému, čo sa dá vysvetliť hlavne tým, že lužickí Srbi boli v neustálom intenzívnom kontakte s nemeckým jazykom, a väčšina z nich je už stáročia bilingválna. Čeština, slovenčina a poľština sú menej podobné nemčine a dosahujú 10,5 bodov na stupnici. Poľština sa dostala do intenzívneho kontaktu s nemči-

nou v 13. storočí, keď do krajiny prišli prví nemeckí obchodníci. V mestách založených týmito osídlencami platilo nemecké, tzv. magdeburské právo. Obidva jazyky boli rozšírené, čo vytvorilo priaznivú situáciu na prevzatie početných nemeckých slov do poľštiny. Podobne ako v poľštine aj v češtine sa objavujú nemecké prvky. Nemecká kultúra a jazyk začali vplývať na češtinu tiež už v 13. storočí, a to predovšetkým v hlavnom meste Prahe. Čeština sa niekoľko storočí používala na severe Uhorskej ríše, teda na území dnešného Slovenska. Touto cestou, vďaka nemeckým a českým osídlencom, sa nemecké štruktúrne prvky dostali aj do slovenčiny. Chorvátsko ako časť Rakúsko-Uhorskej monarchie, a najmä hlavné mesto Záhreb bolo tiež v neustálom kontakte s nemčinou. Skutočnosť, že konvergencia medzi srbským/chorvátskym a nemeckým jazykom je nižšia, sa dá vysvetliť tým, že tieto moderné spisovné jazyky sa vyvinuli na báze štokavského dialektu, ktorý sa rozšíril z juhovýchodu, a že Srbsko ako časť Osmanskej ríše malo oveľa menej stykov s nemeckou kultúrou a jazykom.

Mapa 6: Izopleťová mapa 14 vlastností

Maďarský jazyk bol vo veľmi úzkom kontakte s nemčinou po stáročia, napriek tomu však zostal zrejme kvôli typologickej odlišnosti oboch jazykov relatívne rezistentný voči nemeckým vplyvom. Ruština a bulharčina sú na periférii skúmaného územia a neprebrali vôbec žiadne nemecké štruktúrne prvky. V týchto krajinách nemecký jazyk nikdy nehral veľkú rolu a bilingvizmus nebol rozšírený.

Vysvetlenie si vyžaduje fakt, že modálny systém slovinského jazyka, medzi ktorým a nemčinou bol úzky tisícročný vzťah, sa veľmi nepodobá nemeckému. Naopak,

nachádzame v ňom zvláštnu gramatikalizáciu nového modálneho výrazu možnosti založeného na príslovke *lahko* ‚lahko‘, ktorý sa spája s finitnými slovesnými tvarmi namiesto infinitívu, na rozdiel od príbuzného českého tvaru *lze* alebo ruského *нельзя*. Na jednej strane teda majú slovinský a nemecký jazyk spoločnú časticu odvodenú od slova ‚lahko‘: *lahko* a *vielleicht* ‚možno‘ (morfologická štruktúra: veľmi ľahko). Pretože sa modálna častica toho istého pôvodu v ostatných slovanských jazykoch nenachádza, môžeme predpokladať, že *lahko* sa vyvinulo vplyvom nemeckého *vielleicht*.⁵ Na druhej strane však, na rozdiel od nemčiny tento prvok začal nahrádzať centrálnu modálne sloveso možnosti *moči*, ktoré sa napokon obmedzilo na neafirmatívne kontexty použitia, čo zase viedlo k rekonštrukcii celého systému. Preto je slovinský modálny systém jedinečný a podstatne sa líši ako od nemčiny, tak aj od ostatných slovanských jazykov.

6. Záver

Slovanské modálne výrazy sa vyvinuli v historickej dobe a sú preto veľmi zaujímavou oblasťou pre výskum gramatikalizácie vyvolanej jazykovými kontaktmi. Ukázalo sa, že najmä záposlovanské jazyky boli značne ovplyvnené nemčinou, kým ruština a bulharčina zostali nedotknuté nemeckými štruktúrami. Slovinský jazyk sa ako jediný odlišuje od pozorovaného spádu a vykazuje individuálne prvky vývinu. Dúfame, že sa nám podarilo ukázať, že izopleťový prístup je vhodný najmä na opis geografickej konvergenencie jazykov. S výnimkou slovinčiny sa výsledky izopleťovej analýzy zhodujú so sociolingvistickými parametrami jazykového kontaktu v danej oblasti, ako sú napr. intenzita kontaktu, jeho dĺžka, socioekonomická dominancia atď. Údaje sa tiež zhodujú s rozdielnou frekvenciou použitia pomocných a príslovkových stratégií nájdených v slovanskom paralelnom korpuse (van der Auwera – Schalley – Nuyts, v tlači). Izopleťový prístup si poradí s veľkým počtom vlastností, čím umožňuje vykonávať veľmi detailné analýzy javov spojených s konvergentným vývinom jazykov. Jeho prednosťou je možnosť kombinácie sémantických a morfosyntaktických prvkov. Veľmi dôležité je skúmané javy dôkladne zväziť, a to z jednoduchého dôvodu: nie všetky vlastnosti sú rovnako relevantné.

Dáta ukazujú, že pri analýze gramatikalizácie vyvolanej jazykovým kontaktom sa nemôžeme spoliehať výlučne na sémantický pôvod gramatikalizovaných prvkov, ako to navrhovala T. K u t e v a (1998), ktorá zakladá svoj výskum vývinu pomocných sloviess v Európe iba na tzv. Basic Event Schemas, t. j. na pôvodných zdrojoch, z ktorých sa prvky vyvinuli do abstraktných domén. Toto tvrdenie by som chcel vysvetliť pomocou údajov, ktoré som tu prezentoval: niekoľko javov konvergenencie medzi nemčinou a susediacimi slovanskými jazykmi sa dá odvodiť z vývinu privlastňovacieho slovesa ‚mať‘. Toto sloveso síce pochádza z inej domény, ale prevzalo veľa

⁵ Za toto vysvetlenie ďakujem pánovi J. van der Auwerovi (p.c.).

funkcií nemeckého *sollen*, ktoré sa zase vyvinulo zo slovesa s významom ‚byť dlžný‘. Príbuzné tvary poľského slova *mieć* prevzali význam slabej nutnosti a význam ‚vrať‘. Poznatky z iných slovanských jazykov a z dejín jasne ukazujú, že sémantika slova *mieć* sa zmenila pod vplyvom nemeckého *sollen*. Odhliadnuc od toho, sú obe slová osobné modálne slovesá. Toto potvrdzuje model, ktorý predstavili B. Heine – T. Kuteva (2003, s. 533), kde Kuteva zjavne opúšťa svoj prístup z roku 1998. V prípade *sollen* sa stretávame s procesom tzv. „ORDINARY CONTACT INDUCED GRAMMATICALIZATION“, ako ho nazvali Heine – Kuteva, ktorý prebieha nasledovne: 1. Poľsky hovoriaci ľudia si všimnú, že v nemčine existuje graméma pre význam slabej nutnosti.

2. Odvodia si ekvivalent tejto gramémy pomocou ich vlastného jazykového materiálu.

3. Čerpajú z univerzálnych stratégií gramatikalizácie s použitím privlastňovacieho slovesa na vyjadrenie gramémy slabej nutnosti.

Ako vyplýva z analýzy historických údajov poľštiny, nejde tu o proces kopírovania polysémie. Zaujímavé je, že nemecké sloveso *haben* vyjadrujúce vlastníctvo má modálny význam ‚silná nutnosť‘, teda nebolo prameňom gramatikalizácie privlastňovacích slovies v slovanských jazykoch. Ďalším príkladom bežnej gramatikalizácie v dôsledku jazykového kontaktu („ordinary contact induced grammaticalization“) je začínajúca sa premena modálneho slovesa špecializovaného na deontickú možnosť na pomocné sloveso: kým nemčina má *dürfen*, v susediacej češtine, slovenčine a srbčine/chorvátčine sa pre sloveso znamenajúce ‚odvážiť sa‘, ‚trúfať si‘ vyvinul význam ‚dovolenie‘ (slovenské *smieť* a príbuzné výrazy).

Takisto nachádzame aj prípady, ktoré B. Heine – T. Kuteva (2003, s. 539) nazývajú „REPLICA GRAMMATICALIZATION“. Tento proces gramatikalizácie v dôsledku jazykového kontaktu sa odlišuje od predchádzajúceho typu v rozdielnom rámci stupňa 3: v tomto prípade hovoriaci zopakujú proces gramatikalizácie na základe toho, ako predpokladajú, že prebehol v nemčine, používajúc analogický tvar. Príkladom pre tento postup by bola gramatikalizácia jednocelového modálneho slovesa pre zápornú nutnosť, ako je nemecké *nicht brauchen* a poľské *nie potrzebować*.

Bibliografia**

Bech, G. 1951. *Grundzüge der semantischen Entwicklungsgeschichte der hochdeutschen Modalverba*. Křbenhavn: Munksgaard.

Besters-Dilger, J. 1997. Modálnosť v poľskom i ruskom jazykoch. Istorické rozvítenie vyrazenia neobchodimosti i vozmožnosti kak rezul'tat vne- i mežslavjanskogo vlijanija. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 43, 17-31.

Comrie, B. & Corbett, G. G. (eds.) 1993. *The Slavonic languages*. London etc.: Routledge.

de Haan, F. 1997. *The interaction of negation and modality. A typological study*. New York etc.: Garland.

** Z technických príčin bibliografiu neupravujeme podľa úzu časopisu.

de Haan, F. 2001. The Relation between Modality and Evidentiality. In: Müller, R. & Reis, M. (eds.): *Modalität und Modalverben im Deutschen (Linguistische Berichte. Sonderheft 9/2001)*. Hamburg: Buske, 1-19.

Đurovič, L. 1956. *Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrenie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Gamon, D. 1993. On the development of epistemicity in the German modal verbs *mögen* and *müssen*. *Folia Linguistica Historica*, XIV, 125-176.

Hansen, B. 1998. Modalauxiliare in den slavischen Sprachen. *Zeitschrift für Slawistik*, 43, 249-272.

Hansen, B. 2000. The German Modal Verb 'müssen' and the Slavonic Languages - The Reconstruction of a Success Story. *Scando-Slavica*, 46, 77-93.

Hansen, B. 2001. *Das Modalauxiliar im Slavischen. Semantik und Grammatikalisierung im Russischen, Polnischen, Serbischen/Kroatischen und Altkirchenslavischen*. (Slavolinguistica 2). München: Verlag Otto Sagner.

Hansen, B. 2004. The boundaries of grammaticalization. The case of modals in Russian, Polish and Serbian/Croatian. In: Bisang, W., Himmelmann, N. P. & Wiemer, B. (eds.): *What makes grammaticalization? A look from its fringes and its components* (Current trends in linguistics. Studies and Monographs 158). Berlin etc.: de Gruyter, 245-271

Hansen, B. 2005. The Development of Modals in Slavonic. In: Nejedlý P. / Vajdlová M. (ed.) *Verba et historia. Igoru Němcovi k 80. narozeninám*. Praha, 111-119

Heine, B. & Kuteva, T. 2003. On contact-induced grammaticalization. *Studies in Language*, 27, 529-572.

Ivšić, S. 1931. Glagol 'morati' 'debeo' i imperfekt 'morah' 'poteram'. *Južnoslovenski Filolog*, X, 166-170.

Kuteva, T. 1998. Large linguistic areas in grammaticalization: auxiliation in Europe. *Language Sciences*, 20, 289-311.

Lehmann, Ch. 1995². *Thoughts on grammaticalization. A programmatic sketch*. München: LINCOM Europa.

Pallasová, E. 1990. Sémantika možnosti a nutnosti v staroslověnině. *Slavia*, 60, 264-274.

Plungian, V. A. 2003. *Obščaja morfologija. Vvedenie v problematiku*. Moskva: Editorial URSS.

Porák, J. 1968. Modalverben im Tschechischen und Deutschen. In: Havránek, B. & Fischer, R. (eds.): *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur*. Berlin: Akad. Verlag, 97-101.

van der Auwera, J. 1998a. Revisiting the Balkan and Meso-American linguistic areas. *Language Sciences*, 20, 259-270

van der Auwera, J. (ed.) 1998b. *Adverbial constructions in the Languages of Europe*. Berlin etc.: Mouton de Gruyter.

van der Auwera, J. 2001. On the typology of negative modals. In: Hoeksma J. et al. (eds.): *Perspectives on negation and polarity items*. Amsterdam: Benjamins, 23-48.

van der Auwera, J. & Ammann, A. in print. Modal polyfunctionality and Standard Average European. In: Klinge, A. & Hoeg Müller, H. (eds.): *Modality. Studies in Form and Function*. London.

van der Auwera, Johan & Plungian, V. A. 1998. Modality's semantic map. *Linguistic Typology*, 2, 79-124.

van der Auwera, J., Schalley, E. & Nuyts, J. in print Epistemic possibility in a Slavonic parallel corpus – a pilot study. In: Hansen, B. / Karlík, P. (eds.): *Modality in Slavonic languages. New Perspectives*. München: Sagner

Weiss, D. 1987. Polsko-niemieckie paralele w zakresie czasowników modalnych (na tle innych języków słowiańskich). In: Hentschel, G. et al. (eds.): *Sprach- und Kulturkontakte im Polnischen (für A. de Vincenz)*. München: Otto Sagner, 131-156.

Zifonun, G. et al. 1997. *Grammatik der deutschen Sprache I-III*. Berlin, New York: de Gruyter.

PRÍNOS SLOVNÍKA KOREŇOVÝCH MORFÉM K CHARAKTERISTIKE KOMPOZÍT¹

MILOSLAVA SOKOLOVÁ – MARTINA IVANOVÁ – KATARÍNA VUŽŇÁKOVÁ

SOKOLOVÁ, M. – IVANOVÁ, M. – VUŽŇÁKOVÁ, K.: The Contribution of the Dictionary of Root Morphemes to the Characterization of Compounds. *Jazykovedný časopis*, 2005, Vol. 56, No. 2, pp. 99 – 126. (Bratislava)

In our study we try to set the relations between word formation characteristics of compounds and derivatives in Slovak language. Compounds are classified into the onomasiological categories extended with the transient categories and the relation between compounds and quasicompounds and compounds and seeming compounds is solved. The word formation patterns for compounds in Slovak language are completized. The rich material from the *Dictionary of root morphemes of Slovak language* is used for the characterization of compounds which takes into consideration both facets of compounds, the word class and semantic one.

1. Analógie a diferenciácie medzi deriváciou a kompozíciou

V práci vychádzame z myšlienky, že slovotvorné parametre derivátov možno využiť a aplikovať aj pri výskume kompozít, pričom jednotlivé typy onomaziologických kategórií preberáme od M. D o k u l i l a (1962) a jeho nasledovníkov.

1.1 Analýzou kompozít zo slovníka koreňových morfém (porov. Sokolová – Ivanová – Dziaková, 2003) sme zistili, že mnohé kompozitá možno zaradiť vzhľadom na ich polyinterpretáciu do viacerých typov onomaziologických kategórií, k integrácii aj modifikácii (*šéfdirigent*, t. j. „šéf a dirigent“ i „šéfdirigentov – hlavný šéf“), alebo k modifikácii aj mutácii (*bratovražda*, t. j. „vražda brata“ i „vraždiť brata“).² Jednoznačne možno klasifikovať kompozitá v tom prípade, keď druhý slovotvorný základ neexistuje v danej podobe ako samostatné slovo (*bruchovravec* = „ten, kto vraví bruchom“), resp. ako samostatná lexéma má iný význam (*ľahko-*

¹ Slovník koreňových morfém slovenčiny je na jednej strane pokračovaním grantovej úlohy VEGA 1/3149/96, na druhej strane overovaním problémových jednotiek v Slovenskom národnom korpuse je súčasťou grantovej úlohy VEGA 1/1432/04.

² V Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ, 1997) nemožno nájsť nijaký princíp, pomocou ktorého by sa dalo vysvetliť začlenenie zložených slov k jednému alebo druhému typu, napr. *elektrovodič* sa vykladá ako „vodič elektriny“, ale *bacilonosič* ako „ten, kto nosí bacily“.

vážny). V jazykovede je tendencia prikloniť sa pri polyinterpretačných kompozitách k mutačnému typu onomaziologickej kategórie. Podľa výkladu v KSSJ (1997) patrí k mutácii väčšina takýchto kompozít, dané interpretácie možno tiež nájsť v Mluvnici češtiny I. (1986), podľa ktorej slová ako *bacilonosič*, *povrazolezec* vznikli kompozično-sufixálnym postupom, ale aj podľa J. Furdíka (2004), ktorý začleňuje tieto lexémy tiež k mutácii. Dôležitým kritériom na rozlíšenie modifikácie od mutácie je využívanie slovotvorných parafráz. Domnievame sa, že práve tie môžu byť relevantným prostriedkom na identifikovanie prechodných typov onomaziologických kategórií (pozri časť 4) rovnako, ako sa o nich uvažuje pri derivátoch (Furdík, 1993; 2004).

1. 2. Niektoré kompozitá sa dajú vysvetliť až tromi spôsobmi: modifikáciou alebo mutáciou slovotvorných základov, ako aj deriváciou, napr. maloobchodník: 1. „*obchodník v malom*“, 2. „*ten, kto obchoduje v malom*“, 3. „*ten, kto sa venuje maloobchodu*“; drobnochovateľ: 1. „*chovateľ drobných (zvierat)*“, 2. „*ten, kto chová drobné (zvieratá)*“, 3. „*ten, kto sa venuje drobnochovu*“; vlastizradca: 1. „*zradca vlasti*“, 2. „*ten, kto zradil vlast*“, 3. „*ten, kto spáchal vlastizradu*“. Pri takejto polyinterpretácii možno uprednostniť pred kompozíciou deriváciu (3), lebo z formálneho hľadiska majú o jednu morfému navyše, možno tu objasniť slovotvorný význam slova a utvoriť slovotvornú parafrázu analogicky ako pri derivátoch. Kompozitá sú východiskom pre príslušné slovotvorné hniezdo (*cudzopasiť* → *cudzopasný* → *cudzopasník* → *cudzopasnícky* → *cudzopasníctvo*, t. j. *cudzopasník* nie je „*ten, kto sa pasie na cudzom*“, ale „*cudzopasný živočích*“). Výnimkou sú prípady, keď kompozitá nemajú spoločného motivanta, ktorý je zloženým slovom, a medzi nimi nie je vzťah motivácie (*cudzozemec* „*ten, kto je z cudzej zeme*“, *cudzozemský* „*taký, ktorý je z cudzej zeme*“, *inštalovať* → *inštalatér*; *inštalovať* → *inštalácia*, ale *elektroinštalatér* „*ten, kto inštaluje elektrické vedenie*“, *elektroinštalácia* „*to, že niekto inštaluje elektrické vedenie*“).

2. Slovotvorné vzorce pre kompozitá

Na základe slovotvorných parafráz vieme vymedziť inventár slovotvorných vzorcov a slovotvorných postupov, ktoré sa spájajú s tvorbou domácich i tzv. hybridných kompozít (Buzássyová, 2003). Slovotvorné vzorce sú zovšeobecnením slovotvornej štruktúry motivovaných slov vzhľadom na postup, ktorým vznikajú. V slovenčine však existujú oveľa väčšie možnosti a variácie slovotvorných postupov pri tvorení kompozít v porovnaní s deriváciou. Niektoré z nich sú málo frekventované, až raritné. Slovotvorné vzorce, ktoré tu uvádzame, sú najčastejšie sa vyskytujúce a ich počet treba preto chápať nateraz ako relatívne konečný. Táto skutočnosť úzko súvisí so spôsobom interpretácie slovotvorných postupov, kompozít a kvázikompozít (pozri časť Kvázikompozitá) so zreteľom na slovotvorné významy zložených slov.

2.1. Kompozitá bez konfixu:

2. 1. 1. **Z1 + Z2 + Z3 + ... Zn:**

- (Z_{ADV1} + Z_{ADV2})_{SUBST} – *forte-piano*,
(Z_{SUBST1} + Z_{SUBST2})_{SUBST} – *zbor-majster*,
(Z_{NUM1} + Z_{SUBST2})_{SUBST} – *päť-hlas*,
(Z_{INTER1/PART1} + Z_{SUBST2})_{SUBST} – *hurá-systém, hej-slovák*,
(Z_{ADV1} + Z_{VERB2})_{ADJ/SUBST} – *okolo-stojaci*,
(Z_{ADV1} + Z_{ADJ2})_{ADJ} – *tmavo-modrý*,
(Z_{PRON1} + Z_{ADJ2})_{ADJ} – *vždy-zelený, všade-prítomný*,
(Z_{ADV1} + Z_{VERB2})_{VERB} – *spolu-rozhodovať*,
(Z_{PRON1} + Z_{ADV2})_{ADV} – *seba-viac, polo-žartom*.
(Z_{PRON1} + Z_{PRON2})_{PRON} – *kedy-tedy*,
(Z_{NUM1} + Z_{NUM2})_{NUM} – *tridsať-štyri*,
Z_{SUBST1} + Z_{SUBST2} + Z_{SUBST3-n} – *a-be-ce-da*,
Z_{NUM1} + Z_{NUM2} + Z_{NUM3-n} – *ticíc-sedemsto-osemdesiat-jeden*,
[(Z_{SUBST1} + Z_{VERB2}) + Z_{PRON3}]_{PRON} / (Z_{PART1} + Z_{PRON2})_{PRON} – *boh-vie-ako, čert-vie-kde*,
[(Z_{PRON1} + Z_{SUBST2}) + (Z_{PRON3} + Z_{SUBST4})]_{SUBST} – *skade-ruka-skade-noha*.

Kompozitá bez konfixu s týmto slovtvorným vzorcom vznikajú často juxta-
tapozične, t. j. syntagmatickou deaktualizáciou voľného syntagmatického spoje-
nia, ktorá spočíva len v zotretí pôvodnej hranice medzi komponentmi (*vždy ze-
lený*) alebo zahŕňa aj elimináciu spájacieho článku (*viac alebo menej – viac-menej*).
Zo syntakticko-sémantického hľadiska ide buď o koordináciu dvoch rovnocen-
ných zložiek (*široko-d'aleko*), alebo o subordináciu dvoch nerovnocenných zlo-
žiek (*položartom, spolurozhodovať*). Z hľadiska vzťahu medzi komponentmi od-
lišujeme pri koordinatívnych kompozitách typ kopulatívny (*široko-d'aleko = ši-
roko i d'aleko*) a disjunktný (*skôr-neskôr = skôr alebo neskôr*), pri subordinatív-
nych kompozitách odlišujeme prípady vzťahu druhého substantívneho kompo-
nentu a jeho kvantitatívneho atribútu (*päťhlas = päť hlasov*), alebo vzťah druhého
adjektívneho, verbálneho, resp. adverbálneho komponentu a jeho adverbálneho
určenia (*znovunastaviť = znovu nastaviť; tmavomodrý = tmavo modrý; včasráno
= včas ráno*).

O tomto slovtvornom vzorci je možné uvažovať v rámci juxtapozície: pri
modifikačných adjektívach intenzity s prvým komponentom *veľa-* (*veľavážený, ve-
ľavýznamný*), pri modifikačných adjektívach delimitácie s prvým komponentom vo
forme vymedzovacieho zámena (*vždyzelený, vždyprítomný, všadepřítomný, vša-
deprenikajúci*) a modifikačno-mutačných transflektivizovaných substantívach s re-
dukciou paradigmy oproti homonymným adjektívam (*okolostojaci*). Tento typ slo-
vtvorného vzorca sa často vyskytuje pri indeterminatívnych kompozitných záme-
nách (*ako-tak, čosi-kamsi, kdeкто*), pravidelne a neobmedzene pri autoderivabil-
ných numeráliách (*stopäť, päťdesiattri*), no možno ho formálne predpokladať aj pri
neplnovýznamových slovných druhoch: podvojných prepozíciách Z_{PREP1} + Z_{PREP2}

(*spod, poza, popri*), konjunkciách $Z_{\text{KON1}} + Z_{\text{KON2}}$ (*pretože*) a interjekciách $Z_{\text{INTER1}} + Z_{\text{INTER2}}$ (*ha-ha, chi-chi, cupi-lupi, hudry-hudry*).³

Slovotvorný vzorec s tromi, resp. viacerými komponentmi možno považovať za subvariant v rámci vzorca $Z1 + Z2$, resp. vzorca s gramatickou (GM) alebo derivačnou (DM) morférou [$Z1 + (Z2 + DM/GM)$]. Vyskytuje sa najmä pri numerálnych kompozitách – *stodvadsaťšesť, tisícdeväťstoosemdesiatdeväť*. (Aj keď horná hranica počtu slovotvorných základov je otvorená, v každom prípade sa tu dá uvažovať aj o dvojčlennej štruktúre – *deväť-sto, tisíc-deväťsto, tisícdeväťstoosemdesiat-deväť*). Ako čistú kompozíciu hodnotíme jednotku *abeceda (a, be, ce, de)* a slovotvorný postup ako kompozíčno-transflexný, pretože neexistuje ako iniciálová skratka a relačná morféma tu neplní na rozdiel od ostatných derivátov z iniciálových skratiek výhradne flektivizačnú funkciu. Zriedkavo možno kompozíciu troch, resp. viacerých komponentov pozorovať aj pri iných jednotkách (*skaderuka-skadenoha*), hoci aj pri nich je zreteľná binárna štruktúra a existuje možnosť interpretovať dané kompozitum ako spojenie dvoch monokolokabilných komponentov (*skaderuka* a *skadenoha*). O kompozíciu troch komponentov ide formálne aj pri expresívne motivovaných zámenách (*bohvieako, bohviekde, bohviekto, čertviekedy, čertviekolko*). Tieto prípady sú však polyinterpretačné: možno tu predpokladať aj bezprostrednú motiváciu časticami *bohvie, čertvie* a o jednotkách uvažovať ako o dvojčlenných kompozitách, resp. hodnotiť dané častice ako prefixoidné radixy (*boh:vie-č-o*). V rámci synsémantických slovných druhov možno formálnu kompozíciu troch komponentov sledovať pri potrojných predložkách $Z_{\text{PREP1}} + Z_{\text{PREP2}} + Z_{\text{PREP3}}$ (*spodod, spoza, sponad*) a reduplikačných interjekciách $Z_{\text{INTER1}} + Z_{\text{INTER2}} + Z_{\text{INTER3}}$ (*hi-hi-hi, ju-chu-chú*). Pri derivátoch z iniciálových skratiek, ktorých motivantom bolo združené pomenovanie, vystupuje iniciálová skratka na rozdiel od pravých kompozít ako jeden východiskový motivant (*esero-č:k-a, eštebé, elpé-č:k-o*).

2. 1. 2. ($Z1 + [Z2 + DM/GM]$):

($Z_{\text{ADV1}} + [Z_{\text{VERB2}} + DM/GM]_{\text{SUBST}}$) – *doma-sed-0, spolu-hrá-č, znovu-nastav-enie*,
 ($Z_{\text{NUM1}} + [Z_{\text{VERB2}} + DM/GM]_{\text{SUBST}}$) – *desať-boj-0, päť-spev-0*,
 ($Z_{\text{NUM1}} + [Z_{\text{SUBST2}} + DM/GM]_{\text{SUBST}}$) – *päť-čísl-ie, päť-uhol-ník*,
 ($Z_{\text{NUM1}} + [Z_{\text{SUBST2}} + DM/GM]_{\text{ADJ}}$) – *malo-let-ý, viac-hlas-ný*,
 ($Z_{\text{ADV1}} + [Z_{\text{VERB2}} + DM/GM]_{\text{ADJ}}$) – *veľa-vrav-ný, prosto-rek-ý*,
 ($Z_{\text{PRON1}} + [Z_{\text{SUBST2}} + DM/GM]_{\text{ADJ}}$) – *svoj-hlav-ý, svoj-práv-ny*,
 ($Z_{\text{NUM1}} + [Z_{\text{SUBST2}} + DM/GM]_{\text{ADJ}}$) – *sto-vež-atý, päť-zložk-ový, päť-cíp-y, málo-zub-ý*,
 ($Z_{\text{ADV1}} + [Z_{\text{SUBST2}} + DM/GM]_{\text{ADV}}$) – *hore-znač-ky, strm-hlav-0*,
 ($Z_{\text{VERB1}} + [Z_{\text{SUBST2}} + DM]_{\text{ADV}}$) – *zažmur-oč-ky*.

³ Za juxtapozične utvorené kompozitá so slovotvorným vzorcom $Z_1 + Z_2$ nebudeme považovať tie prípady, keď je druhým členom kompozita deverbatívne substantívum pomenúvajúce spredmetnenie deja (*sebaskúmanie, sebaobrana*). V tomto prípade dávame prednosť slovotvornej parafráze *to, že niekto VERB_{Mot} + PRON*, napr. kompozíčno-sufixálnemu (*to, že niekto skúma seba*), resp. kompozíčno-transflexnému (*to, že niekto obráni seba*) slovotvornému postupu.

Tento slovotvorný vzorec sa uplatňuje pri mutačných kompozitách, ktoré vznikli kompozično-sufixálnym (*spoluhráč = ten, kto hrá spolu s niekým*) alebo kompozično-transflexným postupom (*domased = ten, kto sedí doma*), najčastejšie pri kompozitách s prvým adverbialným, resp. pronominálnym komponentom pri substantívnych jednotkách: *zнову/spolu/seba* + deverb. komponent – *znovuzrodenie, spolutrpiteľ* (za predpokladu, že jestvuje sloveso ako motivant takéhoto substantíva, ide o nepravú kompozíciu: *spolufinancovateľ – ten, kto spolufinancuje*); pri adjektívach: *veľa/mnoho* + deverb. komponent – *veľavravný; mnohoznačný*, alebo pri adverbiiach s desubstantívnym druhým komponentom a prvým komponentom slovesným (*zžmuročky = tak, že (niekto) zažmúri oči*) alebo adverbialným (*doleznačky = tak, že znakom dole, strmhlav = tak, že strmo hlavou*). Rovnaký slovotvorný vzorec sa uplatňuje aj pri kompozitách s prvým numerálnym komponentom: *storočie (to, čo trvá sto rokov), stovežatý (= taký, ktorý má sto veží)*. V niektorých prípadoch je ťažké určiť, či ide o čistú kompozíciu, alebo o komplexný kompozično-derivačný postup. O kompozično-derivačnom postupe budeme uvažovať v prípadoch, keď druhý komponent kompozita neexistuje ako samostatná jednotka (*desaťročie, šesťčísľie, sedemsten, ďalekohľad*), resp. pri jednotkách z mutačnej onomaziologickej kategórie (*päťizbový*).

Na tomto mieste je potrebné upozorniť na pochybnosti, ktoré môžu vzniknúť pri interpretácii slovnodruhovej príslušnosti prvého komponentu kompozita. Rozhodujúcim prostriedkom na jej určenie je slovotvorná parafráza: *ďalekosiahly = taký, ktorý siaha ďaleko* (slovotvorný vzorec $Z_1 + (Z_2 + DM/GM)$); *širokolistý = taký, ktorý má široké listy*, *celonárodný = taký, ktorý sa týka celého národa* (slovotvorný vzorec $Z_1 + K_o + (Z_2 + DM/GM)$).

2. 1. 3. $[Z_1 + DM] + [Z_2 + (DM/SDM)]/[Z_1 + DM] + Z_2$:
 $([PDM + Z_{ADV1}] + [PDM + Z_{ADV2}])ADV$ – *naširoko-naďaleko*,
 $([Z_{SUBST1} + SDM] + [Z_{SUBST2} + SDM])ADV$ – *silou-mocou, zubami-nechtami*,
 $([DM + Z_{PRON1}/Z_{VERB1}] + Z_{SUBST2})INTER/PART$ – *namojdušu, namojpravdu, dajsa-misvete*.

Tieto slovotvorné vzorce sú pomerne raritné, uplatňujú sa najmä pri jednotkách, ktoré sú zrazeninami: vznikli na základe syntagmatickej deaktualizácie (zotretia syntagmatickej hranice) pôvodne voľných syntagmatických spojení alebo viacslovných pomenovaní (s formálne syntagmatickou stavbou) so zachovaním gramatických morférov východiskových komponentov (zmeravenie): *zubami-nechtami* (*zubami nechtami*), *naverímboha* (*na verím boha*), *naširoko-naďaleko* (*na široko, na ďaleko*), *namojdušu* (*na moju dušu*). Na rozdiel od juxtaopozície je pre zrazeniny charakteristická obligatórna zmena slovného druhu spojená s resémantizáciou (derivačnú funkciu tu plnia pôvodné relačné morfémy substantívnych motivantov – *rukami-nohami, silou-mocou* alebo pôvodne samostatné derivačné morfémy – *naširoko-naďaleko*) alebo desémantizáciou (ide o depronominálno-desubstantívnu, deverbatívno-desubstantívnu, resp. deverbatívno-depronominálno-desubstantívnu interjekcionalizáciu).

alebo partikulizáciu). J. Mlavec (2001) uvádza niektoré prípady ako príklady na frazémy so skladbou syntagmy. V našom prístupe predpokladáme ako obligatórne kritérium kompozitného charakteru jednotky stratu formálne analytickej stavby. Na tomto základe interpretujeme Mlackov príklad *vstávajúc-líhajúc* ako kompozitum, nie ako frazému. Prienikovú množinu tvoria prípady, pri ktorých sa zachováva variantnosť formálne analytickej a syntetickej stavby (*zubami nechtami* i *zubami-nechtami*).

Zrazeniny:	Juxtapozícia:
+ syntagmatická deaktualizácia	+ syntagmatická deaktualizácia
+ zmena slovného druhu	± zmena slovného druhu
Integračno-mutačná deflektivizácia: a) resémantizácia: <i>silou-mocou, zubami-nechtami</i> b) desémantizácia: <i>namojdušu, namojpravdu, bohuprisám</i>	Modifikácia bez zmeny flexie: a) bez zmeny slovosledu komponentov: <i>vždyzelený, všadeprítomný</i> b) so zmenou slovosledu komponentov: <i>mocichtivý, bojaschopný</i>
	Modifikačno-mutačná transflektivizácia s redukciami paradigmy: <i>okolostojaci, spolusediaci</i>

2. 1. 4. [Z1 + trunk.] + Z2

Tento vzorec sa spája so skrátením jedného komponentu zloženého slova (*fan-klub* „*klub fanúšikov*“/“*fanúšikovský klub*“, *basgitara* „*basová gitara*“, *milostpán* „*milostivý pán*“). Zvyčajne je skrátený komponent s konfixom, preto komentár o trunkácii a redukcii je pri odseku 2. 2. 4.

2.2 Kompozitá s konfixom:⁴

2. 2. 1. Z1 + Ko + Z2:

(Z_{SUBST1} + Ko + Z_{SUBST2})_{SUBST} – *les-o-park, prírod-o-veda*

(Z_{ADJ1} + Ko + Z_{SUBST2})_{SUBST} – *mal-o-roľník, ostr-o-list,*

(Z_{VERB1} + Ki + Z_{SUBST2})_{SUBST} – *prš-i-plášť,*

(Z_{NUM1} + Ko + Z_{SUBST2})_{SUBST} – *prv-o-číslo,*

(Z_{NUM1} + Koj + Z_{SUBST2})_{SUBST} – *dv-oj-hlas,*

(Z_{ADJ1} + Ko + Z_{ADJ2})_{ADJ} – *denn-o-denný, čiern-o-biely,*

⁴Termín konfix používame na označenie konektívnej spájajúcej submorfémy (porovnaj Morfematický slovník slovenčiny, 1999, s. 47). J. F u r d í k (2004, s. 153) konfix definuje ako kombinovaný slovotvorňový formant, zložený z dvoch alebo troch jednoduchých formantov.

$(Z_{\text{SUBST1}} + K_o + Z_{\text{ADJ2}})_{\text{ADJ}}$ – *skal-o-pevný, farb-o-slepý,*
 $(Z_{\text{SUBST1}} + K_a + Z_{\text{ADJ2}})_{\text{ADJ}}$ – *duch-a-plný,*
 $(Z_{\text{SUBST1}} + K_o + Z_{\text{VERB2}})_{\text{VERB}}$ – *blah-o-priať.*

Pri tomto slovtvornom vzorci ide predovšetkým o integračné a modifikačné kompozitá so slovnodruhovo rovnorodými (integrácia: *lesopark*, modifikácia: *jazykoveda*) alebo nerovnorodými zložkami (modifikácia: *malomesto*), v ktorých sa druhý komponent nemení.

V niektorých prípadoch môžu vzniknúť pochybnosti o statuse príslušnej morfémy vyskytujúcej sa medzi komponentmi kompozita (relačná alebo spájacia). V *Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989) sa rozlišujú prípady, keď vokál pred druhým slovtvorným základom možno považovať za interfix (*štrajkokaz* – „*ten, kto kazí štrajk*“) a prípady, keď to tak nie je (*drevorubač* „*ten, kto rúbe drevo*“). V našej koncepcii rozlišujeme monofunkčnú spájaciu submorfu (*štrajk-o-kaz*), ktorá sa pripája k prvému slovtvornému základu bez jeho gramatických ukazovateľov, a morfému s podvojnou funkciou, v ktorej ide o prehodnotenie gramatickej morfémy na spájaciu podľa funkcie v kompozite (*drev-o-kaz*), resp. o prehodnotenie tematickej submorfy na spájaciu submorfu (*trat-i-vod*).

2. 2. 2. $(Z_1 + K_o + [Z_2 + DM/GM])$:

$(Z_{\text{SUBST1}} + K_o + [Z_{\text{SUBST2}} + DM/GM])_{\text{SUBST}}$ – *stĺp-o-rad-ie,*
 $(Z_{\text{ADJ1}} + K_o + [Z_{\text{SUBST2}} + DM/GM])_{\text{SUBST}}$ – *zlat-o-vlás-ka,*
 $(Z_{\text{SUBST1}} + K_{o/e} + [Z_{\text{VERB2}} + DM/GM])_{\text{SUBST}}$ – *drev-o-rub-ač, mor-e-plav-ba*
 $(Z_{\text{ADV1}} + K_o + [Z_{\text{VERB2}} + DM/GM])_{\text{SUBST}}$ – *rýchl-o-paľ-ba, veľk-o-výrob-a,*
 $(Z_{\text{PRON1}} + K_o + [Z_{\text{VERB2}} + DM/GM])_{\text{SUBST}}$ – *sam-o-lieč-ba, sam-o-pal-0,*
 $(Z_{\text{VERB1}} + K_{o/i} + [Z_{\text{SUBST2}} + DM/GM])_{\text{SUBST}}$ – *tras-o-rít-ka, lom-i-kameň-0,*
 $(Z_{\text{VERB1}} + K_i + [Z_{\text{SUBST2}} + GM])_{\text{SUBST}}$ – *trat-i-vod-0, stav-i-krv-0,*
 $(Z_{\text{NUM1}} + K_{o/j} + [Z_{\text{SUBST2}} + DM/GM])_{\text{SUBST}}$ – *dv-0j-ploš-ník, dv-0j-vlád-ie,*
 $(Z_{\text{NUM1}} + K_o + [Z_{\text{VERB2}} + DM/GM])_{\text{SUBST}}$ – *prv-o-lez-ec, prv-o-výrob-a*
 $(Z_{\text{ADJ1}} + K_o + [Z_{\text{SUBST2}} + DM/GM])_{\text{ADJ}}$ – *cel-o-národ-ný, čiern-o-vlas-y,*
 $(Z_{\text{NUM1}} + K_{o/oj} + [Z_{\text{SUBST2}} + DM/GM])_{\text{ADJ}}$ – *jedn-o-rad-ový, dv-0j-hlav-y,*
 $(Z_{\text{SUBST1}} + K_o + [Z_{\text{VERB2}} + DM/GM])_{\text{ADJ}}$ – *krk-o-lom-ný, vín-o-rod-y,*
 $(Z_{\text{ADJ1}} + K_o + [Z_{\text{SUBST2}} + DM])_{\text{ADV}}$ – *hol-o-lakt-ačky.*

Ide o základný slovtvorný vzorec mutačných substantívnych kompozít s deverbatívny druhým komponentom a prvým komponentom vo funkcii objektu (*drevorubač* = *ten, kto rúbe drevo*), adverbialného určenia (*skalolezec* = *ten, kto lezie po skale*) alebo komplementu (*samosudca* = *ten, kto súdi sám*); s desubstantívny druhým komponentom a prvým komponentom vo funkcii atribútu (*prvoligista* = *ten, kto hrá v prvej lige*⁵), nadradeného objektového (*stavikrv* = *to, čím /za/staví krv*) alebo subjektového slovesa (*bolehlav* = *to, kvôli čomu bolí hlava*).

⁵ Jednotku *prvoligista* možno interpretovať aj na základe derivačnej univerbizácie (*prvoligový hráč*).

Adjektívne kompozitá majú vzorec s deverbatívnym druhým komponentom a prvým komponentom vo funkcii objektu (*choroboplodný = taký, ktorý plodí chorobu*), zriedkavejšie adverbialneho určenia (*samonosný = taký, ktorý sám nesie*); s desubstantívnym druhým komponentom a prvým komponentom vo funkcii atribútu (*čiernovlasý = taký, ktorý má čierne vlasy*) alebo adverbialne s delimitačnou funkciou (*celoplátenný = taký, ktorý je celý z plátna*).

Adverbiá sú s desubstantívnym druhým komponentom a prvým komponentom adjektívnym (*hololaktáčky = tak, že (niekto) má holé lakte*).

Do tejto skupiny patria aj substantívne a adjektívne kompozitá, ktorých prvou časťou sú číslovky. Ide o kváziskupinové numerálie s funkciou základných numerálií: *dvojposchodový (d-ý dom „taký, ktorý má dve poschodia“)*, *trojboký (t-ý ihlan „taký, ktorý má tri boky)*, *dvojžensstvo („to, keď má niekto dve ženy“)*. J. Horecký (2003) hovorí v súvislosti s danými numerálnymi komponentmi o pseudoprefixoch (*dvoj-*, *oboj-*: *dvojplošník*, *obojživelník*), v našej koncepcii ide o kompozíciu dvoch jednotiek: numerálnej (na základe slovtvornej parafrázy vymedzujeme v kompozite ako jeho prvý komponent základnú číslovku a segmenty *-oj*, *-or* hodnotíme ako morfémy s podvojnou funkciou /rozširujúca + spájacia submorféma/: *tr-oj-uholník = „to, čo má tri uhly“*) a substantívnej (*trojčlenka = „to, čo má tri členy“*), resp. verbálnej (*trojboj = „to, že sa bojuje v troch /disciplínach/“*).

2. 2. 3. [DM + Z₁] + K_o + [Z₂ + DM/GM]:

([DM + Z_{SUBST1}] + K_o + [Z_{VERB2} + DM/GM])_{SUBST} – *na-neb-o-vz-atie*, *na-neb-o-vstúpenie*,

([DM + Z_{ADJ1}] + K_o + [Z_{SUBST2} + DM/GM])_{VERB} – *s-pln-o-moc-niť*.

Pri tomto slovtvornom vzorci ide o kompozitá, ktoré vznikli v rámci pravidelných kompozično-deriváčnych postupov (*nanebovstúpenie „to, keď niekto vstúpi na nebo“*). Ide o slovtvorný vzorec, ktorý je medzi kompozitami pomerne zriedkavo zastúpený, napr. *splnomocniť = dať plnú moc*. Tomuto slovtvornému vzorcu by mohli zodpovedať aj integračné kompozitá typu *srdcovo-cievny*, *palivovo-energetický* so slovtvornou parafrázou „*taký, ktorý sa týka srdca a ciev*“, „*taký, ktorý využíva palivo a energetiku*“. V podobných prípadoch možno hovoriť o rozštiepení sématickej a formálnej motivácie podobne ako pri derivátoch typu *nehodovosť*, *rozvodovosť* a pod. (Horecký, 2003; porov. aj Buzássyová, 1983, s. 337): *srdce + cievny* → (*srdcový + cievny*) → *srdcovo-cievny*.⁶

2. 2. 4. Nasledujúce vzorce sa týkajú kompozít, pri ktorých sa komponenty skracujú, a to: a) prvý slovtvorný základ: *rádioliečba „rádioaktívna liečba“*; b) druhý slovtvorný základ: *slovosled „to, že slová nasledujú po sebe“*; c) výnimočne obidva komponenty: *elektromobil „automobil na elektrický pohon“*...

⁶ Konkurenčné kompozitum *srdco-cievny* (Dovčiak, 1997) sa v SNK vyskytuje v menšom množstve prípadov než typ *srdcovo-cievny*.

Skrátenie sa môže spájať s čisto kompozičným, kompozično-sufixálnym alebo kompozično-transflexným postupom. Kým skrátenie druhého komponentu je skôr ojedinelé, trunkácia alebo redukcia prvého člena kompozita je veľmi pravidelná a frekventovaná. Pri trunkačno-kompozičnom postupe sa skrakuje nielen slovotvorný základ cudzieho pôvodu, ale i domáce slovo ako prvá časť zloženiny. Príklady *vodohospodárstvo* „*vodné hospodárstvo*“, *štátoprávny* „*štátne právo*“ uvádza aj K. Buzássyová (2003, s. 44). V *Dynamike súčasnej spisovnej slovenčiny* (1989, s. 236) sa dokonca v súvislosti s daným javom hovorí o výraznej tendencii, aj keď iba v prípade zložených adjektív.

2. 2. 4. 1. [Z1 + trunk.] + K_o + Z2:

([Z_{ADJ1} + trunk.] + K_o + Z_{SUBST2})_{SUBST} – *elektrospotrebič* „*elektrický spotrebič*“, *stredovek* „*stredný vek*“,

([Z_{SUBST1} + trunk.] + K_o + Z_{SUBST2})_{SUBST} – *gramorádio* „*gramofón a rádio*“,

([Z_{ADJ1} + trunk.] + K_o + Z_{ADJ2})_{ADJ} – *srb-o-chorvátsky* „*srbský a chorvátsky*“,

[Z1 + trunk.] + K_o + [Z2 + DM/GM]: *želez-o-rudný* „*taký, ktorý súvisí so železnou rudou*“, *kov-o-robotník* „*ten, kto robí v kovopriemysle*“, *kras-o-pis* „*to, že (niekto) krásne píše*“, *stred-o-školský* „*taký, ktorý súvisí so strednou školou*“.

Tieto vzorce sa spájajú s trunkáciou alebo redukciou prvého komponentu zloženého slova (*gramorádio* „*gramofón a rádio*“) pri kompozitách modifikačného typu. Skrátený prvý komponent nehodnotíme automaticky ako prefixoid. Na rozdiel od iných autorov (Bosák, 1989; Buzássyová, 2003; Furdík, 2004) sa snažíme poukázať na diferenciu medzi kvázikompozitom, ktorého prvý člen funguje ako prefixoid, t. j. neexistuje jeho netrunkovaná podoba (*multivitamín*, *polyteizmus*, z novších napr. *top*, *kyber/cyber*) a zvyšuje sa jeho extenzia, a kompozitom, ktorého prvá časť sa síce trunkovala, resp. redukovala, no nestratila svoj pôvodný význam, resp. slovo sa vyskytuje aj v netrunkovanej/neredukovanej podobe (*elektrospotrebič* „*elektrický spotrebič*“, *biomasa* „*biologická masa*“, *socioekonomické prostredie* „*sociálno-ekonomické prostredie*“). Ďalšou z príčin takéhoto chápania daného javu je skutočnosť, že v domacom jazyku je trunkácia prvého základu slova pomerne častým javom. Ak by sme teda uznali, že vo vyššie uvedených prípadoch typu *elektrospotrebič* sa nachádza prefixoid, museli by sme to urobiť napríklad aj pri komponentoch: *stredo-* (*stredoamerický*, *stredoškolač*, *stredovek*), *západo-* (*západoslovenský*, *západoeurópsky*), *juho-* (*juhoslovenský*, *juhoamerický*), *národ-* (*národohospodár*), *rovno-* (*rovnomený*), *afro-* (*afrorytmy*, *afropop*, *afropesimizmus*) a pod.

K takýmto typom možno zaradiť aj kompozitá s redukciou prvého komponentu, pri ktorých sa netrunkuje derivačná morféma, ale redukuje sa časť prvého motivantu, a to:

a) časť koreňovej morfémy spolu s derivačnými segmentmi: *euro-* „*európsky*“ (*euoregión*, *euroafrický*, *euroatlantický*), resp. „*týkajúci sa Európskej /únie/*“ (*eu-rooptimisti*, *euromena*), *demo-* „*demonštračný*“ (*demonahrávka*, *demokazeta*, *demoalbum*), *info-* „*informačný*“ (*infoлист*, *infozákon*);

b) rad derivačných morféme: *cyklo-* „*cyklistický*“ (*cyklozájazd, cyklobilboard, cyklofanatik*);

c) druhý komponent prvého kompozitného motivantu: *disko-* „*diskotekový*“ (*diskobar, diskovečierok, diskohit, diskorebriček*), *rádio-* „*rádioaktívny*“ (*rádioliečba, rádioterapia*), *eko-* „*ekologický*“ (*ekosystém*), *auto-* „*automobilový*“ (*autosalón*).

V mnohých prípadoch možno v súvislosti s týmito trunkovanými slovtvornými základmi uvažovať o remotivácii: niektoré tieto jednotky boli v skutočnosti prevzaté, následne ortograficky, resp. morfológicky adaptované (napr. *demoversion, afrojazz*) a v ďalšej fáze začlenené do slovtvorného systému slovenčiny na základe remotivačných procesov.

Trunkácie, ktoré chápeme ako skrátenie o derivačnú morfému, resp. redukcie, ktoré chápeme ako skrátenie o viac než jednu derivačnú morfému (o rozdieloch medzi trunkáciou a redukciou porov. Sokolová, 2004), sa systémovo realizujú pri modifikačných a mutačných kompozitách s prvým adjektívnym komponentom, hlavne pri adjektívach označujúcich smerovanie motivanta *stredný, východný, západný, severný, južný*, pri lokalizačných adjektívach z toponým *anglický, srbský, africký*, ale aj pri iných (*rovnaký, milostivý, predný, zadný*). Ten proces môže v niektorých prípadoch viesť k vzniku polysémnych trunkovaných, resp. redukovaných koreňov (elektro: *elektrický – elektrobus, elektroimpulz*; elektrotechnický – *elektrozávod, elektroinžinier, elektronický – elektrohodiny, elektromanometer*), resp. homonymných prefixoidov a trunkovaných/redukovaných neprefixoidných koreňov (typ *auto*¹ bez trunkácie – *autocenzúra*, typ *auto*² s redukciou – *autoservis*). Niekedy sa takto objavujú v lexikálnej zásobe varianty slov: *železnorudný – železorudný; linoleorez – linorez*. Špecifickým prípadom sú redukované korene v jednotkách *e-podpis, e-pošta, e-technológia, e-poistovníctvo* a pod. s významom „*elektronický*“, ktorý sa objavuje aj v redukovanej podobe *elektro-* (*elektrohodiny = elektronické hodiny*).

2.2.4.2. **Z1** + K_o + [trunk. + **Z2**] – *kos-o-dĺžnik* „*kosý obdĺžnik*“,

Z1 + K_o + [trunk. + **Z2** + GM] – *slov-o-sled* „*to, že slová nasledujú po sebe*“.

Zriedkavo dochádza k trunkácii derivačného segmentu druhého deverbatívneho alebo desubstantívneho komponentu mutačného alebo modifikačného kompozita (*ranostaj = ten, kto vstáva ráno, kosodĺžnik = kosý obdĺžnik, kmit-o-čet = počet kmitov, slovosled = to, že slová nasledujú po sebe*).

2. 2. 4. 3. [**Z1** + trunk.] + K_o + [trunk. + **Z2**]:

Výnimočná je trunkácia oboch základov slova – *elektr-o-mobil* „*elektrický automobil*“, *elektr-o-skop* „*elektrický mikroskop*“, *dlh-o-pis* v interpretácii „*dĺžobný úpis*“.

3. Slovtvorné postupy pri tvorení kompozít

1. juxtapozícia (*pamätihodný, okolostojaci, vždyzelený*);

2. čisto kompozičný (*bodkočiarka, bledomodrý, stodvadsaťšesť*);

3. kompozično-sufixálny (*krasokorčuliar, spolujazdec, celodenný, krupobitie, divo-
tvorný*);
4. kompozično-transflexný (*čínorodý, štrajkokaz, ďalekohľad, bosonohý, všade-
bol*);
5. truncačno-kompozičný i kompozično-truncačný, podľa toho, či sa trunkuje prvý
komponent (*lžimorálka, fanklub, rádioliečba, gramorádio, stredovek, milostpán*)
alebo druhá časť kompozita (*kosodĺžnik, kmitočet*);
6. kombinácie alebo znásobenie predchádzajúcich postupov:
 - a) prefixálno-kompozično-sufixálny (*splnomocniť, nanebovstúpenie*),
 - b) sufixálno-kompozično-sufixálny (*zubami-nechtami, silou-mocou*),
 - c) truncačno-kompozično-sufixálny (*železorudný, kovorobotník, článkonožec*),
 - d) truncačno-kompozično-transflexný (*krasopis*)
 - e) kompozično-truncačno-transflexný (*slovosled, ranostaj*),
 - f) truncačno-kompozično-truncačný (*elektromobil, elektroskop*).

J. F u r d í k (2004) uvádza len prvé štyri uvedené postupy pri kompozitách, uka-
zuje sa však, že aj keď najfrekvencovanejším slovo-*tvorným* postupom zložených
slov je v slovenčine kombinácia kompozície so sufixáciou alebo kompozície s transfle-
xiou, je potrebné počítať aj s ďalšími typmi. Niektoré z nich sa objavujú skôr okrajovo,
no iné sú veľmi pravidelné, predovšetkým truncačno-kompozičný postup (2. 2. 4).

3. 1. Doteraz sa pod vplyvom binaristickej koncepcie, ktorú uviedol do jazykove-
dy J. M. Rozwadowski (porov. o tom Furdík, 1996, s. 49), zdôrazňovala korešponden-
cia medzi dvojčlennosťou vonkajšej a vnútornej štruktúry motivovaného slova. Za
adekvátnejšie stanovisko však pokladáme názor J. Furdíka (2002), podľa ktorého sa
binaristickým prístupom onomaziologická štruktúra motivovaného slova nevyčerpáva,
a preto treba hovoriť o jej ternárnosti. Pri skúmaní kompozít sme dospeli k názoru, že
nielen onomaziologická, ale i onomatologická štruktúra slova môže byť trojčlenná.
Dôkazom sú vyššie uvedené slovo-*tvorné* postupy a slovo-*tvorné* vzorce. Pri tvorení zlo-
žených slov sa totiž spájajú dva slovo-*tvorné* základy často s jedným či dvoma slovo-
tvornými formantmi, kým pri derivátoch sa binarizmus onomatologickej štruktúry za-
chováva. Z toho vyplýva, že onomatologická a onomaziologická štruktúra nemusia
spolu nevyhnutne korešpondovať. V prípade kompozít môžu nastať dve situácie:

- a) onomaziologická štruktúra slova je bohatšia ako onomatologická, napr. *kovo-
robotník* „ten, kto pracuje v kovopriemysle“, *krasopis* „to, že niekto krásne píše“;
- b) onomatologická štruktúra slova je bohatšia ako onomaziologická, napr. *me-
dovožltý* „žltý ako med“, *mäsovočervený* „červený ako mäso“ z morfológického
aj slovo-*tvorného* hľadiska. (Ako zdroj vzniku týchto typov predpokladáme analogic-
ké tvorenie podľa iných názvov farieb ako *tmavozelený, sivomodrý* – „žltý do medo-
va/do medového odtieňa“, „červený do mäsova/do mäsového odtieňa“.)

3. 2. Nie ojedinelým fenoménom sú i ďalšie typy analogického tvorenia kompo-
zít. Prvým je absencia motivantu (*dejepis* → *dejepisec* „ten, kto je odborníkom v de-
jepise“ i „ten, kto opisuje deje“, ale *románopisec* „ten, kto píše romány“), druhým

medzistupňové tvorenie zdanlivých zložených slov, napr. *pivovar* → *pivovarník* → *pivovarničky* → *pivovarníctvo*, ale *cukrovar* → (**cukrovarník*) → *cukrovarníctvo*, *kino* → (**kinofikovať*) → *kinofikácia* (porov. Buzássyová, 1980; Dynamika slovej zásoby súčasnej slovenčiny, 1989).

3. 3. J. Furdík (2004) uvádza iba deriváty a kompozitá, ktorých onomaziologická štruktúra je daná poradím onomaziologický príznak, onomaziologická báza. Sporadicky sa však vyskytujú aj zložené slová s inverzným usporiadaním komponentov onomaziologickej štruktúry. Význam prvého člena sa mení pod vplyvom významu druhej zložky. Tak je to v prípade kompozít *červotoč* „*červ, ktorý sa točí*“, *drevoplast* „*drevo s plastom*“, *generálmajor* „*najnižší stupeň hodnosti generála*“.

3. 4. Existujú aj prípady, keď komotivácii pri odvodených slovách zodpovedá slovotvorný rad pri kompozitách: *hrať* → *hra* („*to, že niekto hrá*“), *hrať* → *herec* („*ten, kto hrá*“), ale derivátom je typ *hrať* → *činohra* → *činoherec* („*ten, kto je členom činohry*“).

Zdanlivými kompozitami sú tiež univerbáty a deriváty, napr. substantívne univerbáty, ktoré vznikli derivačnou univerbizáciou (*desaťkorunový* (*d-á minca*) → *desaťkorunák*; *päťdesiathalierový* (*p-á minca*) → *päťdesiathaliernik*; *dvanásťminútový* (*d-ý beh*) → *dvanásťminútovka*; *trojnásobný* (*t-é množstvo*) → *trojnásobok*; *heterosexuálny* (*h-y človek*) → *heterosexuál*, *karcinogénny* (*k-á látka*) → *karcinogén*) a substantívne transpozíčné deadjektíva typu *dlhovekosť*, *farbosleposť*.

Osobitne treba poukázať na smer motivácie názvov geometrických útvarov. Na rozdiel od názvov mincí, časového trvania a násobku adjektívne pomenovania s prvým členom numerálnym, označujúce geometrické útvary, sú nejednoznačné. Možno ich interpretovať ako kompozitá taký, ktorý má istý počet hrán/uhlov, napr. adjektívum trojhranný má význam to, čo má tri hrany (*štvorhran* → *štvorhranný*, *päťhran* → *päťhranný*, *šesťhran* → *šesťhranný*, *sedemhran* → *sedemhranný/sedemhranový*, *trojuholník* → *trojuholníkový*, *štvoruholník* → *štvoruholníkový*, *päťuholník* → *päťuholníkový*, *šesťuholník* → *šesťuholníkový*). Na druhej strane možno uvažovať aj o univerbizácii, o motivujúcom charaktere adjektíva s parafrázou *trojhran* = *trojhranný útvar*.

Zdanlivými kompozitami sú deriváty z kompozít, napr. adjektívne sufixálne desubstantíva: *analfabetický*, *mladomanželský*, *vnútrozemský*, *veľkoobchodný*, *maloobchodný*, *juhozápadný*, *severozápadný*, *čiernozemný*, *mikrovlnný*, *cukrovarnícky*; adjektívne transflexné desubstantíva: *stredoveký*, *staroveký*, *novoveký*; slovesné prefixálno-transflexné deadjektíva: *zmáломysel'nieť*, *zovšeobecniť*, *zdvojnásobiť*; adverbálne transpozíčné deadjektíva: *juhovýchodne*, *dennodenne*, *blahodarne*, *dlhodobo*, *desaťnásobne*, *svätosväte*.

4. Onomaziologické kategórie kompozít

4.1. V rámci kompozít sa vyčleňujú počnúc M. Dokulilom (1962) tri typy onomaziologických kategórií: transpozícia, modifikácia a mutácia, od r. 1986 sa pri kompozí-

tách vyčleňuje integrácia (Mluvnica češtiny, 1986). Ďalšie české a slovenské jazykovedné práce preberajú túto klasifikáciu bez výrazných zmien v ich chápaní (Mluvnica češtiny, 1986; Bozděchová, 1997; Furdík, 2004), preto nám ide o spresnenie, doplnenie aj modifikovanie istých skutočností, ku ktorým sme dospeli výskumom koreňových morfém. Okrem základných typov integrácie, modifikácie a mutácie počítame aj s prechodnými typmi, ktoré sú, okrem iného, ukazovateľom vývoja kompozít. Ten smeruje od integrácie k modifikácii, od modifikácie k mutácii a následne od mutácie až k demotivácii.

4.2. **Integračný typ**, ktorý bez zmeny slovného druhu obidvoch komponentov je pri substantívach, adjektívach, numeráliách, menej pri verbách a adverbiách, znamená väčšinou zlúčenie rovnorodých komponentov a zmenu kvality. Vtedy je integrácia blízka mutácii a zlúčením dvoch rovnocenných pomenovaní vzniká pri substantívach pomenovanie novej entity (*lesopark*). Pri reduplikácii tých istých komponentov alebo podobných komponentov sa dosahuje expresívne zosilnenie intenzity významu, integrácia vtedy nadobúda skôr modifikačný charakter, napr. pri adjektívach (*čiročistý*), pri adverbiách (*široko-d'aleko*), ba aj pri interjekciách (*hopi-hopi*). Reduplikácia rovnakých komponentov sa nevyskytuje pri substantívach. V skupine synsémantických slovných druhov sa dajú pozorovať formálne integračné vzťahy hlavne pri interjekciách, napr. častá intenzitná reduplikácia: *hi-hi-hi*, *bim-bam-bom*, *cingi-lingi*, *cupi-lupi*, *gá-gá* alebo *ga-ga*, *pi-pi* alebo *pi-pi*, *fidli-fidli*, *hopi-hopi*, *hudry-hudry*, *c-c-c*, *cic-cic*, *cip-cip*, *na-na*, *ps-ps*, *pst*, *psst*, *taš-taš*.

V rámci substantív sa integrácia využíva pri názvoch v zásade rovnocenných zlúčených komponentov, a to chemických zlúčenín (*uhl'ovodík*, *arzenovodík*), zmesí (*štrkopiesok*), viacúčelových prístrojov a orgánov (*rádiomagnetofón*, *gramorádio*, *raketoplán*, *hlavohrud'*), recipročných prechodných druhov (*hadojašter*, *bohočlovek*, *mačkopes*), teórií (*marxizmus-leninizmus*), štátnych útvarov (*Rakúsko-Uhorsko*, *Česko-Slovensko*) a iných termínov skladajúcich sa z rovnocenných komponentov (*lesopark*, *bodkočiarka*, *časopriestor*, *severozápad*).

Pri adjektívach ide o: a) kvalitatívne rovnocenné komponenty (*srdcovo-cievny*), označujúce zlúčeniny z často kontrastívnych entít ako: farby (*čierno-biely*, *červenofialový*), chuti (*sladkokyslý*, *sladkohorký* či *horkoslady*), vlastnosti (*staronový*, *hlučhonemý*), označenie príslušnosti k dvom rovnocenným entitám – osobám (*herdersko-kollárovský*, *cyrilometodovský*), podobné oblasti či zložky (*ostravsko-karvinský*, *hlinito-piesčitý*, *bukovo-jedľový*), odvetvia (*drevársko-papierenský*, *záhradnícko-vinohradnícky*) či vedné odbory (*technicko-administratívny*, *matematicko-fyzikálny*, *inžiniersko-technický*, *technicko-inžiniersky*, *pedagogicko-psychologický*); v rámci koordinatívnych kompozít možno vyčleniť samostatne recipročné typy označujúce vzťah medzi zameniteľnými entitami, ako farby *bielo-červený* alebo *červenobiely*, etniká a jazyky (*slovensko-nemecký*, *nemecko-slovenský*), hodnotové orientácie (*pravo-lavý*), konverzné páry (*stúpavo-klesavý*, *analyticko-syntetický*), odvetvia (*dodávateľsko-odberateľský*, *chovateľsko-zootechnický*); b) reduplikačné typy, ktoré majú hyperbolizujúci a intenzifikujúci efekt; delíme ich na skupiny s identickými kompo-

mentmi (*čiročiry, dennodenný, širošíry, čiročiry, isto-isty*), so synonymnými komponentmi (*starodávny, drahocenný, čarokrásny*).

Pri adverbii ide častejšie o reduplikáciu s hyperbolizujúcim efektom, a to s komponentmi, medzi ktorými ide o reláciu založenú na identite (*ažaz, skrz-naskrz, rad-radom*), na synonymii (*pekne-krásne, silou-mocou, tresky-plesky*), na synonymii s jedným negovaným prvkom (*zle-nedobre, cestou-necestou*) alebo spojenie, ktorého výsledkom je slovo s významom stredného člena medzi nimi (*forte-piano*), s rovnakou axiologickou hodnotou (*horko-t'ážko*) či so zameniteľnými komponentmi (*široko-d'aleko, d'aleko-široko*). Formálne sa utvárajú zložené slová na základe paronymickej blízkosti monokolokabilných základov kompozita (*dínom-dánom, halabala*), pričom často je monokolokabilný iba jeden z komponentov (*čary-mary*).

4.2.1. Prechodný **integračno-modifikačný typ**. Už pri integračných kompozitách možno pozorovať nerovnaké postavenie členov, napr. nerovnaké zastúpenie prvkov v zlúčeninách (*uhl'ovodik 1:2*), vo veľkosti štátov (*Česko-Slovensko*) či oblasti (*ostravsko-karvinský*), čo napr. zabraňuje zmene poradia ich zložiek, keďže v prvej pozícii sú početnejšie, relevantnejšie, viac zastúpené komponenty. Ak sa nerovnocennosť zložiek zvýrazní, sú možné dve interpretácie, napr. pri *šéfredaktor – šéf aj redaktor* alebo *hlavný šéf redaktorov*, vtedy začleňujeme kompozitá do prechodnej integračno-modifikačnej skupiny (*generálplukovník = hlavný generál*). Relevantnejší môže byť prvý alebo častejšie druhý člen, napr. prímеси základných látok (*drevoplast* ako *drevo, ktorého póry vyplňa plastická látka; sklobetón, železobetón, krepsilon*), hierarchia (*šéflekár* ako *hlavný lekár*), špecifikácia v profesii (*inžinier-strojár, grafik-dizajner, technolog-programátor*), hierarchia v hodnosti (*generálporučík, generálmajor, generálplukovník*) či prechodný druh *ludoop, opočlovek*.

Mluvnice češtiny I. (1986) hodnotí niektoré prípady inak, napr. o kompozitách ako *opočlovek, ludoopica* hovorí ako o integračných, v našom ponímaní ide skôr o modifikačný, resp. integračno-modifikačný typ kompozit s relevantnejším druhým členom, čo potvrdzujú aj výklady významov v KSSJ (*ludoop/ludoopica = opica vývinovo najbližšia človeku; opočlovek = vývinové štádium človeka*).

Pri pronomínach možno tiež vymedziť skupinu len zdánlivo kopulatívnych kompozit so slovotvorným vzorcom $Z_{\text{PRON } 1} + Z_{\text{PRON } 2}$, ktoré sú však na nerovnakej úrovni, lebo v skutočnosti sa modifikuje bázový člen kompozita a ďalší člen sa správa ako príznak. Demonstratíva (*stamodtiaľ*) modifikujú identifikáciu priestorovo z hľadiska blízkosti alebo vzdialenosti: ako prvý člen: tam, hen, tuh'a + PRONmot – *tamten, henten, hentam, tuh'aten*; ako druhý člen: PRONmot + tam, tu – *tentam, tentotam, tentotu*. Indeterminatíva relativizujú deixu z hľadiska neurčenosti (neurčité PRONmot: *neviemkto, nevednokde, ktoviečo, bohviečo*), ľubovoľnosti či ľahostajnosti (*kdekto, kdejaký*), intenzity či miery (*zriedkačo, máločo*); pri zrazeninách typu *ktoviečo* predpokladáme sprostredkovanú kvázikompozíciu prostredníctvom partikul *bohvie, ktovie*. Vymedzovacie zámená modifikujú význam z hľadiska kvalitatívneho odlišenia: *inokedy, inokade*; s trunkáciou *k: inam, inde*.

Najproduktívnejším slovným druhom sú v tomto prechodnom integračno-modifikačnom type zastúpené numerálie ako pomenovania kvantít. Nazdávame sa, že vhodnejšie je interpretovať kompozitá $Z_{NUM1} + Z_{NUM2}$ ako nie čistú integráciu, keďže sa v nej zlučujú dve nerovnaké čísla: $100 + 10$, $150 + 1$, $150\ 000 + 3$, $1\ 150\ 050 + 3$. Ide o juxtapozičné zlučovanie s významom *tol'ko, koľko je spolu: numerálny základ Z_{NUM} plus jedno číslo navyše*, pričom platí, že sa zlučuje kvantitatívne vyšší $Z_{NUM\ 20, 30, 40-90}$ plus kvantitatívne nižší $Z_{NUM\ 1-9}$ (*osemdesiattri*); kvantitatívne vyšší $Z_{NUM\ 100-990}$ plus kvantitatívne nižší $Z_{NUM\ 1-9}$ (*stopäťdesiat*); kvantitatívne vyšší $Z_{NUM\ 1000-999\ 990}$ plus kvantitatívne nižší $Z_{NUM\ 1-9}$ (*stopäťdesiatšesťdesiat*), a to až po nekonečno. Ak sú možné dve interpretácie ($100 + 53 // 150 + 3$ *sto plus päťdesiattri // stopäťdesiat plus tri*), uprednostňujeme z nich postupnosť s jednotkami: *stopäťdesiat plus tri pred sto plus päťdesiattri*. Ako intergračno-modifikačný možno tiež hodnotiť typ *samojediny*, v ktorom prvý komponent plní funkciu zdôraznenia.

Synsémantické slovné druhy s modifikáciou jedného príznaku sa dajú tiež klasifikovať ako integračno-modifikačné: a) modifikácia poslednej prepozície v tzv. podvojných a potrojných prepozíciách inou prepozíciou, najčastejšie *po-*, *s-* ($Z_{PREP\ 1-2} + Z_{PREP\ 2}$), porov. *popri, spoza, ponad, popod, popred, pomedzi, oproti, naproti, povedľa; sponad, spoza, spodod, spopred, spomedzi*; b) modifikácia prvej konjunkcie ($Z_{KON\ 1} + Z_{KON\ 2-n}$) alebo partikuly ($Z_{PART\ 1} + Z_{PART\ 2-n}$) s polysyntetickou stavbou, najčastejšie pomocou *-že, -by*: *pretože, keďže, lenže, niežeby, takže, čopriam, avšak, lenže, takže; abyže, aleže, asiže, azdaže, baže, bodajže, byže, čože, ešteže, horkýže, ibaže, nechže, veruže; s'aby, akoby, bársby, čoby, kdeby, kiežby*; trojkombinácia *kdežeby, čožeby*.

4.2.2. Prechodný **integračno-mutačný typ**. Pri numeráliách znamená integračno-mutačný kvantifikačný typ podstatnú zmenu významu násobením (multiplikatívne), a to pri zachovaní slovnodruhovej formy, porov. Z_{NUM1} krát Z_{NUM2} . Ide o juxtapozičné násobenie s významom „*tol'ko, koľko*“ je kvantitatívne nižší variabilný $Z_{NUM\ 2-9}$ krát kvantitatívne vyšší konštantný $Z_{NUM\ 100}$ (*dvesto, deväťsto*), variabilný $Z_{NUM\ 2-999}$ krát konštantný $Z_{NUM\ 1000}$: (*dvetisíc; dvadsať tisíc, dvesto tisíc*); variabilný $Z_{NUM\ 2-999}$ krát konštantný $Z_{NUM\ 1000\ 000}$, napr. (*tri milióny, deväťsto miliónov*) atď. Na rovnakom princípe fungujú aj analytické lexémy *dve miliardy, päť miliárd* atď., resp. kvázikompozitá *bilión, trilión, kvadrilión, kvintilión, sextilión, septilión* a združené pomenovania, napr. *dva bilióny*, ale aj podielové a multiplikačné kompozitá na označenie váhy, dĺžky, napr. *ampérhodina (X za SUBSTmot), kilowatthodina; centiliter, deciliter; kilogram (1000 x gram), dekagram (10 x gram), kilometer (1000x meter)*. Osobitnú skupinu predstavujú zložené pronomína, ktoré sú tvorené rovnorodými slovnými druhmi, ale dochádza pri nich k značnému posunu vo význame: *ten-ktorý* – daný, určitý; *sem-tam* – zriedkavo; *tu i tam* – občas; *kde-tu* – na určitých miestach; *kedy-tedy* – občas; *kdesi-čosi, čosi-kdesi, čosi-kamsi* – o chvíľu, zrazu. O sémantický posun v rámci integračno-mutačného typu ide aj pri adverbiách s kontrastnými základmi, ktoré sú vo vylučovacom vzťahu (*skôr-neskôr, voľky-nevoľky* – chtiac-

-nechtiac). V týchto prípadoch možno uvažovať na základe exocentrickej aj o mutácii, porov. mutáciu $Z_{\text{SUBST1}} + Z_{\text{SUBST2}}$: *hory-doly*, *deň-noc* (neustále), *zočivoči* (otvorene), t. j. *deň* i *noc*, *hory* i *doly*. Z adjektív možno uviesť ako príklad na integračno-mutačný typ adjektívum *svätosvätý* s významom *celkom istý*, v ktorom sa zachováva intenzitná funkcia reduplikácie komponentov, prípadne adjektívum *nemastný-neslaný* s významom *nezáživný, nezaujímavý*.

4.3. **Modifikácia** je pri kompozitách sémanticky výraznejšia než pri derivátoch, lebo pri čistej modifikácii ide o modifikáciu druhého bazového komponentu bez jeho slovnodruhovej zmeny celým významom prvého komponentu, napr. intenzitná modifikácia pri derivátoch *modrulinký*, *modrastý* a pri kompozitách *tma-vomodrý*, *svetlomodrý*, časová modifikácia pri deriváte *zrána* a kompozite *včasráno*. Členy modifikačných kompozít nie sú rovnocenné, význam ani forma základného člena (najčastejšie druhého v poradí) sa pri modifikácii nemení. Pri zriedkavých slovnodruhovo rovnorodých komponentoch substantív $Z_{\text{SUBST1}} + Z_{\text{SUBST2}}$ sa modifikuje druhý komponent (*cechmajster*, *svetadiel*, *zemeguľa*, *drevokombinát*, *artérioskleróza*, *milodar*, *škodoradosť*). Typickejšia je modifikácia pri slovnodruhovo nerovnorodých komponentoch. Zriedkavo sa modifikuje význam prvého komponentu: *červotoč* (červ, ktorý sa točí).

Pri substantívach ide o kvalitatívnu modifikáciu *mladomanžel*, *novovek*, *ranogotika*, *hnedozem*, *rýchlodráha*, *kosoštvorec*, *trúchlohra*, *drevopriemysel*, *škodoradosť*, *pršiplášť*, *hurávlastenec*; špecifikujúcu modifikáciu ako osobitnú skupinu s redukovanými prvými zložkami pri názvoch inštrumentov: *elektrovráčka*, *hydrocentrála*, *turbogenerátor*, *termoregulátor*, *automobil*, *ekosystém*, *stratosféra*, *ionosféra*, *trúchlohra*, *tragikomédia*; intenzitnú modifikáciu: *veľhory*, *veľkofilm*, *maloroľník*; kvantitatívnu modifikáciu $Z_{\text{NUM1}} + Z_{\text{SUBST2}}$: *poldeň*, *štvrt'hodina*, *dvojhodina*; vymedzovacia delimitatívna modifikácia: *spolužiak*, *samohláska*... Prvým členom je najčastejšie adjektívum $Z_{\text{ADJ1}} + Z_{\text{SUBST2}}$ (*veľkokapitál*), niekedy ide o slovtvorný vzorec so zdanlivým substantívom v prvej zložke $Z_{\text{SUBST1(ADJ1)}} + Z_{\text{SUBST2}}$: *farbotlač* (*farebná tlač*), *sexbomba*, *parostroj*, *kovohuta*, *stredovek*, *milost'pán* (*milostivý pán*), *ocelozliatina*, *vodoznak*, *vzduchotechnika*... Ak je prvým členom numerále (určité alebo neurčité, resp. prevzaté), ide o kvalitatívnu modifikáciu v odborných termínoch: matematické a geometrické pojmy (*dvojčíslo*, *prvočíslo*), športové disciplíny (*štvorhra*, *pät'boj*), geologické obdobia (*druho-hory*) a iné (*štvrt'tón*) alebo kvalitatívno-quantitatívnu modifikáciu termínov v rámci mier: -čas (*polčas*), -hodina (*polhodina*, *štvrt'hodina*), -storočie (*polstoročie*, *štvrt'storočie*), -rok (*štvrt'rok*), -deň (*poldeň* ako *pol dňa*). Menej frekventované sú modifikačné kompozitá s inými slovnými druhmi $Z_{\text{VERB1(ADJ1)}} + Z_{\text{SUBST2}}$: *pršiplášť*, *svietiplyn* (*svietivý plyn*); $Z_{\text{ADV1}} + Z_{\text{SUBST2}}$: *mezosoprán*, *polosen*, *spoluúčast'*; $Z_{\text{PRON1}} + Z_{\text{SUBST2}}$: *svojpomoc*. Ak sa význam modifikuje adverbium *spolu* alebo pomocou pronomína *sám*, ide o delimitáciu: *spoluhláska*, *spolužiak*, *samohláska*. Pri kompozitách s prvým numerálnym komponentom možno odlišovať exherentnú modifikáciu, pri ktorej sa kvantitatívne znásobuje druhý kom-

ponent (*dvojzápas = dva zápasy hrané bezprostredne za sebou*), a inherentnú modifikáciu, pri ktorej ostáva kvantitatívna charakteristika druhého komponentu nezmenená a modifikácia kvantity sa vzťahuje k explicitne nevyjadrenej časti onomaziologického spoja (*dvojskif = skif s dvoma veslármi*). V prípadoch, keď je možné druhý člen kompozita interpretovať ako deverbatívne substantívum, uvažujeme o prechodnej, modifikačno-mutačnej kategórii: *päťboj = to, že niekto bojuje v piatich (zápasoch)*, *dvojspev = to, že spievajú dvaja (speváci)*.

V rámci adjektív ide hlavne o intenzitnú modifikáciu (J. Horecký [2003] používa pri derivátoch termín gradačná modifikácia). Intenzitné pomenovania možno ďalej špecifikovať: a) veľká intenzita zafarbenia, sfarbenia, priestorových, rozmerových, temporálnych, kvantitatívnych vlastností s prvým komponentom *tmavo-*, *sýto-*, *tuho-*, *vysoko-*: *tmavočervený*, *sýtočervený*, *tuhočervený*, *siahodlhý*, *plnotučný*, *vysokohodnotný*, *staroslávny*; v rámci intenzity veľká miera: *vel'avážený*, s druhým komponentom v komparatíve *sebamensší*, *sebaväčší*, *sebalepší*; b) malá intenzita s prvým komponentom *slabo-*, *bledo-* *svetlo-*, *nízko-*: *slabobelasý*, *svetločervený*, *bledoružový*, *nizkokalorický*; s prvým komponentom v komparatíve *menejcenný*, *menejhodnotný*; c) stredná a rovnaká intenzita priestorových a rozmerových vlastností, fyzikálne a iné vlastnosti: *polo-* + *-dlhý*, *-suchý*, *-mäkký*, *-vysoký*, *-mŕtvý*, *-feudálny*, *rovno-* + *-cenný*, *-menný*, *-merný*; d) kvantitatívno-okolnostné vymedzenie: *vždyzelený*, *všadeprítomný*, *celonárodný*. Kvalitatívna špecifikujúca modifikácia sa pri adjektívach realizuje ako: a) kvalitatívny odtieň zafarbenia, sfarbenia, často vyplývajúci z porovnania (parafráza: "*taký, ktorý je ako SUBST_{mot}/taký, ktorý je sfarbený ADJ_{mot} spôsobom*"): $Z_{ADV1/ADJ1 (SUBST1)} + Z_{ADJ2}$: *hnedočervený*, *zlatočervený*, *cviklovočervený*, *čerešňovočervený*, *hrdzavočervený*, *karmínovočervený*, *krvavočervený*, *malinovočervený*, *mäsovočervený*, *ohnivočervený*, *oranžovočervený*, *pomarančovočervený*, *rumelkovočervený*, *tehlovočervený*, *vínovočervený*; b) porovnanie („*taký, ktorý je ako SUBST_{mot}*“) s prototypovým exemplárom: $Z_{SUBST1} + Z_{ADJ2}$: *snehobiely*, *vítazoslávny*, *skalopevný*, *bleskurýchly*; c) zreteľová delimitácia: *farboslepý*, *ľudoprázdnny*, *vzduchoprázdnny*, *bohupustý*, *svetochýrny*, *svetoznámy*.

Modifikácia je zriedkavá pri kompozitných adverbiách a verbách, a vtedy sa realizuje ako: okolnostná modifikácia $Z_{ADV1} + Z_{ADV2}$: *včasráno*, *poloplačky*, *polokoleňačky*; intenzitná modifikácia $Z_{PRON1} + Z_{ADV2}$: *sebaviac*; pri verbách ako modalitná alebo temporálna modifikácia $Z_{ADV1} + Z_{V2}$: *spolurozhodovať*, *spolucítiť*, *znovunastaviť*, *znovuožívať*.

4.3.1. Prechodný **modifikačno-mutačný typ** vyčleňujeme pri deadverbiálno-deverbatívnych substantívnych kompozitách, ak sa modifikácia prekrýva s mutáciou, v takýchto prípadoch predpokladáme viaceré interpretácie (napr. pri deverbatívach typu *zemetrasenie* ako *trasenie sa zeme* aj *zem sa trasie*). Ide o prípady, v ktorých druhý komponent vznikol transpozíciou zo sloviess, ale existuje aj ako samostatná lexéma (*sebaovládanie*, *samochovála*, *sebadôvera*, *sebatryzeň*, *samoindukcia*) alebo ako slovesný tvar.

SUBSTANTÍVA MODIFIKÁCIA

MUTÁCIA

<i>uhl'okresba</i>	<i>kresba uhl'om</i>	<i>to, že (niečo) sa kreslí uhl'om</i>
<i>hl'bkotlač</i>	<i>tlač do hl'bký</i>	<i>to, že (niečo) sa tlačí do hl'bký</i>
<i>drobnochov</i>	<i>chov drobných zvierat</i>	<i>to, že (niekto) chová drobné zvieratá</i>
<i>veľkovýroba</i>	<i>výroba vo veľkom</i>	<i>to, že (niekto) vyrába vo veľkom (množstve)</i>
<i>sebavzdelávanie</i>	<i>vzdelávanie seba</i>	<i>to, že (niekto) seba vzdeláva</i>
<i>samovznietenie</i>	<i>samo vznietenie sa</i>	<i>to, že (niečo) sa samo vznieti</i>
<i>dvojskok</i>	<i>dva skoky</i>	<i>to, že (niekto) dvakrát skočí</i>

Poznámka: V skupine kompozít typu *sebadisciplína, sebaistý, sebedomý* nemôžno uvažovať aj o mutácii, pretože substantívum *disciplína* a adjektíva *istý a vedomý* sú nemotivované.

Modifikačno-mutačnému typu zodpovedajú kompozitné substantíva s nasledujúcimi slovtvornými vzorcami: $Z_{\text{SUBST1/PRONI/ADV1/NUMI/ADJ1}} + Z_{\text{VERB2(SUBST2)}}$: *vd'akyvzdanie, zmr'tyvychvstanie, nanebovstúpenie, krviprelievanie, hromobitie, modloslužobníctvo, vlastizrada, okamih, vetosled, životospráva, paroplavba, vodoliečba, sebauspokojenie, sebatrýzeň, sebareflexia, sebaklam, samočistenie, samopohyb, samovražda, samoindukcia, samochvála, svojpomoc, rýchločítanie, znovuoživenie, znovuzrodenie, polosnenie; prvovýstup, päťboj, trojskok, dvojspev; veľkopodnikanie, drobnochov, svätokrádež.*

Modifikačno-mutačnému typu zodpovedajú aj adjektívne kompozitá (rýchlo – *rýchlorastúci*, okolo – *okoloidúci*, spolu – *spolubývajúci*) so vzorcom $Z_{\text{ADV1/NUM1/SUBST1}} + Z_{\text{VERB2/ADJ2}}$: *d'alejslužiaci, spolubývajúci, okolostojaci, spolucestujúci, spoluobžalovaný, samolepiaci, samozatvárací, prvorodený, sebapoznávací, samočistiaci, ničnetušiaci, sebazničujúci, drevospracujúci, kovospracujúci.*

DEJOVÉ ADJEKTÍVA

MODIFIKÁCIA

MUTÁCIA

<i>ohňovzdorný</i>	<i>vzdorný ohňu</i>	<i>taký, ktorý/že vzdoruje ohňu</i>
<i>národooslobodzovací</i>	<i>oslobodzovací národ</i>	<i>taký, ktorý/že oslobodzuje národ</i>
<i>kovoobrábaci</i>	<i>obrábaci kov</i>	<i>taký, ktorým sa/že sa ním obrába kov</i>
<i>dlhohrajúci</i>	<i>hrajúci dlho</i>	<i>taký, ktorý/že hrá dlho</i>
<i>roduverný</i>	<i>verný rodu</i>	<i>taký, ktorý verí rodu</i>
<i>novovytváraný</i>	<i>vytváraný ako nový</i>	<i>taký, ktorý sa vytváral ako nový</i>

Do prechodného typu nezaraďujeme kompozično-sufixálne podvojnú substantívu, v ktorých druhý komponent vznikol zo sloviess mutáciou, nie traspozíciou, napr. *rýchloročuliar, autoopravár, autoopravovňa, rýchloopravovňa*. Chápeme ich dvojako, raz ako modifikačné, raz ako mutačné.

4.4. **Mutácia.** Pri mutácii ide o významovú a slovnodruhovú zmenu komponentov. Mutačné kompozitá môžu vznikať ako kompozično-transflexné alebo kompozično-sufixálne formy, porov. vzorec $Z_{\text{ADV1/SUBST1/PRONI/NUM1/VERB1}} + Z_{\text{VERB2/SUBST2}} \pm \text{sufix}$.

4.4.1. Ak je druhá zložka deverbatívna, dajú sa substantívne kompozitá charakterizovať ako nomina agentis, nomina instrumenti, nomina resultati, nomina loci; ak

je druhá zložka desubstantívna, ide často o kompozitá z propriálnych združených pomenovaní alebo voľných syntagmatických spojení, a to okrem konateľských a nástrojových o obyvateľské nomina habitatoris, nomina adhaerenti, nomina similitiva:

a) nomina agentis: aa) *ten, kto VERBmot + Motivant₂*: $Z_{ADJ1/ADV1/SUBST1/PRON1/NUM1} + Z_{VERB2}$ (\pm trunkácia -ov) + formant: *darmošľap, ranostaj, leňochod, domased, ostrovid, zlodej, štrajkokaz, červotoč, knihomil, samovrah, samouk, spolujazdec, jasnovidec, spoluhrač, darmožráč, krasorečník; rýchlokorčuliar, chlebodarca, moreplavec, bacilonosič, kovosústružník, miestodržiteľ, autoopravár, veľkofinančník, samoplatca, všeznalec, samozásobiteľ, samozásobovateľ; prvolezec* – komplementové; ab) *ten, kto VERBmot + SUBSTmot*: $Z_{VERB1} + Z_{SUBST2} \pm$ formant: *trasorítka, lomikameň, neznaoboh;*

b) nomina instrumenti (nástroj, prostriedok, zariadenie, technika) – *to, čo/čím VERBmot + Motivant 2*: $Z_{SUBST1/ADV1/PRON1} + Z_{VERB2}$ (\pm trunk. *na-, o-*) + formant: *plynovod, hromozvod, hlavolam, hustomer, tlakomer, guľomet, vodomet, kávovar, lunochod, kostihoj, plynojem, skorocel, ďalekohľad, ďalekopis, drobnohlád, rýchlovýťah, všeliak (liek na všetko/to, čím sa všetko lieči), všehoj, samopal, samovar, samospúšť; technika: rukopis, tesnopis, čistopis, linoryt, drevorez; účelové kauzátiva: bolehlav, kratochvíľa; ľadoborec, časomerač, autochladič, mucholapka, medveďobjíka, kolo-bežka, rýchlovíazáč, samonakladač, samovíazáč;*

c) nomina resultati *to, čo je výsledkom VERBmot + Motivant₂*: $Z_{SUBST1/PRON1} + Z_{VERB2}$ + formant: *samorast, samospád, poloušmev (polovičný úsmev = modifikácia, to, čo je výsledkom polo usmievania = mutácia), výrobok/technika: linoryt, drevoryt, čistopis, drevorytina, kovorytina, olejomalba, perokresba, pojmotvorba, slovtvorba, samohonka;*

d) nomina loci *to, kde VERBmot + Motivant₁*: $Z_{SUBST1/ADV1/PRON1} + Z_{VERB2}$ (\pm trunk. -ovať, -o) + formant: *liehovar, pivovar, cukrovar, kameňolom, kníhtlačiareň, autoopravovňa, rýchloopravovňa, veľkopekáreň, rýchločistiareň, samoobsluha; to, kde je SUBSTmot + Motivant₁*: $Z_{SUBST1/ADV1}$ (\pm trunk) + Z_{SUBST2} + formant: *letohrádok, vnútrozemie, stredohorie, Stredomorie;*

e) nomina habitatoris ($Z_{ADJ1} + Z_{SUBST2} \pm$ PROP) + formant: *Dolnorakúšan, Juhoafričan, Banskobystričan, Juhoameričan, Severoameričan, Spišskonovovešťan* atď.;

f) nomina adhaerentis ($Z_{ADJ1/NUM1} + Z_{SUBST2}$) + formant: *vysokoškólák, vysokopeciar, prvligista, červenoarmejec, bielogvardejec, cyrilometodejec (cyrilometodovec), novoplatonik, štvrtoročiak, prvoročiak;*

g) nomina attributiva – nositeľ vlastnosti a substančného vzťahu (Bozděchová, 1997, s. 56) *ten, kto/to, čo má/vyznačuje sa Motivant₁ + SUBSTmot* $Z_{ADJ1/NUM1} + Z_{SUBST2}$ + formant: *drahokam, poloblázon, hrubokožec, suchozemec, cudzozemec, plavovláska, párnokopytník, voľnomyšlienkar, štvrtón (štvrt tónu), osemhran, trojzáprah, štvorsten, osemfinále (finále ôsmich), dvojihlan, dvojrola, dvojhláska, deväťsil, osemveslica, trojzubec, štvorzubec, stokráska, sedmikráska, stonožka, mnohokopytník, dvojsťažník, štvoruholník;*

h) nomina similitatis podľa podobnosti a na základe prirovnania $Z_{\text{SUBST1}}/Z_{\text{NUM1}} + Z_{\text{S2}} \pm$ formant: *nosorožec, kozoroh, smrtihlav*;

i) nomina collectiva – hromadné názvy označujúce časové obdobie, čísla, názvy kolektívnych zložení, útvarov a pod. $Z_{\text{NUM1}} + Z_{\text{SUBST2}} +$ formant: *storočie, tisícročie, desaťročie – decénium, päťročnica, dvojčíslenie, trojčíslenie, dvojvládie, šestonedelie* (z češ.), *štvorveršie, stromoradie, stĺporadie*.

Exocentrické mutačné kompozitá možno rozdeliť na tri typy: zriedkavo s deformáciou významu prvého komponentu (*svetabôľ*), s deformáciou významu druhého komponentu (*nízkokmeň, rotmajster, uhľobarón, vlkodlak* – z češ. *dlaka – koža so srstou*), resp. deformáciou významu oboch častí celku (*modrofúz, tlčhuba, trubiroh*). Vznikli metaforicky (*tučibomba*) alebo metonymicky (*ostrolist*) a vyznačujú sa rozličným stupňom demotivácie (*rukoväť, sedmospáč, ozembuch, trubiroh*). Často sú frazeologicky motivované (*ritolez, sedmoslivkár*) alebo kalkované (*citoslovce, zeme-pis*). Exocentrické sú hlavne názvy nositeľa deja so vzorcom $Z_{\text{VERB1}} + Z_{\text{SUBST2}} + \text{POSUN}$: *kazisvet, krutihlav, krutichvost, lomidrevo, kazimír, tlčhuba, vydriduch, držgroš, neznaoh, trasorítka*; $Z_{\text{ADV1}} + Z_{\text{SUBST2}} + \text{POSUN}$: *horenos, svojráz*; $Z_{\text{ADJ1}} + Z_{\text{SUBST2}} + \text{POSUN}$: *divozel, zimozelen* (to, čo je zelené aj v zime), *vykokoblahorodie, modrofúz, černo-byľ, krásnoočko, žltohlav, zlatohlav, ostrolist, zloduch, zlosyn, vtákopysk, čiernokabátnik, čiernokňažník*; $Z_{\text{SUBST1}} + Z_{\text{SUBST2}}$ (abstr.): *stredtýždeň* (dni v strede týždňa), *strážmajster* (\neq *majster* ani *stráž*), *rotmajster, traťmajster*.

4.4.2. Mutačné kompozitné adjektíva sú determináčnne kompozično-sufixálne, kompozično-sufixálno-trunkačné a kompozično-transflexné so vzorcom $Z_{\text{ADJ1}/\text{SUBST1}/\text{NUM1}/\text{PRONI}/\text{ADV1}/\text{V1}} + Z_{\text{V2}/\text{SUBST2}} \pm$ formant. Ide o atributívne syntagmy a verbálne syntagmy, v pozícii prvej zložky ustálených spojení sa často realizujú navzájom opozitné adjektíva, napr. vysoká frekvencia koreňov s významom zosilňovania, kvantity, spresňovania lokálnosti: *silný - slabý, ďaleký - blízky, dlhý - stredný - krátky, vysoký - nízky, veľký - malý, dolný - horný, drobný - hrubý, severný - južný, západný - východný; nízkotlakový, vysokotlakový, strednotlakový*; ich substantívne motivanty ako druhý komponent sú abstraktá, napr. *veda, právo, duch, duša, národ, rok*, alebo pomenovania časti tela. Niekedy ide o formálne desubstantívne, ale reálne trunkované deadjektívne komponenty kompozít $Z_{\text{SUBST1}(\text{ADJ1})} + Z_{\text{SUBST2}}$: *stredoškolský, stredometrážny, stredoamerický, juhoamerický, severoamerický, západoeurópsky, východoslovenský, slobodomyselný, štátoprávny; svetodejinný* (atrib. *dejiny sveta – svetové dejiny*).

Adjektívne kompozitá s druhým verbálnym členom sú špecifikujúce dejové, kompozično-transflexné a kompozično-sufixálne, majú parafrázu *taký, ktorý VERBmot + Motivant₂* so vzorcom $Z_{\text{ADV1}/\text{PRONI}/\text{NUM1}/\text{SUBST1}} + Z_{\text{VERB2}} \pm$ formant: *málovravný, pravdovravný, sladkobôlny, krivoprisažný, ďalekosiahly, mnohознаčný, samonosný, ľavotočivý, polozabudnutý, zvozvuzodený, novopečený, širokorozchodný, rovnobežný, vysokozdvížny, márnotravný, jasnozrivý, dvojsečný, desaťnásobný, choro-boplodný, mäsožravý, svetaskúsený, svetoborný, močopudný, bohobojný, všemo-*

húci, samorastlý, samospasiteľný, samozvaný, samoopelivý, sebestačný, sebapoznávací, sebaobraný, svojpomocný, prostoreký. Na rozdiel od modifikačno-mutačných adjektív typu *dlhohrajúci* majú len jednu parafrázu, frekvencia niektorých typov je však taká vysoká, že pri nich možno uvažovať o sufixoidizácii (*kyselínovorný*); porov. 5.1.

Ak je druhá zložka substantívna *taký, ktorý je* $Motivant_1 + SUBST_{mot}$, majú vzorec $Z_{ADJ1/PRONI/NUMI/SUBST1/ADVI (+/-TRUNK)} + Z_{SUBST2} \pm$ formant. Ide o kvalitatívne, špecifikujúce kompozitá zo združených pomenovaní: $Z_{ADJ1/NUMI} + Z_{SUBST2} +$ formant: *banskobystrický, spišskonovoveský, vetnočlenský, slovnodruhový, literárnovedný, vysokoškolský*: a) neoznačujúce okolnosti, napr. vedné odbory (*spoločenskovedný*); b) označujúce okolnosti, napr. lokálneho určenia z toponým: *banskobystrický*.

Kvalitatívne, špecifikujúce neoznačujúce okolnosti sa týkajú vedných odborov (*spoločenskovedný, cirkevnoprávny, literárnovedný*), pomenúvajú vedecké a technické pojmy (*strednotlakový, železnorudný, kamenouhoľný, bezpečnostnoprevádzkový, dolnozemský, zahraničnopolitický, jemnozrný; ťažkotonážny, slovnodruhový, nízkofrekvenčný, vysokoobrátkový*), psychické vlastnosti, často s preneseným významom (*slabomyselný, veľkodušný, svojrázny, tvrdošijný; chladnokrvný, ľahkovážny*), stavy (*staromládenecký, starootcovský, staropanenský*), spoločenské inštitúcie (*vysokoškolský, územnosprávny*).. Posesívne kompozično-transflexné typy *taký, ktorý má* $Motivant_1 + SUBST_{mot} Z_{ADJ1/NUMI/PRONI} + Z_{SUBST2} + GM$ (*trojrohý, stovežatý*) pomenúvajú vlastnosti podľa častí tela: osoby/živočíchov (*bielohlavý, holohlavý, stohlavý, hnedooký, šikmooký, holokrký, kruhoustý, čiernovlasý, červenolící, dvojkridly, dlhochvostý, jasnozraký, dlhoprstý, hrubosrstý, krátkosrstý, krátkonohý, bielovlasý, jednooký, jednoruký, málozubý, dvojjzubý, dvojnohý*); botanické názvy rastlín: *drobnokvetý, drobnolistý, ostrolistý, okrúhlolistý, drobnosemenný*; priestorové geometrické termíny: *širokouhlý, tupouhlý, ostrouhlý, kosouhlý, štvorboký, trojboký, pravouhlý*; časové a charakterové vlastnosti: *dlhodobý, mnohodobý, dávnoveký, svojhlavý, priamočiary, veľkorysý, veľkohubý, úzkoprký, prostoduchý, tvrdohlavý*; kompozično-sufixálne typy so vzorcom $Z_{NUMI} + Z_{SUBST2} +$ formant vyjadrujú kvantitatívne zloženie: *dvojposchodový, viacdielny, mnohotvárnny*; druhá substantívna jednotka pomenúva člen, poschodie, miesto, diel, kus, tvar, stupeň, časový úsek (deň, hodina, mesiac, rok), farbu, merné jednotky (meter, liter, kilo, hektár, počet, koruna) a pod.: *trojčlenný, sedemdielny, viacmiestny, monokultúrny, dvojjstupňový, sedemdenný, trojhodinový, päťročný, trojfarebný, stometrový, dvojjlitrový, polkilový, päťkorunový, dvojhektárový, mnohopočetný, jednosmerný, dvojjazyčný, jednoradový, viacriadkový, dvojjvárnny, jednosýtny, štvorručný, trojhlasný, jednomocný, päťputňový, prvotriedny, stopercentný, mnohostranný, častý je aj typ s numerálnymi pronomínami *niekoľkoslovný, kol'kociferný*.*

Kvalitatívne, špecifikujúce označujúce okolnosti, napr. lokálneho určenia z toponým: *banskobystrický, spišskonovoveský, blízkovýchodný, latinskoamerický, vysokohorský*; pôvodu: *kyslomliečny, umelohmotný*; príslušnosť (*svätodušný, svätováč-*

lavský); podobnosť ako priróvanie: *motýľokvetý*; resp. kvantitatívno-kvalitatívne vyjadrujúce rozsah, resp. spôsob: *obojperný*, *mimosúdny*. Prvým členom môže byť adjektívum alebo pronomen kvantitatívneho vymedzenia *taký*, *ktorý* (*sa týka*) *Motivant*₁ + *SUBST**mot*: $Z_{\text{PRON1/ADJ1/ADV1}} + Z_{\text{SUBST2}} + S$: *celoslovenský*, *všeslovanský*, *všerudový*, *všestranný*, *svojbytný*, *svojvoľný*, *svojprávny*, *inonárodný*, *inoverecký*, *inojazyčný*, *každodenný*, časové, priestorové a kvantifikujúce údaje (*novoročný*, *štedrovečerný*, *budúcoročný*, *dlhoročný*, *predminuloročný*, *vnútrobunkový*, *vnútrostrannický*; *celonočný*, *celomesačný*, *dlhoročný*, *každoročný*, *tohoročný*, *tohtoročný*).

Exocentrické mutačné kompozitné adjektíva možno rozdeliť na typy s deformáciou prvého komponentu: *úzkoprofilový*; s deformáciou druhého komponentu: *lahkonohý*, *všeobecný*, *krvilačný*, *samostatný*; s deformáciou významu celku: *žabomyší*, *radodajný*, *duchaprítomný*, *duchaplný*, *blahodárny*, *čarodejný*, *očividný*, *dobročinný*, *krkolomný*, *srdcervúci*, *nebotýčný*, *ctížiadoslivý*, *smerodajný*, *samozrejmý*, *samobytný*, *zimomravý*. V týchto prípadoch možno hovoriť až o sufixoidizácii druhého komponentu, ktorá sa zakladá na prehodnotení pôvodného významu adjektíva (*cieľavedomý*) a ktorá v niektorých prípadoch vyúsťuje až k úplnej demotivácii na úrovni obsahu (*duchaplný*, *duchaprítomný*).

4.4.3. Takmer všetky kompozitné adverbiá sa vyznačujú expresívnosťou a pomenúvajú ako príznak dynamických príznakov spôsob: *štvernožky*, *spakruhy*, *ozlomkrky*, *zažmuročky*, *hololaktáčky*, *doluznačky*, *strmhľav*, *sprvopočiatku*, *nemilobohu*, *položartom*, *vševедуčky*. Mutačnému typu zodpovedajú kompozitá s nasledujúcimi slovotvornými vzorcami: $Z_{\text{PRON1}} + Z_{\text{VERB2(ADJ2)}}$: *vševедуčky*, *odjakživa*; $Z_{\text{VERB1/ADJ1/ADV1/NUM1}} + Z_{\text{SUBST2}}$: *ozlomkrky*, *zažmuročky*, *hololaktáčky*, *horeznak*, *horeznačky*, *doluznačky*, *nemilobohu*, *položartom*, *strmhľav*, *sprvopočiatku*. Mutačné sú aj kompozitné adverbiá s posunom $Z_{\text{ADJ1}} + Z_{\text{ADJ2}}$: *sčista-jasna* – náhle, *skôr-neskôr* – raz naisto, *voľky-nevoľky* – nedobrovoľne; $Z_{\text{V1}} + Z_{\text{V2}}$: *chtiac-nechtiac* – nedobrovoľne; $Z_{\text{NUM1}} + Z_{\text{NUM2}}$: *ostošesť* – rýchlo, ďalej kolokačné spojenia $Z_{\text{PRON1}} + Z_{\text{PRON2}}$: *z ničoho nič* – náhle, *pre mňa za mňa*. Pri adverbiách typu: *sčista-jasna* možno diskutovať o spôsobe vzniku (ako deadverbiálne alebo deadjektívne).

4.4.4. Zriedkavé je tvorenie kompozit s druhým verbálnym slovotvorným základom: $Z_{\text{ADV1(ADJ1)}} + Z_{\text{VERB2}}$ *blahopriať*, *blahoželat'*, *blahosloviť*, *blahorečiť*, *zlorečiť*, *cu-dzopasiť*; $Z_{\text{ADJ1}} + Z_{\text{SUBST2}}$ *splnomocniť*.

4.4.5. Interjekcie a partikuly vznikajú desémantizáciou autosémantických slovných druhov (Z_{SUBST} , Z_{ADJ} , Z_{VERB} , Z_{PRON}), ktorú vhládom na výraznu zmenu významu priradujeme k mutácii. Tvoria sa z viacslovných spojení, napr. *bisťubohu*, *bohužiaľ*, *božemôj*, *chvalabohu*, *ježišmaria*, *kristepane*, *namojdušu*, *namojveru*, *otcumateri*, *panebože*, *prepánaboha*, *prepánajána*, *prekristoverany*, *spánombohom*, *žialbohu*; vznikajú ako kolokačné spojenia; *ježiškove husličky*, *ježiškove jasličky*, *páni moji*, *vľavo vbok*, *čelom vzad*, *vpravo vbok*, *pochodom vchod*, *to jest*, *jedným slovom*, časté sú to zrazené spojenia s verbálnou súčasťou: *bohuprisahám*, *bohuchovaj*, *božechráň*, *dajsamibože*, *dajsamisvete*, *dajbože*, *nedajbože*, *nedajboh*, *nebodaj*, *prisámbohu*, *prisámvačku*, *poručenobohu*.

5. Kvázikompozitá. V našej koncepcii sa používa aj termín afixoid (Sokolová, 1999); afixoidy vznikli delexikalizáciou koreňových morfém (radixov), ku ktorej môže dôjsť: preberaním a prekladom cudzích koreňov a kompozít so systemizačnou funkciou (*finišman*, *góľman*, *kameraman*, v rámci zaradenia rastlinných a živočíšnych druhov často pri kalkovaní: *dlhokveté*, *tučnolisté*, *vajcorodé*, alebo systemizáciou frekventovaných domácich radixov (Znum + -nášť, Zv + -dsať). Afixoidné radixoidy tvoria prechod medzi koreňovými a derivačnými morfémami. Pre kvázikompozitá sa dajú zrekonštruovať slovtvorné parafrázy (*zemepis* "to, čo píše o zemi/ opisuje zem"; *vodomer* "to, čím sa meria množstvo vody"). Tie sú dôkazom toho, že afixoidy sa nespájajú len s modifikáciou, ako to naznačil J. Furdík (2004), ale že môžu tvoriť rovnako modifikačné i mutačné onomaziologické typy. Afixoidy sa správajú ako afixy, sufixoidy menia slovnodruhovú formu a sú skôr mutačné, kým prefixoidy ako prefixy nemenia slovnodruhovú formu a sú skôr modifikačné. Na označenie kompozít, ktorých súčasťou sú prefixoidy či sufixoidy, je vhodnejšie používať termín kvázikompozitá, nie hybridné kompozitá (porov. Buzássyová, 2003), za hybridné kompozitá pokladáme typ s domácim a prevzatým komponentom, napr. *plynofikácia*. Ako afixoidy možno hodnotiť systemizujúce numerálne, substantívne, pronominálne, adjektívne a adverbiálne radixoidy. Ako kandidátov na afixoidy možno označiť tieto frekventované typy radixoidov: *-lógia*, *-grafia*, *-téka*, *-fil*, *-tron*, *-man*; z domácich *-mer*, *-pis*, *-met*, *-slovie*, porov. podľa A. N. Tichonova (1985, s. 24 – 25) substantívne radixoidy (*-vod*, *-veda*, *-mer*, *-met*-, *-rez*, *-jed*, *-žrút*, *-chod*, *-mil*, *-pis*) a adjektívne radixoidy (*-nosný*, *-tvorný*, *-vidný*, *-hodný*); substantívne radixoidy podľa J. Furdíka (*-lógia*, *-mer*, *-pis*, *-slovie*, *-vod*, *-fil*, *-man*).

Zhodujeme sa s J. Bosákom (1989, s. 237), že afixoidy vznikajú pri generalizácii radixov od intenzie k extenzii. Afixoidizácia ako posun významu vzniká často pri internacionalizmoch, resp. pri porovnaní synonymných pomenovaní ako *autorealizácia* a *sebarealizácia*, *homonymný* a *rovnomený*, *morfológia* a *tvaroslovie*, *bibliofil* a *knihomil* je iné chápanie intenzie a extenzie pri internacionalizmoch a domácich slovách. Domáce termíny vznikajú často kalkovaním medzinárodných termínov, s ktorými tvoria varianty (*morfológia* a *tvaroslovie*, *autodidakt* a *samouk*, *polygamia* a *mnohoženstvo*, *polyteizmus* a *mnohobožstvo*, *mikroskop* a *drobnohlád*). Z korešpondujúcich domácich a internacionálnych afixoidov sa slovenské lexémy interpretujú ako modifikácia alebo mutácia (*autocenzúra* - *sebaovládanie*, *autoreflexia*).

Na základe pozície rozlišujeme prefixoidy (*hyperkritický*), sufixoidy (*sedem-násť*) a postfixoidy (*piat-y-krát*) (porov. Sokolová, 1999).

5.1. Suffixoidy vznikli zovšeobecnením z desémantizovaných koreňových morfém (stratou intenzie a rozšírením extenzie), menia slovný druh alebo slovnodruhovú formu a význam, tak ako sufixy sa častejšie využívajú pri mutácii. Sú frekventované, okrem tých, ktoré sa v Morfematickom slovníku slovenčiny (Sokolová – Šimon – Moško – Benko, 1999) označujú indexom 5 (*psychiatria*, *insekticíd*, *sféroid*, *filmotéka*), možno ako sufixoidy vyčleniť jednotlivé sémantické skupiny radixov.

Suffixoidné radixoidy, pri ktorých je výrazná systematizačná funkcia, tvoria hlavne substantívne pomenovania, ako napríklad vedné disciplíny a odbory *veda o SUBST*mot: $Z_{\text{SUBST}} + \text{-iatria}$ (*psychiatria, geriatria, foniatria*); $Z_{\text{SUBST}} + \text{-lógia}$ (*morfológia, fonológia, psychología*); $Z_{\text{SUBST}} + \text{-slovie}$ (*zvykoslovie, pojmoslovie, tvaroslovie, hlásloslovie*); $Z_{\text{SUBST}} + \text{-veda}$ (*jazykoveda, prírodoveda, umenoveda, vlastiveda*); $Z_{\text{SUBST}} + \text{-grafia}$ (*geografia, kartografia, kinematografia*); $Z_{\text{SUBST}} + \text{-pis}$ (*prírodopis, zemepis, dejepis*); $Z_{\text{SUBST}} + \text{-zofia}$ (*filozofia, antropozofia*). Okrem toho sa nimi tvoria konateľské názvy: $Z_{\text{SUBST}} + \text{-fil/-mil}$ (*rusofil, germanofil, slavianofil, bibliofil, knihomil*); prevzaté $Z_{\text{SUBST}} + \text{-man}$ (*kameraman, barman, narkoman*); *nepravé, nevlastné SUBST*mot $Z_{\text{SUBST}} + \text{-oid}$ (*prefixoid, afixoid, koloid, sféroid, celuloid*); inštrumenty a termíny $Z_{\text{SUBST}} + \text{-icíd}$ (*pesticíd, insekticíd – proti insektu*); $Z_{\text{SUBST}} + \text{-meter/-mer}$ (*barometer, chronometer, teplomer, hustomer*); $Z_{\text{SUBST}} + \text{-graf}$ (*telegraf, rádiograf, fonograf*); $Z_{\text{SUBST}} + \text{-vod}$ (*tepl vod, ropovod, plynovod*); $Z_{\text{SUBST}} + \text{-oida}$ (*sinusoida*); $Z_{\text{SUBST}} + \text{-trón}$ (*neutrón*). Zriedkavo sa nimi tvoria pomenovania miesta: $Z_{\text{SUBST}} + \text{-téma}$ (*filmotéma, katrotéma*), resp. medzistupňové nomina actionis $Z_{\text{S}} + \text{-ifikácia}$ (*kinofikácia, diverzifikácia, bonifikácia*).

Pri adjektívach sú kvázikompozitami similitívne adjektíva: $Z_{\text{ADJ}} + \text{-oidný}$ (*skleroidný, schizoidný*), ďalej kalky z latinčiny v rámci zaradenia rastlinných a živočíšnych druhov: $Z_{\text{SUBST}} + \text{-kveté}$ (*viackveté, veľkokveté, plnokveté, dlhokveté, drobnokveté*); $Z_{\text{SUBST}} + \text{-listé}$ (*tučnolistý, temnolistý, drobnolistý, okrúhloolistý, ostrolistý*); $Z_{\text{SUBST}} + \text{-rodé}$ (*vajcorodý, vínorodý, čínorodý, samorodý, hroznorodý*). Nefrekventované sú v slovníku morfém typu $Z_{\text{ADV}} + \text{-vidé}$ (*ostro-vid-é*). Ako afixoidné radixoidy hodnotíme druhé komponenty frekventovaných juxtapozičných kompozít s produktívnym valenčným adjektívom a prvým substantívnym komponentom vo funkcii jeho objektu $Z_{\text{SUBST1}} + Z_{\text{ADJ2}}: \text{-hodný}$ (*cti-, poľutovania-, závidenia-, povšimnutia-, pamäti-, viero-, pozoru-, trestu-, obdivu-, podivu-, chvály-, dôvery-, úcty-*), *-schopný* (*boja-, práce-, vývoja-, života-, akcie-, konkurencie-, prevádzky-, obrany-, kúpy-, uznášania-*), *-chtivý* (*moci-, boja-, pomsty-, vydaja-, zisku-, tanca-, vlády-, vedy-*), *-plný* (*ducha-, lásky-, ohľadu-, taju-, strasti-, zmyslu-*); menej frekventované sú typy: *-žiadostivý* (*ctižiadostivý*), *-primeraný* (*cieľuprimeraný*), *-verný* (*bohuverný*), *-vedomý* (*cieľavedomý*), *-milý* (*bohumilý*). Suffixoidizácia druhého komponentu sa zakladá na prehodnotení pôvodného významu adjektíva a v niektorých prípadoch vyúsťuje až do úplnej demotivácie na úrovni obsahu (*duchaplný, duchapritomný, vierohodný*). Podobne sa správajú aj frekventované typy s druhým verbálnym komponentom: $Z_{\text{SUBST1}} + Z_{\text{VERB2}}: \text{dejo-}$, *mienko-*, *slabiko-*, *kapitálo-*, *štýlo-*, *významo-*, *formo-*, *ceno-*, *kmeňo-*, *dejino-*, *kyselino-*, *miero-*, *horo-*, *štáto-*, *mesto-*, *divo-*, *slovo-*, *krvo-*, *obrazo-*, *slzo-* + *-tvorný*; *vodo-*, *ľudo-*, *sucho-*, *vlhko-*, *svetlo-*, *teplo-*, *studeno-*, *vetro-* + *-milný*; *pokoja-*, *poriadku-*, *pravdy-*, *mieru-*, *hudby-*, *slobody-* + *-milovný*; *medo-*, *plodo-*, *striebro-*, *zlato-*, *samo-*, *smrto-*, *skazo-* + *-nosný*; *ohňo-*, *žiaru-*, *mrazu-* + *-vzdorný*; *vodo-*, *pracho-*, *vzducho-*, *zvuko-*, *plyno-* + *-tesný*.

Suffixoidný radixoid pri verbách $Z_{\text{SUBST}} + \text{-fikovať}$ stratil pomenovacia funkciu a využíva sa len v systemizujúcej funkcii: *kvalifikovať, pacifikovať, plynofikovať, falzifikovať, kodifikovať, klasifikovať, kalcifikovať, elektrifikovať*.

Pri numeráliách sa ako sufixoidy v kvázikompozitách správajú deformované podoby číslovky *desať* a *milión*: *-násť/-ásť*, *-dsať*, *-desiat* a *-ilión*... Ako integračno-modifikačné ich hodnotíme pri číslovkách 11 – 19, ak majú parafrázu „toľko, koľko“ je kvantitatívne nižší $Z_{NUM\ 1-9}$ + kvantitatívne vyššie konštantné číslo 10 vyjadrené sufixoidom, sufixoid *-násť/-ásť* je onomaziologickou bázou a jednotky *jeden* až *deväť* sú onomaziologickým príznakom: *-násť dva-násť*, *tri-násť*, *päť-násť*, *osem-násť*; *-ásť jeden-ásť*. Ako intergračno-mutačné ich hodnotíme pri číslovkách 20, 30 – 90, ak majú parafrázu „toľko, koľko“ je $Z_{NUM1(2-9)}$ krát sufixoid (*-dsať dva-dsať*, *trid-sať*, *štyri-dsať*; *-desiat päť-desiat*, *osem-desiat*, *deväť-desiat*). Rovnako sa správajú typy $Z_{NUM\ 2-9}$ + sufixoid (*-ilión*), napr. *tr-ilión*, *kvadr-ilión*, *kvint-ilión*, *sext-ilión*, *sept-ilión*.

5.2. **Prefixoidy** vznikli z koreňových morféme zovšeobecnením (oslabením intenzie), nemenia slovný druh, využívajú sa pri modifikácii. Okrem prefixoidov vyčlenených v Morfematickom slovníku slovenčiny (Sokolová – Moško – Šimon – Benko, 1999) sa ako prefixoidné radixoidy správajú hlavne prevzaté numerálne a adverbialne systemizujúce korene; porov. prevzaté a domáce: *auto-/samo-*, *seba-*, *bi-/dvoj-*, *oboj-*, *makro-/veľ-*, *mini-/málo-/malo*, *mono-/jedno-*, *multi-/mnoho-*, *veľa-*, *pan-/celo-*, *vše-*, *poly-/mnoho-*, *veľa-/veľko*, *proto-*, *semi-/polo-*, *tri-/troj-*, *uni-/jedno-*, z domácich koreňov sú to typy *husto-*, *nízko-*, *riedko-*, *rýchlo-*, *spolu-*, *široko-*, *úzko-*, *vysoko-*, pri ktorých sa ich význam zovšeobecnil na vyjadrenie intenzity. L. Kralčák (1992, s. 22) uvádza napr. termín minorizátory a maximalizátory.

Od prefixoidov odlišujeme redukované koreňové morfémy pri kompozitách, ktoré tvoria pravé kompozitá (porov. 2.2.4.1.), lebo komponenty trunkačno-kompozičných typov majú lexikálny význam ako pôvodné komponenty bez posunu k extenzii a majú slovtvornú parafrázu (skracaje sa prvá zložka kompozita, ale nemusia stratit' význam: *agro-*, *bio-*, *disko-*, *eufo-*, *euro-*, *foto-*, *porno-*, *psycho-*, *moto-* atď.) Trunkované korene sa môžu stať prefixoidom za určitých podmienok, ak stratili pôvodnú parafrázu: *dia-* Z_S + R *diafilm*, *diavýrobok*, *diatetický*; *infra-* + Z_S *infrazvuk*, *infražiar*. Prefixoid *tele-* sa správa ako systemizujúci trunkovaný radixoid, pretože stratil pôvodný význam, raz sa používa ako *telegrafický*, raz ako *televízny*: *tele-* + Z_S + R: *telefax*, *telefón*, *teleservis*. Numerálne systemizujúce korene, pri ktorých možno uvažovať o kvázikompozitách, sú *bi-/dvoj-*, *oboj-*; *mono-/jedno-*; *tri-/troj-*; *uni-/jedno-*. Pronominálne systemizujúce korene sú zväčša delimitujúce *vše-*, *každo-*, *samo-*, *seba-*, *ino-*, *svoj-* (*všeobecný*, *každodenný*, *samovoľný*, *samohláska*, *sebapoznávaci*, *sebamenší*, *sebestačný*, *inonárodný*, *svojpomocný*), resp. adverbium *spolu-* (*spoluhláska*).

5.3. Analogicky podľa postfixov typu *ktorýsi* možno uvažovať aj o existencii postfixoidov, ktoré vznikli z koreňových morféme *raz* a *krát* zovšeobecnením, nachádzajú sa podobne ako postfixy po gramatických morféme, využívajú sa numeráliách pri transpozično-mutačnom type: *tretí-krát*, *dva-krát*, *deväť-krát*, *nesčíselne-krát*, *deväť ráz*, *dva razy*.

5.4. Afixoidy sa správajú ako afixy, tie isté významy možno vyjadriť pomocou afixov, komponentov či afixoidov. Napr. na modifikáciu podľa intenzity (prílišné,

extrémne SUBSTmot) sa využívajú prefixy (*presila, prisilný*), prvé zložky kompozít (*veľ-, veľko-*) aj prefixoidy: *hyper-* + Z_{ADJ} *hypermoderný, hyperkritický*; *super-* + Z_{ADJ} *supersonický, supertajný*; *ultra-* + $Z_{S/ADJ}$ *ultraľavica, ultrapravica, ultrapravý, ultraľalový, ultraľahký, ultranacionalistický, ultrasonický, ultraformalistický*; prefixoidné radixoidy: *husto-/široko-/vysoko-, rýchlo-, makro-, multi-/mnoho-, poly-, veľa-* (*veľavýznamný, multivitamín, makromolekula*). Na modifikáciu podľa nízkej intenzity (extrémne SUBSTmot) sa využívajú prefixoidné radixoidy: *nízko-/riedko-/úzko-, mini-/málo-, mal-o-* (*málovýznamný, málopravdepodobný, minivydavateľstvo*); na vyjadrenie priemernej intenzity slúžia radixoidy *proto-, semi-/polo-* (*protohviezda, semiperiféria, semiakustický, semikadencia, poloplný, poloprázdny, polohlasný*).

Substantívne prefixoidy tvoria kvázikompozitá, ktoré vyjadrujú významy ako hierarchizovanie desubstantív, ktoré sa ako modifikačno-mutačný typ dá vyjadriť prefixom (*nadporučík*), komponentmi (*šéflekár*) a prefixoidmi: *arci-/vice-* + Z_{SUBST} *arciknieža, arcidiecéza; vicekonzul, vicemis, viceprezident*.

Význam *nepravé, nevlastné SUBSTmot* sa dá vyjadriť afixom (*pakôň*) a prefixoidmi: *pseudo-/meta-/kvázi-* + Z_{SUBST}/Z_{ADJ} : *pseudodemokracia, pseudoprobém, pseudokultúra, pseudoargument, pseudonym, metajazyk, kváziodborník; pseudoľudový, pseudohistorický*.

Opak sa dá vyjadriť prefixom (*nešťastie, dezilúzia*), komponentmi (*chtiac-nechtiac, sladko-kyslý*) a prefixoidmi: *anti- / kontra-* + $Z_{SUBST}Z_{ADJ}$ *antiromán, kontrašpionáž, antidemokratický, kontrarevolučný*. Lexéma *proti* je prepozíciou aj adverbium, preto sa typy *protihráč, protislovenský, protichemický* môžu hodnotiť ako deriváty aj kvázikompozitá.

Iné významy relatív sa dajú vyjadriť prefixom (*mimo-*, napr. *mimovládny*), komponentmi (*vnútro-*, napr. *vnútroštátny, vnútrozemie*) a prefixoidmi *extra- / intra-* (*extralingválny, intravenózný*). Pri modifikácii desubstantív korešponduje aj prefix *ko-* a prefixoidný radix *spolu-*, porov. *kooperácia – spolupráca*.

Kvázikompozitá vznikajú aj z domácich základov, z ktorých jeden je afixoid (*tvaroslovie, dejepis, vodovod*), ale najčastejšie z prevzatých základov, z ktorých jeden je afixoid (*finišman, autosugescia, polyteizmus*). Zdanlivo sú kvázikompozitá s oboma prevzatými základmi, v ktorých sa na prvý pohľad oba komponenty dajú považovať za afixoidy (*telegrafia*), ale po analýze sa napr. kvázikompozitum *kartografia* a typ *telegrafia* výrazne odlišia (*telegrafia* ako derivát od *telegraf*).

6. Náš prínos k teórii kompozít je v tom, že podľa nej spracúvame jednotne všetok materiál zo *Slovníka koreňových morfém slovenčiny*, slovotvorné vzorce, slovotvorné postupy a onomaziologické kategórie určujeme pri všetkých motivátoch s prihliadnutím na ich špecifiká. Výsledkom týchto analýz je rozšírenie pohľadu na onomaziologické kategórie kompozít o ich prechodné kategórie a kompletizácia slovotvorných vzorcov pre kompozitá v slovenčine.

Bibliografia

- BOZDĚCHOVÁ, Ivana: Tvoření slov skládáním. Institut sociálních vztahů ISV nakladatelství 1997. 202 s.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava: Veda 1974. 237 s.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: O rozštiepení štruktúrnej a sémantickej motivácie slov s formantom -stvo. In: Jazykovedné štúdie 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1980, s. 57 – 62.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Abstraktá s kvantitatívnym významom (typ nehodovosť). In: Kultúra slova, 1983, roč. 17, č. 10, s. 335 – 342.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Zložené slová z hľadiska internacionalizácie a inovácií. In: Jazykovedný časopis, 2003, roč. 54, č. 1 – 2, s. 31 – 50.
- DOKULIL, Miloš: Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 264 s.
- DOVČIAK, K.: Slovenské ekvivalenty anglických zložených adjektív. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 1997. 76 s.
- DZIAKOVÁ, Katarína: Historicko-epistemologický rozmer slovotvornej motivácie. In: Jazykovedný časopis, 2002, roč. 53, č. 2, s. 127 – 135.
- Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík. Bratislava: Obzor 1993.
- FURDÍK, Juraj: Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.
- FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba (Teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.
- GRZEGORCZYKOWA, Renata – PUZYNNINA, Jadwiga: Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufikalne rodzime. Warszawa: PAN 1979. 325 s.
- GRZEGORCZYKOWA, Renata: Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe. Warszawa: PAN 1984. 96 s.
- HORECKÝ, Ján: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 252 s.
- HORECKÝ, Ján: Onomaziologická štruktúra slovenčiny. In: Spisy slovenskej jazykovednej spoločnosti. 5. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a JÚLŠ SAV 2003. 60 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 436 s.
- IVANOVÁ, Martina: Niekoľko poznámok o trunkácii v slovenčine. In: Slovenčina na začiatku 21. storočia. Na počesť profesora Ivora Ripku. Ed. M. Imrichová. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied 2004, s. 102 – 111.
- KRALČÁK, Ľubomír: Lexikálna intenzifikácia deja a vlastnosti. In: Varia I. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1992, s. 20 – 24.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 1989. 588 s.; 3. vyd. 1997. 943 s.
- MLACEK, Ján: Tvary a tváre frazém v slovenčine. Bratislava: Stimul 2001. 170 s.
- NÁBĚLKOVÁ, Míra: Vzťahové adjektíva v slovenčine (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov). Bratislava: Veda 1993. 204 s.
- NAGÓRKO, Alicja: Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, WN PWN 2000. s. 157 – 238.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Teoretické zásady morfeematického spracovania slovenčiny. In: Morfeematický slovník slovenčiny. Prešov: Náuka 1999, s. 9 – 56.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – MOŠKO, Gustáv – ŠIMON, František – BENKO, Vladimír: Morfeematický slovník slovenčiny. Prešov: Náuka 1999. 531 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina – DZIAKOVÁ, Katarína: Zásady spracovania slovníka koreňových morfém v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 2003, roč. 54, č. 2, s. 67 – 82.

SOKOLOVÁ, Miloslava: Vzťah morfeomatickej a derivačnej štruktúry v Slovníku koreňových morfém. In: Motivované slovo v lexikálnom systéme jazyka. 7. medzinárodná konferencia Komisie pre výskum slovo tvorby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Bratislava 28. 09. 2004. s. 12. (v tlači)

SOKOLOVÁ, Miloslava – BENKO, Vladimír – CZÉREOVÁ, Beáta – IVANOVÁ, Martina – MOŠKO, Gustáv – OLOŠTIAK, Martin – ŠIMON, František – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Slovník koreňových morfém slovenčiny. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2005. 584 s.

TICHONOV, Aleksandr N.: Slovoobrazovateľnyj slovar ruskogo jazyka. 2 zv. Moskva: Russkij jazyk 1985.

ULUCHANOV, Igor S.: Jedinicy slovoobrazovateľnoj sistemy ruskogo jazyka. Moskva: Rossijskaja akademija nauk 1996. 222 s.

AUTORI

Prof. dr. Björn Hansen, Institut für Slavistik, Universität Regensburg, 93040 Regensburg, Nemecko

Mgr. Miloš Horváth, Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Gondova 2, 818 01 Bratislava

Mgr. Martina Ivanová, Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 080 16 Prešov

PhDr. Miloslava Sokolová, CSc., Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 080 16 Prešov

PaedDr. Darina Tarcsiová, PhD., Katedra pedagogiky hluchovo postihnutých Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského, Račianska 59, 813 34 Bratislava

Mgr. Katarína Vužňáková, Katedra komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 080 16 Prešov

IKONICITA A ARBITRÁRNOSŤ V POSUNKOVOM JAZYKU

DARINA TARCSIOVÁ

TARCSIOVÁ, D.: Iconicity and Arbitrariness in Sign Language. *Jazykovedný časopis*, 56, 2005, No. 2, pp. 127 – 132. (Bratislava)

Sign language has been focused by linguists as one of the central interests for 40 years. All the professionals, working in this field are of the same opinion and it is that motor-visual modality of this kind of communication means inevitably results in certain differences. The question of iconicity and arbitrariness was in the concern of scientists as well because sign language itself used to be considered only as a complex of gestures which had been agreed in advance. In the sign language linguistics we can come across the classification of the signs into iconic and arbitrary. In our contribution we tried to present the results of the survey in which the tendencies from other sign languages have been confirmed. In our case we can speak about the relation 1:3 (25 % : 75 %) between iconic and arbitrary signs.

Komunikácia nepočujúcich osôb je predmetom intenzívnejšieho skúmania posledných 40 rokov. Rozoberajú sa rozličné aspekty tohto určite mimoriadneho komunikačného systému. V laickej, ale aj v odbornej verejnosti sa ešte stále objavujú úvahy o „pantomimickosti“, obraznosti, ľahkej zrozumiteľnosti a možnosti ľahko si osvojiť posunkový jazyk. Napríklad M. G r o m a – V. D o č k a l (1992) uvádzajú, že A. van Uden nepovažuje posunkovú reč za formu realizácie osobitného jazyka aj preto, že posunky ako ideálne jednotky majú charakter obrazu. Podľa neho posunková reč nepoužíva charakteristické prvky jazyka, ako sú abstrakcia, metafora, analógia, ktoré poznáme z jazykov počujúcej populácie. A to je jeden z dôvodov, prečo sa chceme pozastaviť pri koreni tohto problému, pretože sa nazdávame, že ho možno vysvetliť všeobecnými poznatkami z lingvistiky.

Otázka povahy vzťahu medzi materiálnou stránkou znaku a jeho ideálnym obsahom (vecou, ktorú označuje) bola podľa Š. O n d r u š a – J. S a b o l a (1987) predmetom úvah jazykovedcov už v začiatkoch gréckej filozofie. Zaoberá sa ňou náuka o znakoch – semiotika. Autori ďalej uvádzajú, že americký filozof Ch. S. Pierce rozlišoval podľa povahy vzťahu medzi označujúcim a označovaným tri druhy znakov:

Ikony, ikonické znaky, pri ktorých ide o faktickú podobnosť medzi signifikantom a signifikátom. Napríklad obraz zvierat'a zastupuje zviera, preto sa mu podobá.

Indexy, indexové znaky, pri ktorých je medzi znakom a označovaným vecná súvislosť, prirodzený príčinný vzťah: dym je znakom ohňa, horúčka je znakom choroby.

Symbols, symbolické znaky, pri ktorých medzi označujúcim a označovaným niet faktickej podobnosti (ako pri ikonických znakoch) ani vecnej súvislosti (ako pri indexových znakoch), ale spätosť medzi nimi je čisto inštituovaná, naučená, konvenčná.

V súčasnej lingvistike sú zaužívané termíny *ikonickosť* a *arbitrárnosť*, ktoré sa viažu na charakteristiku vzťahu medzi pomenúvaným a pomenovaním. Podľa Encyklopédie jazykovedy (1993, s. 186), ikonickosť je „v semiotike vlastnosť znaku, ktorého fyzická forma zobrazuje niektoré vlastnosti označovaného javu. Ikonickosť je bežná vo zvieracej komunikácii, ale v ľudskom jazyku sa vyskytuje skôr výnimočne (napr. v slovách *kukučka*, *kikirikat*). Ikonické znaky sa častejšie vyskytujú v jazykoch, ktoré majú reduplikáciu.“ Arbitrárnosť je charakterizovaná ako „vlastnosť jazykového znaku spočívajúca v neexistencii priameho príčinného vzťahu medzi signifiké a signifiant, medzi jazykovými formami a nimi označovanými javmi reality. V tom istom zmysle sa používajú termíny konvenčnosť alebo nemotivovanosť“ (op. cit., s. 68).

Ikonický vzťah je teda taký vzťah medzi pomenúvaným a pomenovaním, pri ktorom je znak podobný označovanej veci a jeho forma sa podobá na skutočný predmet alebo činnosť. Naopak znaky, ktoré Ch. S. Pierce označil ako symboly, nemajú s javmi, ktoré pomenávajú, žiadnu priamu súvislosť. Ide tu o arbitrárny, ľubovoľný vzťah. J. Sabol (1997) uvádza, že hoci je z hľadiska spoločenských funkcií jazyka rozhodujúca významová stránka jazykových jednotiek, je ona vždy pevne zviazaná s výrazovou, formálnou stránkou. Š. Ondruš – J. Sabol (1987) píše, že arbitrárnosťou sa v jazykovede nazýva nedostatok vonkajšej podobnosti (metaforickosti) a vnútornej vecnej súvislosti (metonymickosti) a niekedy sa arbitrárnosť nazýva aj nemotivovanosťou. Podľa nich nie je tento pojem správny, pretože vznik ikonického aj arbitrárneho znaku je vždy motivovaný, a to komunikačnými potrebami človeka. Na základe toho je dôležité si uvedomiť, že arbitrárnosť znaku sa týka iba vzťahu medzi označujúcim a označovaným, nie vzťahu medzi znakom a jeho používateľmi. Vzťah medzi znakom a jeho používateľmi je záväzný a normatívny.

Arbitrárnosť sa považuje za jednu zo základných vlastností každého prirodzeného jazykového systému, ktorá ho odlišuje od umelo vytvorených komunikačných systémov, pri ktorých sú znaky vytvárané cielene, nie náhodne (napr. dopravné značky). Podľa J. Sabola (1997) arbitrárnosť jazykového znaku nie je stopercentná. Existuje totiž celá oblasť tzv. onomatopatických slov, pri ktorých môžeme nájsť vzťah medzi zvukovou realizáciou jazykového znaku (formou) a jeho obsahom. Ide o prípady zapojenia znaku na istý akustický signál z reality a jeho adekvátneho jazykového zachytenia (*čľup*, *žblnk*, *kikirik*).

Pri skúmaní posunkového jazyka ako systému znakov sa autori zaoberajú aj problémom vzťahu medzi materiálnou stránkou znaku (posunkom) a jeho ideálnym obsahom, pričom používajú termíny arbitrárnosť a ikonickosť tak, ako sme ich rozobrali vyššie. M. Groma – V. Dočkal (1992) upozorňujú na výskumy E. S. Klímu

a U. Bellugiovej, ktoré ukazujú, že posunková komunikácia vo svojom vývoji prešla podstatnými zmenami smerom od ikonicity k arbitrárnosti. Preto sa pri klasifikácii posunkov hovorí o ikonických a arbitrárnych posunkoch.

Ikonické posunky (obrazné posunky) sú také, pri ktorých môžeme nájsť vzťah medzi obsahom a formou. Treba si uvedomiť, že nie sú náhodné, sú pojmy, ktoré majú štandardnú podobu znaku. Sú konvencionalizované takisto ako arbitrárne posunky. Ich spôsob vyposunkovávania nemožno ľubovoľne meniť, tak ako v hovorenom jazyku nemožno označovať predmety, javy inak, než je to v danom jazyku ustálené. Ikonické posunky majú rovnako presne vymedzené formačné parametre (konfigurácia ruky, umiestenie, pohybové charakteristiky), ako ich majú posunky arbitrárne. V slovenskom posunkovom jazyku medzi ikonické posunky patria napr. PLAKAŤ, MÁVAŤ, VÁZA, MOTORKA, DÍVAŤ SA, STROM, BEŽAŤ, DÁVAŤ.

Arbitrárne posunky sú posunky, ktoré nemajú žiaden vzťah k fyzikálnej podobe predmetu, osobe alebo činnosti. Formačné parametre sú pri arbitrárnych posunkoch nezávislé od reálneho predmetu, činnosti alebo osoby. Patria medzi ne napr. PRÍČINA, SLUŽBA, DÔLEŽITÝ, PODĽA.

Na základe viacerých rozsiahlych výskumov sa zistilo, že v jednotlivých národných posunkových jazykoch je pomer medzi ikonickými a arbitrárnymi posunkami asi 1:3, to znamená, že asi 25 % posunkov je ikonických a 75 % posunkov je arbitrárnych (Braem, 1995).

Všetci autori zaoberajúci sa touto problematikou sa zhodujú v názore, že väčšia obraznosť posunkovej reči má primárne korene v jej vizuálno-motorickej modalite, ktorá dokáže vo väčšine prípadov lepšie napodobniť predmet alebo činnosť ako akustická modalita hovoreného jazyka, pretože využíva trojrozmerný priestor, poskytujúci lepšie možnosti na „vykreslenie“ jednotlivých činností alebo predmetov teda príčinou vzniku ikonických posunkov je kanál, ktorým sa prenáša jazyková informácia, a nie samotný posunkový jazyk.

Ako sme už spomenuli, arbitrárnosť je jednou zo základných vlastností znakov každého prirodzeného jazykového systému. Ak by to neplatilo aj v prirodzenom posunkovom jazyku, znamenalo by to, že nejde o jazyk so všetkými svojimi atribútmi. Ako sme už uviedli, arbitrárnosť lexikálnych jednotiek nie je len vlastnosťou jazykov počujúcich. Posunky na vyššie uvedené pojmy a mnoho ďalších v slovenskom posunkovom jazyku sú také, pri ktorých sa ich význam nedá jednoducho odvodiť od formy posunkku, sú teda arbitrárne.

Vo vývine posunkových jazykov dochádza stále k prirodzeným zmenám. Vo vzťahu k ikonicitě je zrejmy trend nahradzovania ikonických posunkov posunkami arbitrárnymi. Miera obraznosti sa znižuje, posunky menia svoju podobu, nahrádzajú sa úspornejšími znakmi, v ktorých prevažuje alebo je výlučne zastúpená arbitrárnosť. Ako príklad uvedieme výraz POSUNKOVÝ JAZYK, ktorý v našich podmienkach vyjadríme takto: spojenie posunkov POSUNOK + JAZYK. Vo Švédsku, ktoré je známe širokou výskumnou základňou v tejto oblasti, sa na tento výraz vytvoril jeden skrátenej arbitrár-

ny posunok (podľa ústnej informácie B. Vilksströma, r. 1999). Je prirodzené, že čím viac sa s posunkovým jazykom pracuje, čím viac sa skúma a využíva na akademickej pôde, tým sú zreteľnejšie zmeny v posunkoch smerom od ikonických k arbitrárnym.

S ikonicitou úzko súvisí aj možnosť spoznať význam posunku podľa jeho formálnej podoby človekom, ktorý neovláda posunkový jazyk. B. Braem (1995) túto vlastnosť nazýva transparentnosťou. Transparentnosť je vlastná posunku vtedy, ak sa jeho význam dá vydedukovať z jeho formy. Napríklad posunok STROM je v slovenskom posunkovom jazyku charakteristický vytváraním obrazu ihličnatého stromu v priestore pred telom, posunok PIŤ je transparentný tým, že sa napodobňuje pitie. Klima a Bellugiová (citované podľa Braem, 1995, s. 35) hovoria o troch stupňoch transparentnosti: 1. transparentné posunky; 2. polotransparentné posunky; 3. netransparentné posunky.

Transparentné posunky sú podľa nich vlastne ikonické posunky, pretože pri nich je jasný vzťah medzi formou a obsahom aj pre osobu, ktorá nikdy neprišla do styku s posunkovým jazykom, napr. JESTĚ, MÁVAŤ, TANCOVAŤ.

Polotransparentné posunky sú také, pri ktorých nie je na prvý pohľad jasný vzťah medzi obsahom a formou. Na základe poznania významu slova osoba vie posunky vysvetliť, nájsť vzťah medzi obsahom a formou, napr. BUDÚCNOSTĚ, CHLIEB, POCHOPIŤ, NEDELA.

Netransparentné posunky sú také posunky, pri ktorých nemôžeme nájsť žiaden vzťah medzi obsahom a formou, aj v prípade, keď poznáme význam slova, napr. AZDA, PRAVDAŽE, MŮCŤ.

V oblasti transparentnosti, resp. netransparentnosti posunkov sa robili viaceré výskumy. Napríklad Hoemann v roku 1975 na vzorke 100 náhodne vybraných posunkov z amerického posunkového jazyka zistil, že len jednu tretinu posunkov možno označiť ako transparentnú. Klima a Bellugiová uvádzajú, že z 90 posunkov probanti ich vzorky správne určili len 9. Vo všeobecnosti sa konštatuje, že 10 – 30% posunkov je takých, ktoré dokážu identifikovať aj osoby bez akejkoľvek skúsenosti s posunkovou rečou (Braem, 1995). Podľa nášho názoru percento úspešnosti závisí primárne od nasledujúcich faktorov:

- a) od toho, či sú posunky prezentované v texte alebo samostatne,
- b) od výberu posunkov,
- c) od spôsobu prezentácie.

Podobný prieskum transparentnosti posunkov sa realizoval v roku 1999 aj na Slovensku. Vychádzalo sa z Frekvenčného slovníka posunkovej reči autorov Csonku – Mistríka – Ubára (1986), pričom sa vybral každý siedmy posunok, celkovo 63 posunkov. Z hľadiska slovných druhov išlo o 32 podstatných mien, 5 prídavných mien, 7 prísloviek, 14 sloviess, 1 spojku, 2 číslovky a 2 častice. Prieskumnú vzorku tvorilo 30 osôb, z ktorých žiadna nemala skúsenosť s posunkovým jazykom a posunky boli prezentované prostredníctvom videa, aby boli zabezpečené rovnaké podmienky pre všetkých respondentov.

Na základe stanovených podmienok a výpovedí respondentov sme zistili, že z celkového počtu 63 posunkov je 6 (9,5%) transparentných, 10 (15,9%) polotransparentných a 47 (74,5%) netransparentných. Napriek tomu, že išlo o malú skupinu posunkov aj probantov, potvrdilo sa konštatovanie, ktoré sme uviedli vyššie. Aj v našom prípade bolo 25,4% posunkov (transparentné a polotransparentné) takých, ktorých význam respondenti spoznali. Považujeme ich preto za posunky, vyznačujúce sa určitou mierou ikonicity. Uvádžame výsledky nášho prieskumu:

transparentné posunky: ČÍSLA 20 – 50, DÍVAŤ SA, HORA (LES), KORUNA, PIŤ, SPIEVAŤ;

polotransparentné posunky: DECEMBER, HLAVA, JAR, KLÁSŤ, KVET, NIEKOLKO, OTVORIŤ, PARAGRAF, RIEKA, SILNÝ;

netransparentné posunky: A, AZDA, BOD, BUDÚCNOSŤ, CÍTIŤ, ČIERNY, ĎALŠÍ, STREDA, DÔKAZ, DOSIAL, DÔLEŽITÝ, DUCH, FILOZOFIA, HLAVNE, HRANICA, CHLIEB, CHÝBAŤ, KAM, KRIČAŤ, LEŽAŤ, LÚKA, MENIŤ, MÁJ, MLADÝ, MÔČŤ, NAMIESTO, NOVINY, NEDEĽA, OBRÁTIŤ, ODPOVEĎ, OPÄŤ, PLOT, PODĽA, POCHOPIŤ, POLOVICA, POSTAVIŤ SA, POVSTANIE, PRAVDAŽE, PRESNE, PRÍČINA, PRIPRAVIŤ, PRST, RADA, ROZUM, SKÚSEŇ, SLUŽBA, SPIEVAŤ.

Pri analyzovaní výsledkov sme porovnávali aj úspešnosť vzhľadom na vek a dosiahnuté vzdelanie. Napriek tomu, že nie je možné tieto výsledky zovšeobecňovať, v našej výskumnej vzorke najviac posunkov „spoznali“ osoby s vysokoškolským vzdelaním a vo vekovom rozpätí 26 – 33 rokov. Tieto údaje navodzujú rozličné možnosti interpretácie a bolo by zaujímavé túto problematiku analyzovať na väčšej výskumnej vzorke.

Otázka ikonických posunkov sa spomína aj pri teoretických úvahách o osvojovaní si posunkového jazyka ako prvého jazyka. Niektorí autori sa totiž nazdávali, že ikonické posunky sa budú osvojovať u malých detí skôr, pretože priamy vzťah medzi obsahom a formou nepočujúceho dieťaťa uľahčí jeho osvojenie na rozdiel od slov v hovorenej reči.

Doterajšie štúdie z tejto problematiky však poukazujú na skutočnosť, že malé nepočujúce dieťa si neosvojuje ikonické posunky skôr než menej ikonické alebo vôbec arbitrárne. Bonvillian (in Braem, 1995) uvádza, že počet ikonických posunkov je u malého nepočujúceho dieťaťa rovnaký ako u dospelého nepočujúceho, t. j. asi jedna tretina. V súvislosti s tým upozorňujeme, že je potrebné si uvedomiť, že problematika ikonicty je u dieťaťa iná. Kým pre dospelého je MLIEKO ikonický posunok, pretože predstavuje proces jeho získavania – dojenie, pre dieťa z mesta, ktoré pozná mlieko len ako nápoj kupovaný v obchode, tento posunok nemá ikonický charakter. Nazdávame sa, že nájst' vzťah medzi obsahom a formou si vyžaduje určitú životnú skúsenosť, ktorú dieťa môže, ale nemusí mať. Na druhej strane proces osvojovania si posunkov je podmienený konkrétnymi komunikačnými situáciami, do ktorých sa dieťa dostáva, a nie skutočnosťou, či ide o ikonický alebo arbitrárny posunok.

Spomenieme ešte, že posunok MAMA je arbitrárny, aj keď je určite jedným z prvých, ktoré sa nepočujúce dieťa od svojich nepočujúcich rodičov naučí. To platí aj pre ďalšie posunky, napr. DOBRÝ, ZLÝ.

Čiastočná ikonická posunkového jazyka zohráva dôležitú úlohu pri vzájomnom dorozumívaní sa nepočujúcich, ktorí používajú rozličné národné posunkové jazyky. Dlhú prevládala domnienka, že existuje jeden univerzálny posunkový jazyk. Dnes je všeobecne akceptované, že existujú národné posunkové jazyky (napr. americký posunkový jazyk, francúzsky posunkový jazyk, anglický posunkový jazyk) a spôsob, ktorým sa používatelia rozličných národných posunkových jazykov dorozumievajú, sa nazýva medzinárodné posunkovanie, ktoré má svoje špecifiká.

Bibliografia

- BALUCHOVÁ, M.: Ikonická a arbitrárnosť v posunkovom jazyku. Bratislava: Pedagogická fakulta UK 1999. [Diplomová práca].
- BRAEM, P. B.: Einführung in die Gebärdensprache und ihre Erforschung. 3. vyd. Hamburg: Signum 1995.
- ČSONKA, Š. – MISTRÍK, J. – UBÁR, L.: Frekvenčný slovník posunkovej reči. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986.
- GROMA, M. – DOČKAL, V.: Posunková reč nepočujúcich. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 1992, č. 2, príloha, s. 1 – 15.
- MISTRÍK, J. a kol.: Encyklopédia jazykovedy: Bratislava, Obzor 1993.
- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987.
- SABOL, J.: Arbitrárnosť znaku v neverbálnej komunikácii. In: Štylistika neverbálnej komunikácie. Bratislava: Pedagogická fakulta UK 1997, s. 186 – 190.
- TARCSIOVÁ, D.: Osvojovanie si posunkového jazyka ako primárneho jazyka u nepočujúcich detí. In: Efeta – otvor sa. 2000. Ročenka časopisu o komplexnej rehabilitácii ľudí s postihnutím. Bratislava: AMOS, Pedagogická fakulta UK 2001, s. 170 – 175.

ROZHLADY

ZNÁMA – NEZNÁMA ESEJ

(NÁČRT HISTÓRIE A ŠTRUKTÚRNYCH VLASTNOSTÍ ESEJE A ESEJISTICKÉHO ŠTÝLU)

MILOŠ HORVÁTH

HORVÁTH, M.: Essay – Known Unknown. Jazykovedný časopis, 2005, Vol. 56, No. 2 pp. 133 – 144. (Bratislava)

Nowadays there is a lot of theoretical sources about essay as a genre. On the other hand essays still surprise us in many ways. The published article contains therefore complex of old and modern insights on essay. The first part of the article includes rise and development of essay from ancient times, through Michèle de Montaigne until modern 20th century essayists. The second part of the item presents specific features of Slovak essayistics. The third one summarizes characteristic aspects of essay and essayistic style such as: subjectivity, oscillativity and fragmentarity of essay, its distinctive dialogical character etc., in the fields of functionally orientated stylistics and systematic linguistics.

Kdečo už bolo napísané o eseji. Napriek tomu i napriek večnému vedomiu o nemožnosti absolútneho poznania objektívneho sveta sa pokúšame znova a znova komplexne zachytiť fenomén eseje. Ako sa zdá, stále nám mnoho z nej uniká, mnoho z nej zostáva skryté. Aká je teda esej z hľadiska svojej určenosti? Do akej miery ju poznáme a do akej miery nás permanentne prekvapuje? Je esej našou „starou známostou“, alebo zostáva pre nás i naďalej „veľkou neznámostou“?

Najnovšími prírastkami do oblasti vedeckých prác o eseji patrí nesporne publikácia José Luisa Gómeza-Martíneza *Teoría eseje* a monografia Petra Valčka a *Osudy eseje* s podtitulom *Pôvod a médium esejistickéj formy*. Už P. Valček v spomínanej monografii hneď v úvode naráža na agnosticizmus (nepoznatelnosť) vo vzťahu k eseji, keď píše: „Podľa doterajších skúseností teda esej patrí medzi neopísateľné literárne formy. Ako definovať esej, ak vlastne celý svet, ktorý nás obklopuje, správa sa esejisticky, hýri významom, najčudesnejšími variáciami estetických foriem, symbolov a paralel, mátežou dobra a zla, ideálu a triviálnosti? Ako formulovať jednoduchú, pritom nepochybnú definíciu eseje? Hľadať ju v textoch, alebo naopak v skutoč-

nostiach, ku ktorým texty priliehajú?“ (Valček, 1999, s. 13). Áno, esej sa jednoznačne vymyká všetkým obsahovým i formálnym klišé, prevratným zovšeobecneniam a najmä absolútne platným súdom o jej štruktúre a podstate. Preto nadobúda atribút neopísateľnosti.

1. Pôvod a história eseje

Predsa však existujú schémy, indície, podľa ktorých možno odlíšiť esej od iných útvarov v rámci funkčnej štylistiky a popri tom sledovať jej vývin, vždy však v závislosti jednak od širších kultúrno-spoločenských parametrov a jednak od individuálnej tvorivej sily jej autora. Práve história eseje môže byť prvým krokom k jej poznaniu, pretože „pochopiť nejaký systém si vyžaduje spoznať aj jeho históriu, dejinnú dynamiku, ktorá je súčasťou jej kvality“ (Žáry, 1981, s. 16). V zhode s touto ideou prvá otázka, ktorá rezonuje v súvislosti s teoretickým pohľadom na esej, je jej vznik a špecifický vývin.¹

Hľadanie prvotných zdrojov eseje ako špecifického prejavu či útvaru nás nevyhnutne zavedie až do ďalekej antiky. Práve v tomto období sa začína písať história eseje a esejistického štýlu, pravda, ešte v značne rozporuplnej podobe. Za historický základ eseje možno považovať filozofické úvahy rôzneho druhu a s rôznou tematikou, s obľubou písané v starovekom Grécku i Ríme, ale i gnómické a aforistické úslovia podobné biblickým. Známe Platónove a Sokratove dialógy a listy o etických otázkach možno označiť za „zrkadlo prehistorického esejizmu“. Esej sa tu ešte nejaví ako komplex konkrétnych vlastností, ale nespochybniteľná prítomnosť, resp. snaha ich autorov po úvahovosti dáva týmto traktátom akýsi prvotný nádych eseje. Platónov prínos pre vývin eseje pozitívne hodnotí aj teoretik 20. storočia György Lukács. Ten Platóna dokonca považuje za najväčšieho tvorca eseje, aký kedy žil, aj napriek tomu, že Platón pojem eseje ešte nepoznal a nikdy ho sám nepoužil. „Začiatok tejto cesty (t. j. cesty eseje) bol taký mohutný, že ho neskorší vývoj nikdy celkom nedosiahol a dokázal sa mu iba niekoľkokrát priblížiť. Mám, prirodzene, na mysli Platóna, najväčšieho esejistu, aký kedy žil a písal. Najväčší majster tejto formy (t. j. formy eseje) bol aj najšťastlivejší medzi všetkými tvorcami: veď v jeho blízkosti žil človek, ktorého podstata a osud boli paradigmatickou podstatou a osudom jeho formy. Život Sokrata je typický pre formu eseje, taký typický ako sotvaktorý iný život“ (Lukács, 1966, s. 22). Antická filozofia teda stvorila Platóna a Sokrata, a tí vďaka nej a s jej pomocou stvorili niečo, čo štylistika a literárna veda neskôr označila za esej.

¹ Už etymologický rozbor slova, resp. termínu esej („essai“), poukazuje na dôležité historické paralely. Označenie „esej“ je gréckeho pôvodu. V gréčtine *exagium* znamená váženie, uvažovanie, úvaha. Z gréčtiny sa toto slovo v ďalšej fáze dostalo do latinčiny, odtiaľ do francúzštiny a postupne aj do mnohých ďalších svetových jazykov. Z mnohých jazykových podôb slova esej má však rozhodujúce postavenie práve francúzsky tvar „essai“ a jemu zodpovedajúci význam. Francúzske „essai“ v preklade vyjadruje pokus alebo skúšku. Pri vysvetľovaní podstaty samotného žánru eseje sa vo všeobecnosti vychádza z tohto francúzskeho ekvivalentu.

Stredovek so svojim striktným spiritualizmom eseji príliš neprial. Vtedajšia cirkevná hierarchia nemala záujem o rozvoj vedy a myslenia, a preto ani esej ako istý vedľajší produkt vedy a myslenia nemala dostatočný priestor na svoju existenciu. Až renesancia opäť dokázala „oprášiť“ esej. Odhliadnuc od prvotných grécko-rímskych pokusov o esej, práve druhú polovicu 16. storočia možno pokladať za východiskový bod v jej vývine. V tomto období azda najväčší predchodca francúzskeho osvietenstva a neúnavný moralista Michel de Montaigne po prvýkrát použil termín esej (essai) na knižné vydanie postrehov a komentárov (glos), ktorými sprevádzal svoje verejné čítanie kníh. „A Montaigne nielenže ako prvý používal slovo ‚esej‘ na označenie vo vzťahu k novej literárnej modalite, ale jeho *Eseje* sú ešte dodnes príkladnou ukážkou tohto žánru. (Gómez-Martínez, 1996, s. 56) Zásluhou Michela de Montaigna sa teda pojem eseje natrvalo udomácnil v literatúre, spoločnosti i kultúre. „Montaigne stojí na začiatku moderného človeka v literatúre, na začiatku jeho subjektívnej projekcie sveta, a na začiatku eseje. Montaigne je na ňu prvým a exemplárnym príkladom. U neho poznávame prednosť, fascináciu a múdrosť tohto prejavu“ (Vanovič, 1966, s. 46 – 47).

Vo svojich esejach sa Montaigne na viacerých miestach odvoláva na Plutarcha, Senecu, Cicera i ďalších antických autorov. Boli preňho základným inšpiračným zdrojom i zdrojom skepticizmu. Tým len potvrdzuje premisu, že diela vytvorené v antike poslúžili ako východiskový moment pre neskorší zrod eseje a esejistického štýlu. Na pozadí spomínaných autorov však Montaigne rozvíjal vlastnú individuálnu a do veľkej miery individualistickú filozofiu. „Písal o čomkoľvek, čo ho napadlo, kládol dôraz na vyjadrenie seba samého, svojej individuality filozofa a básnika, voľne sa rozbiehal a zase zastavoval, nehládajúc na rozsah ani kompozíciu svojho diela“ (Žáry, 1981, s. 17). Táto snaha po diskurzívnom a krajne osobnostnom (subjektívnom) štýle vyústila napokon do spontánneho „vecného“ štýlu, ktorý je typický pre rané obdobie eseje. Umelecké prvky eseje boli v tejto etape jej vývinu ešte potláčané. Mala ich nahradiť individualita osobnosti jej tvorcu, jeho autorita a „stoická múdrosť“.

Netrvalo dlho a k Montaignovi sa pripojilo viacero európskych filozofov, ktorí sa pridávali na stranu eseje, čím ju spontánne rozvíjali a formálne zdokonaľovali. Tak ako Francúzsko malo svojho Montaigna, podobne v Anglicku o necelých dvadsať rokov neskôr vstupuje na scénu so svojimi esejisticky ladenými prácami Francis Bacon. Po vzore Montaigna aj on nazval svoje najvýznamnejšie diela *Essays*. Majú charakter sentencií a maxím, pričom myšlienky mnohých z nich sú takmer nesmrteľné. Je pozoruhodné a paradoxné zároveň, že títo dvaja, historicky prví predstavitelia svetového esejizmu, ktorí spoločne položili jeho základy, vytvorili dva také zásadne odlišné varianty eseje. Zatiaľ čo Michel de Montaigne bol tvorcom neformálnej, subjektívnej eseje, Francis Bacon naopak rozvíjal esej, ktorá niesla objektívnejšie a formálnejšie znaky. Akokoľvek sa pozrieme na Montaigna či Bacona, zistíme, že Montaignov príklon k subjektívnejšie ladenej eseji a Baconov k objektívnejšiemu (vedeckejšiemu) typu eseje je naozaj nezvratný. Píše o tom aj Gómez-Martínez (1996, s. 14): „Ak nejakú Montaignovu esej budeme porovnávať s podobnou Baconovou esejou, zistíme, že

kým Montaigne svoju esej zakladá na ‚zážitkoch‘, Bacon ju zakladá na ‚abstrakciách‘, kým Montaignova esej boduje ‚intenzívnosťou‘, Baconova zase boduje ‚usporiadanosťou‘. Kým prvá je ‚prirodzenejšia‘, druhá je viac ‚umelá‘. Kým prvá zintenzívňuje ‚individuálne‘, druhá ‚prototypové‘. U Montaigna v konečnom dôsledku prevláda intuícia ‚poetická‘, u Bacona ‚rétorická‘.“

Diferenciácia žánru eseje už v jeho ranom období poukazuje jednoznačne na zložitosť tohto žánru a jeho obsahovú a myšlienkovú nekonzistentnosť, zároveň v mnohom predznamenáva aj individualistickú budúcnosť eseje ako štylistického útvaru. Dôkazom toho je existencia viacerých možných variantov eseje v súčasnosti, ktorá sa však stále pridrižiava dvoch historicky určených pólov: subjektívnejšieho a umeleckejšieho montaignovského, a na druhej strane objektívnejšieho a vedeckejšieho baconovského. Táto polarizácia eseje, ako ju zosobili Montaigne s Baconom, je dodnes aktuálna. Ponúka však dostatočný priestor, aby si jednotliví autori – esejisti mohli zvoliť vlastnú cestu, a tak sa začleniť na osi objektivisticko-subjektivistickkej, zdôrazňujúcej buď umeleckejší, alebo vedeckejší charakter eseje.

Nasledujúce storočia po Montaignovi a Baconovi (17. a 18. stor.) boli esejí naklonené priaznivo. Takmer každý vyspelý národ sa snažil esej obohatiť z vlastných kultúrnych a spoločenských zdrojov. Ale aj čitatelia si zvykli na esej a prijali ju s úctou i porozumením. Úvahy filozofické, historické, etické i politické stali sa vďačnými námetmi mnohých vtedajších esejistických prác. V 17. storočí ešte stále dominovala v esejizme veda. A nemožno sa tomu ani čudovať. Veď esej vtedy písali najmä prírodovedne orientovaní myslitelia ako R. Descart, B. Pascal, G. W. Leibnitz, J. Locke a iní. Prevala exaktných komponentov nad umeleckými v esejí 17. storočia bola len prirodzeným dôsledkom stupňujúceho sa vplyvu racionalizmu vo filozofii. Až v nasledujúcom storočí sa esej konečne vzdialila vede a priblížila umeniu. Tento dotyk s umením, taký vítaný, posunul esej na piedestál žánrov štylistiky. Vysoký štýl eseje sa tak stal kritériom nielen intelektuálneho, ale aj estetického rozvoja.

Z uvedeného vyplýva, že v prvých troch storočiach svojej existencie, t. j. v období tzv. staršej eseje, ktoré je ohraničené rokmi 1580 a 1899, bola esej prakticky totožná s úvahou a jej autori explicitne zdôrazňovali jej vedeckú stránku. Tento trend sa však postupne v druhej polovici 18. storočia mení. Esaj čiastočne stráca svoju „vedeckú tvár“ a čoraz viac spolupracuje s umením, čo sa naplno prejavilo v romantickej esejí 19. storočia. „Až v 19. storočí sa eseje väčšmi beletrizujú, prenikajú do nich emocionálno-obrazné postupy, čím sa výrazne približujú k umeleckým žánrom“ (Žáry, 1981, s. 21). Tak sa definitívne ustálil charakter eseje i jej forma. Umelecko-estetická zložka sa stala plnohodnotnou súčasťou eseje, prejavom individuality jej tvorcu. Vo svojej tvorbe to jasne deklarovali predovšetkým autori modernej esejistiky konca 19. a celého 20. storočia. V každej národnej literatúre, kde esej znamenala vrchol literárnovedného i širšieho spoločenského po-

znávania, si predsa len najväčšie uznanie zaslúži francúzska esej (Ch. A. Sainte-Beuve, H. Taine, P. Valéry, J. P. Sartre, A. Camus atď.). „Esej zaiste nie je francúzsky vynález. Iste je to však útvar, ktorý oni, Francúzi, priviedli k najvyššej dokonalosti a dali mu jeho najvlastnejšiu tvár. Je to predovšetkým ich žáner, jeden z najstarších“ (Matuška, 1967, s. 214).

2. Špecifiká slovenskej eseje

„Ako všeličo iné, aj esej sa u nás, mierne povedané, trochu oneskorila. Preto, pochopiteľne, nemožno u nás nájsť čo len analógie nie k Montaignovi alebo Baconovi, ale ani k mnohým známym esejistom z neskorších storočí“ (Chmel, 1981, s. 9). Na Slovensko prenikla esej až v druhej polovici 19. storočia, a to predovšetkým z dôvodu stagnácie spoločenského a kultúrneho života. Používanie národného spisovného jazyka len hŕstkou vzdelancov, hatenie akýchkoľvek publikačných (i časopiseckých) snáh mali neblahý vplyv na zrod eseje v slovenskej literatúre. Lebo esej priamo súvisí s rozvojom publicistiky. Dôkazom toho je aj fakt, že najväčší vzostup eseje v Anglicku v 17. a 18. storočí, kvalitatívny i kvantitatívny, bol dosiahnutý zásluhou tzv. periodických esejí, ktoré boli pravidelne uverejňované na stránkach rôznych časopisov. Rozvoj eseje teda jednoznačne závisí od existencie živých periodík, čím esej v mnohých ohľadoch vykazuje príbuznosť s publicistickým štýlom. Napokon z jej publicistického charakteru vyplývajú aj niektoré východiskové štruktúrne vlastnosti eseje, ako je aktuálnosť, verejnosť či angažovanosť esejistického textu. „Podoba eseje je v mnohých črtách daná jej publicistickým charakterom – a tiež odlišnosť eseje od odbornej rozpravy vyplýva do značnej miery z funkčného zamerania publicistického. Uhol pohľadu, miera populárnosti a profesionality môžu byť odstupňované podľa druhu publikačnej tribúny, časopisu, novín alebo knižnej edície“ (Taxová, 1973, s. 19 – 20). Keďže na Slovensku počas niekoľkých storočí neboli vytvorené dostatočné podmienky pre rozvoj esejistického žánru, najmä z pohľadu vydavateľského a edičného, esej sa u nás nedokázala pomerne dlho etablovať na poli literárnom ani ideovom.

Napriek týmto nepriaznivým politickým a spoločensko-kultúrnym okolnostiam v druhej polovici 19. storočia už možno hovoriť o prvých pokusoch o rýdzo slovenskú esej. Esej, hoci to nemala ľahké, predsa si napokon aj u nás našla cestu k čitateľovi. Nebola to však esej, ako ju poznáme dnes. Vykazovala nielen určité dobové, ale aj národné špecifiká. Romantický pátos, hegelovský idealizmus a pretrvávajúce myšlienky národného obrodzenia Slovákov naplno zasiahli aj vtedajšiu esej. Za jej najvýznamnejšieho predstaviteľa v tejto etape zrodu a vlastne zakladateľa eseje v slovenskej literatúre sa považuje Jozef Miloslav Hurban. Zjednodušene povedané, Hurban ukázal cestu možného rozvoja slovenskej eseje. „Obsahom Hurbanovej výpovede bola slovenskosť, v ktorej sa zlievalo prírodné a duchovné bytie národa. Preto autor romanticky apostrofuje a personifikuje slo-

venskú prírodu, najmä jej horstvá a vodstvo. Hurbanova esej vyrastala z kánonov rétoriky a prvkov kazateľského štýlu“ (Bagin, 1978, s. 27 – 28). Aj keď Hurbanov štýl v mnohom nespĺňal dnešné prísne kritériá esejistického štýlu, jeho dielo *Slovensko a jeho život literárny*, podobne ako Krčméryho *Estetiku krás prírodných* alebo Matuškovu *Stretnutia*, považujeme za klasické texty slovenského esejizmu.

Okrem už spomenutých autorov v neskoršom období obohatili slovenskú esejistiku najmä texty Vladimíra M i n á č a a Milana R ú f u s a. Práve triáda Matuška – Mináč – Rúfus symbolizuje tri najzreteľnejšie varianty slovenskej eseje ako žánru. Matuška s markantným príklonom k umeleckosti a estetickej dokonalosti eseje, Mináč so svojou vedeckejšou esejou a M. Rúfus s esejou, ktorá nesie prívlastok publicistická. Mináč a Matuška zároveň vytvorili akési pomyselné hranice eseje, jej krajné póly. A to na jednej strane priblížením k umeniu (u Matušku), alebo na strane druhej k vede (u Mináča). Matuškovu inklináciu k umeleckej a esteticky príťažlivejšej eseji podčiarkuje aj P. Š t e v č e k (1967, s. 312): „Opäť je treba zdôrazniť Matuškovu francúzsku optiku v pohľade na funkcie eseje. To okrem iného znamená, že bude tento žáner a túto formu viac ‚beletrizovať‘ ako ‚racionalizovať‘, že bude inklinovať bližšie k typu umeleckej než filozofickej eseje.“ Počtom vydaných esejí sa však jasne vymyká spomedzi všetkých otec moderného slovenského esejizmu Alexander M a t u š k a. Vari nebolo väčšieho esejistu v slovenskej literatúre. Matuška žil a dýchal esejou. „Na otázku, prečo píše tak ako píše, odpovedal, že sa mu nechcelo písať tak, aby napísal a zmizol. U Matušku sa jednoznačne osobitný štýl spája s novým nekonvenčným uvažovaním. Matuška sa priznáva k rozkoši z formulovania, ale v tom je zahrnutá aj rozkoš z formulovania nových myšlienok a postojov“ (Petrik, 2000, s. 81). Tradícia matuškovskej eseje ostala natrvalo zachovaná v slovenskej literárnej tvorbe. Nebolo možné ju v eseji obísť a neobišiel ju ani jeden z neskorších autor – esejistov.

3. Štruktúrna charakteristika eseje a esejistického štýlu

Zanechajúc historicko-dejinné pohľady na esej a esejistický štýl u nás i v zahraničí, pristúpim teraz k výkladu najpodstatnejších a východiskových štruktúrnych a štruktúrno-funkčných vlastností eseje a esejistického štýlu. Základňou pre teoretické uchopenie eseje bude synchronne hľadisko, rešpektujúce predovšetkým relatívne nové poznatky systémovej lingvistiky a funkčne orientovanej štylistiky.

Eseji sa snáď najčastejšie spomedzi všetkých žánrov a útvarov štylistiky priradujú rôzne obrazné pomenovania, založené či už na báze metaforickej, metonymickej alebo čisto symbolickej. V tomto zmysle sa esej považuje za literárny žáner „par excellence“, inak povedané za žáner kráľovský. „Ako je v šachu najmocnejšou figúrou kráľovná, v literárnej kritike je najmocnejšou kráľovnou esej“ (Bžoch, 1966, s. 14). Esej sa tak stáva v mnohých ohľadoch intelektuálnou básňou, je subjektívnym vyznaním

autority jej tvorcu i axiologickým diskurzom na určitú tému. Možno dokonca tvrdiť, že „esej je v próze tým, čím je v poézii sonet“ (Gómez-Martínez, 1996, s. 85).

Nemožno spochybníť vysoký štýl eseje. Už samotný kontakt eseje s vedou ako najvyššou formou objektívneho poznávania a na opačnej strane príklon k umeniu ako najvyššej forme estetického poznávania potvrdzujú tento holý fakt. Nadčasovosť eseje, individuálny, variabilný a často nápadný až exotický slovník, jej pomerne náročná, ale vyvážená syntax, obrazná anticipácia skutočnosti a prítomnosť presne dávkovanej emocionality sú len niekoľkými znakmi, ktoré posúvajú štýl eseje na vertikálnej osi veľmi vysoko.² Aj keď na druhej strane moderná štylistika už s kategorickým rozlišovaním vysokého, stredného a nízkeho štýlu spravidla nepracuje, uvedený atribút však eseji rozhodne nemožno uprieť.

Esej ako špecifický žáner slovesnej tvorby vytvára sieťou svojich obsahových a formálnych parametrov z hľadiska štýlového začlenenia esejistický štýl. Paradoxne k tomuto štýlu nepatrí nijaký iný žáner okrem samotnej eseje. Nemožno teda písať „skoro esej“ alebo akýsi bližšie nešpecifikovateľný hybrid eseje a iného žánru, ale len čistú esej so všetkým, čo k nej patrí. Relatívna normatívnosť eseje sa tu prejavuje naplno. Nemožno ju obísť, lebo by sme obišli aj samotnú esej a skĺzli k inému, susediacemu žánru. Uvedený fakt však nemá absolútnu platnosť. Isté parciálne znaky esejistického štýlu sa uplatňujú aj mimo žánru eseje, ako napríklad vo fejtónoch, besedniciach, glosách, recenziách a mnohých iných kratších publicistických i rečníckych útvaroch. Vtedy však už nemôžeme hovoriť o eseji ako samostatnej a žánrovo čistej forme. D. S l a n ě o v á vo svojej *Praktickej štylistike* (1996, s. 138) o tom píše: „Treba pripomenúť, že štýlová norma esejistického štýlu sa neuplatňuje len v eseji, esejistickým štýlom môže byť napísaný napr. slávnostný prejav, časť recenzie či úvahy – pre esej je však dôležitá vnútorná kompaktnosť, utváraná na základe komplexu viacerých konkrétnych funkcií.“

Štýl eseje sa pomerne dlho nedokázal etablovať vo sfére umeleckých štýlov. Až zásluhou funkčne orientovanej štylistiky sa esej natrvalo „udomácnila“ v štylistike, hoci jej nekonštantný charakter viedol neustále lingvistov k presvedčeniu, aby spochybňovali jej estetický rámec, poznávací rozmer i štýlové začlenenie. Esejistický štýl sa tak hodnotí v rozličných koncepciách rôzne, najčastejšie však ako sekundárny (derivovaný) štýl na pozadí základných štyroch [podľa J. Mistríka (1997) piatich] funkčných štýlov. Spája v sebe prvky odborného (nie však striktne vedeckého) štýlu s prvkami štýlu umeleckého, môže však obsahovať, a často aj obsahuje parciálne znaky publicistiky. V otázke využitia jednotlivých slohových postupov v eseji je preto žáner typický najmä opisný a výkladový slohový postup. „Opisná esej sa vyu-

² Vertikálna diferenciacia štýlov má korene už v starovekej antike. „Jej počiatky zaraďujeme do doby poaristotelovskej a bývajú spojené s menom Teofrastovým. V neskorom stredoveku a ranom novoveku bola táto diferenciacia ďalej rozpracúvaná, najmä v humanistickej a renesančnej náuke a veľký dôraz na túto klasifikáciu sa kládol v klasicizme v 17. a 18. storočí“ (Hausenblas, 1974, s. 85).

živa najmä v literárnej vede, výkladová esej v prírodovedných oblastiach na populárne beletrizovaný výklad. Opisná esej je bližšia umeleckej próze, výkladová esej je bližšia vecnej próze“ (Mistrík, 1974, s. 331). Na základnú poznatkovú (myšlienkovú) os eseje sa navrstvuje jej druhá, rovnako dôležitá dimenzia, a to estetická dimenzia, ktorá v sebe nesie nemalú dávku tvorivej originality a invenčnosti. Na tento fakt naráža i Jozef Mistrík vo svojej *Štylistike* (1997, s. 492), keď píše: „Osobitosťou esejistického štýlu je to, že sa v ňom spájajú dve protichodné tendencie: vecnosť a estetickosť. Na jednej strane sa hovorí racionálne o konkrétnych problémoch a na druhej strane sa používajú beletrizujúce, ozdobné, estetické prvky.“ Vecnosť a estetickosť, resp. racionalizácia a estetizácia sú však protichodnými tendenciami v esejí len „naoko“. To, čo sa môže zdať na prvý pohľad nespojiteľné, sa v esejí krehko prelína a vytvára súrodý celok s výrazným vplyvom na myslenie a uvažovanie čitateľa. Práve citlivé (nenásilné) prepojenie vecnej poznatkovej bázy s estetickou ekvilibristikou a originalnosťou vytvára fundament akéhokoľvek esejistického textu, taký pútavý a neprekonateľný.

V súlade s uvedenou základnou charakterovou konštantou eseje a esejistického štýlu súvisia aj ďalšie východiskové parametre, ktoré umožňujú komplexnejšie pochopenie fenoménu eseje. Mám na mysli jednotlivé štruktúrne charakteristiky, ktoré sú pre esej nápadné a typické a kryštalizujú ju do jej konečnej podoby textového produktu. Prvou takouto charakteristikou je **subjektívnosť eseje**, miestami prechádzajúca až do osobnej zaangažovanosti, ba dokonca zaujatosti jej tvorcu. Preto sú pre esej typické spojenia: (*ja*) *myslím, cítim, vidím, ľúbim, teším sa, verím* a pod. Subjektívny element je v esejí naozaj silný. Nemožno ho poprieť ani odčleniť od výpovednej hodnoty textu. Všetko, čo sa v esejí zrodí, je filtrované cez prizmu autorovej osobnosti a tá je väčšinou taká mocná a svojrázna, že dokáže mnohokrát úspešne zvrátiť aj uvažovanie čitateľa. Práve táto vlastnosť bola dôvodom, prečo sa esej dlhý čas (po celé staršie obdobie eseje) stotožňovala s úvahou. Až zásluhou predstaviteľov modernej esejistiky 20. storočia, ktorí sa pri produkcii esejistických textov opierali aj o štruktúrne poznatky funkčne zameranej štylistiky, sa esej definitívne odčlenila od úvahy. Vzájomné kontakty medzi obidvoma spomínaným útvarmi však ostali zachované a v nijakom prípade sa nevyučujú. V konfrontácii s úvahou je esej na jednej strane umelejšia (imaginatívnejšia) a na druhej strane vedeckejšia než úvaha. V tejto súvislosti sa esej javí ako „úvaha na odborné motívy“. K diferenciacii uvedených útvarov prispieva napokon aj ich rozdielny tematický záber. Zatiaľ čo esej si privlastňuje viac-menej výhradne „vznešené“, nadindividuálne témy národno-kultúrneho charakteru, bežnú úvahu možno písať prakticky o čomkoľvek.

Ďalším podstatným znakom žánrovej formy eseje je už spomínaná **oscilatívnosť eseje**. Tá spočíva v neustálom pohybe (oscilácii) eseje medzi dvoma naoko protichodnými rovinami vecnosti a estetickosti. Estetické tak plynulo prechádza do kognitívneho a naopak. V tejto črte eseje sa azda najvýraznejšie odráža jej zložitost' a zdanlivá nekompaktnosť. Na oscilatívnosť eseje nadväzuje aj ďalšia jej vlastnosť,

a to **nesystematickosť eseje**. Jednotlivé myšlienky sú v eseji usporiadané voľne až spontánne bez zdanlivého logického poriadku. Nijaké kritériálne požiadavky na systém v otázke zobrazovania a sprístupňovania faktov a javov, ktorými operuje veda, nie sú eseji vlastné. Esej sa naozaj nesnaží o systematické filozofické poznávanie založené na princípoch vedeckého objektivismu. Založená je skôr na asociatívnych princípoch, čím však neodmieta vedu, len jej postupy v nazeraní na svet neuplatňuje dôsledne. Preto „uzatvárať na tomto základe, že esejistovi je vedecké myslenie cudzie, by bolo veľkou chybou. V skutočnosti je to tak, že zatiaľ čo pre vedca je estetické náhodné, pre esejistu je podstatné. Cieľom bádateľa je vyložiť výsledky svojej práce, preto umelecké aspekty podriaďuje prísnosti metódy, technickej jasnosti a precíznosti. Esejista je predovšetkým spisovateľom a ako taký hľadá dokonalý výraz“ (Gómez-Martínez, 1996, s. 60 – 61). Tvorca eseje teda neopovrhuje vedou, len hľadá esteticky prítiahľivé, často až exotické cesty k nej. Pri písaní sa riadi predovšetkým nemechanickým, intuitívnym procesom myslenia, zdôrazňujúc jeho asociatívnu zložku. Esejista skôr tuší či podvedome cíti, ako presne pomenúva, viac polemizuje, než vyslovuje zdrvivú kritiku. Tieto dôvody výrazne diferencujú esej od exaktných žánrov. Absenciou prísnej štruktúry i jasne vymedzenej metódy skúmania sa esej odčleňuje od žánrov tzv. databankovej komunikácie, ako sú napríklad traktát, diskurz, odborná štúdia, monografia a mnohé iné. Esej je subjektívna, nanajvýš subjektívno-objektívna, kým spomínané žánre výhradne objektívne. Esej má za prvoradú úlohu podnecovať, kým uvedené žánre predovšetkým poučovať. O tom, že esej by stratila veľa zo svojho pôvabu, keby sa stala premysleným a uceleným systémom, snád' najpresvedčivejšie hovorí nasledujúci výrok: „Len čo je esej rozvláčna a nadobúda charakter výskumu, traktátu, stáva sa nudnou“ (Albérés, 1965, s. 114).

Špecificky sa v eseji realizuje aj **intertextualita**. Bohatosť a predovšetkým neobmedzenú variabilitu medzitekstového nadväzovania treba považovať za ďalšiu z východiskových charakteristík eseje. V tejto oblasti, pravdupovediac, sa esejista môže pohybovať prakticky v neobmedzenom priestore. Môže parafrázovať, citovať doslovne či modifikovane, naznačovať, odvolávať sa, poukazovať – presne takým spôsobom, akým chce a potrebuje v tej-ktorej chvíli, aby zapôsobil na čitateľa a prinútil ho uvažovať. Inšpiračné zdroje sú vždy v eseji silno zastúpené, pre jej pochopenie rozhodujúce a len od samotného autora závisí, či prezradí ich pôvod, alebo ho zamlčí. „Samotná existencia eseje závisí totiž nielen od ‚niečoho‘ už vytvoreného, ale aj od toho, či toto ‚niečo‘ bolo asimilované potenciálnymi čitateľmi. Eseje sú bohaté na odvolávky a náznaky, ktorým treba porozumieť, aby získali svoju skutočnú dimenziu“ (Gómez-Martínez, 1996, s. 32 – 33). Doslovné citácie s presným bibliografickým odkazom sa vyskytujú v eseji len veľmi sporadicky. Nie sú v eseji funkčné, kým vo vedeckých materiáloch rôzneho druhu je ich prítomnosť žiaduca a povinná. Presné citovanie zohľadňujúce príslušnú normu je napríklad vo vedeckej štúdií, na rozdiel od eseje, otázkou výskumníkovej cti v prístupe k poznaniu. Esej takého štandardu nepozná. Pozoruhodnú heuristickú metódu na pozadí hispánskeho esejistu

Antonia de Guevaru opisuje vo svojej knihe *Teoría eseje* Gómez-Martínez. „Od počiatkov esejistickéj tradície až do našich dní sa technika citovania vyvíjala. Antonio de Guevara, bez ohľadu na databankový pojem pravdy, si nielenže vymýšľa fiktívne zdroje, spisovateľov a filozofov, ale im, podobne ako známym antickým autorom, pripisoval myšlienky, ktoré boli výplodom jeho génia. To znamená, že až do krajnosti podriaďoval citát obsahu“ (op. cit., 1996, s. 39 – 40).

Zabudnutou a často kritizovanou vlastnosťou eseje je jej fragmentárnosť, resp. neukončenosť. Táto charakteristika vyplýva predovšetkým z jej prvoradej funkcie, ktorá je založená na podnecovaní čitateľa. Kto by čakal od autora eseje vyčerpávajúci výklad danej problematiky, bude sklamaný. Esej nemá predkladať závery, ani nesmeruje ku konklúzii, ale uvádza čitateľa do problému a zaväzuje ho zamyslieť sa nad ním. „Fakt, že esej si nestavia za cieľ vyčerpať rozoberanú tému, má často za následok, že sa na ňu nazerá s dešpektom, ako na fragment alebo ako len na váhavý prvý pokus o uchopenie problému“ (ibid., 1996, s. 28). Esej teda pôsobí fragmentárne, niet v nej jasného a prehľadného vyvodzovania ani jednoznačného zakončenia. Obrazne povedané, esej je len sklíčkom v mozaike poznania, a aj to rozbitým.

Pri enumerácii základných vlastností eseje netreba opomenúť ani jej „**svojrázny**“ **dialogický charakter**. Niežeby esej bola písaná formou divadelnej hry, kde dochádza k pravidelnému striedaniu prehovorov viacerých postáv, ale špecifický dialogický moment je v eseji zastúpený. Týka sa to skrytého, implicitného dialógu autora eseje s čitateľom, ktorý doznieva dokonca aj po prečítaní eseje. Osobnosť autora, ktorá je v eseji implicitne prítomná prakticky na každom mieste, plánovite komunikuje s čitateľom, podnecuje ho, rozmaznáva, ale i prekvapuje. Predpokladá jeho zaangažovanosť na recepcii textu eseje a aktívnu účasť na jeho výklade a následných konfrontáciách. Text eseje akoby sa pred ním otváral a z riadkov vystupuje autor, hoci implicitný, so svojimi narážkami, súdmi a polemikami. „Preto čítanie eseje nemôže byť pasívne. Nič v nej nie je isté. Všetko sa zdá provizórne a podrobuje sa revízii. Esejista v skutočnosti očakáva aktívnu účasť čitateľa a žiada od neho, aby ďalej uvažoval nad podnetmi, v eseji sotva naznačenými a pri ďalšej „konverzácii“ narýchlo opustenými. Preto esejista často interpeluje na čitateľa“ (ibid., 1996, s. 48). Implicitná prítomnosť autora a z nej vyplývajúci dialogický charakter eseje sa viditeľne odráža aj priamo v textovej štruktúre, a to v podobe mimotextového (exoforického) nadväzovania. V tejto súvislosti sa esejista často odvoláva na čitateľa, zacieluje jeho pozornosť určitým smerom či dovoľáva sa jeho reagovania.

S poslednou načrtnutou charakteristikou eseje súvisí aj jej **kognitívny aspekt**. Na tento relatívne nový fakt poukázal už viackrát citovaný španielsky teoretik eseje José Luis Gómez-Martínez (1996, s. 41): „Keď esejista píše, robí nás svojimi súčasníkmi a priateľmi a dovoľuje nám preniknúť do svojho sveta tým, že nám odovzdáva nielen svoje myšlienky, ale aj samotný proces myslenia.“ Autor eseje

naozaj v procese jej tvorby akoby nám približoval samotný proces myslenia. Jeho vnútorný svet, kognitívny i pocitový, racionálny i emocionálny, sa v priebehu čítania postupne dekomponuje a vyrastá z neho jasná a priehľadná „myšlienková niť“. V nej čitateľ nachádza odpovede nielen na otázky položené v konkrétnej eseji, ale aj na princípy uvažovania a vyvodzovania samotného esejistu. Hádám nijaký iný žáner okrem eseje neponúka takýto jedinečný vstup do autorovho imanentného vedomia. Aj tým je esej taká príťažlivá a potrebná zároveň. Aj tým tak neustále láka a priťahuje čitateľa.

Na záver štruktúrnych úvah o eseji a esejistickom štýle chcem uviesť ešte jednu poznámku na margo eseje. Tá vyplýva z faktu či tušenia, že pod žáner eseje sa často zaraďujú texty, ktoré naplňajú jej komplexný charakter len sčasti. To priznáva aj Gómez-Martínez hneď v úvode svojej *Teórie eseje* (op. cit., s. 9): „V našom storočí, no najmä v jeho posledných rokoch, spisovatelia i vydavatelia začali označovať pojmom ‚esej‘ všetko, čo sa nedalo zahrnúť pod niektorý z tradičných literárnych žánrov.“ Tak sa môže stať, že klasický fejtón alebo reportáž s miernym nádychom esteticko-výrazovej imaginatívnosti sa pokojne stane esejou, aj keď ňou v skutočnosti nie je. Je potrebné zdôrazniť, že nie každý autor je stvorený pre esej. Preto treba byť opatrný a neunáhliť sa pri konštatovaní, že daný text je esejou alebo ňou nie je. Posúdenie, či určitý text je esejou, môže byť problematické najmä pri útvaroch, ktoré s esejou priamo susedia na žánrovej osi. Takými to príbuznými výrazovými formami, a to nielen eseje, sú napríklad úvaha, fejtón, causerie, glosa, ale i didaktická próza, traktát, kritická stať, polemické texty či staršie kostumbristické črty. Všetky tieto typy textov žáner eseje zasahujú, v mnohých ohľadoch sa prelínajú, nie sú však s ňou úplne totožné, a preto nie je žiaduce ich zamieňať.

Záver

Akokoľvek budeme nazeráť na esej, stále nás fascinuje svojou subjektívnosťou, imaginatívnosťou či žiadostivosťou, s akou sa jej autor dovoľáva pozornosti u svojho čitateľa. Z jej pôvabu nič neuberajú ani ťažkosti pri jej charakterizovaní a začleňovaní medzi iné žánre a útvary štylistiky, resp. vecnej literatúry. Zdá sa, že nijakou, ani nanajvýš komplexnou definíciou nemožno bezo zvyšku obsiahnuť fenomén eseje. Napriek tomu existuje nespočetne veľa rozličných tvrdení a súdov o eseji, ktoré sa pokúšajú osvetliť jej podstatu z tej či onej strany, a tak ju priblížiť fundovanému i laickému čitateľovi.

Zohľadniac tieto názory súčasných i minulých lingvistov a literárnych vedcov, ktorí spoločne sústredovali pozornosť na zachytenie žánrovej príslušnosti eseje, možno potom esej z hľadiska funkčnej štylistiky definovať nasledovne. Esej je samostatný a prakticky jediný žáner hybridného esejistického štýlu, ktorý sa vyznačuje krajnou subjektívnosťou, úvahovosťou, pričom v sebe spája vecnosť s výrazným úsi-

lím o estetizáciu výraziva. Nové myšlienkové posolstvá, radené voľne bez systematickej ortodoxnosti, sa v eseji prostredníctvom tvorivej originality autora stávajú esteticky príťažlivými a nenapodobiteľnými. Tým sa esej radí k vysokým a pomerne zložitým žánrom slovesnej tvorby po hypersyntactickej, syntactickej, lexikálnej i myšlienkovvej stránke.

Bibliografia

- ALBÉRÉS, René Marill: Esej a kritika. In: Slovenské pohľady, 1965, roč. 81, č. 1, s. 113 – 116.
- BAGIN, Albín: Vývin eseje v slovenskej literatúre. In: Studia Academica Slovaca. 7. Bratislava 1978, s. 27 – 31.
- BŽOCH, Jozef: Chvála eseje. In: Mladá tvorba, 1966, roč. 11, č. 1, s. 16.
- GÓMEZ – MARTÍNEZ, José Luis: Teória eseje. Bratislava: Archa 1996. 135 s.
- HAUSENBLAS, Karel: Vysoký – strední – nízký styl a diferenciácie stylů dnes. In: Slovo a slovesnosť, 1974, roč. 34, s. 85 – 91.
- CHMEL, Rudolf: O slovenskej eseji. In: Myšlienka a tvar (Slovenská literárna esej). Bratislava: Tatran 1981, s. 9 – 23.
- LUKÁCS, György: O podstate a forme eseje. In: Mladá tvorba, 1966, roč. 11, č. 1, s. 20 – 23.
- MATUŠKA, Alexander: Chvála eseje. In: Človek v slove. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1967, s. 214 – 219.
- MISTRÍK, Jozef: Esejistiký štýl. In: Slovenská reč, 1974, roč. 39, č. 6, s. 321 – 332.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 560 s.
- PETRÍK, Vladimír: Esej u Matušku. In: Desaťročie nádeje a pochybností. Bratislava: Kalligram 2000, s. 80 – 85.
- SLANČOVÁ, Daniela: Praktická štylistika. Prešov: Slovacontact 1996. 178 s.
- ŠTEVČEK, Pavol: Istoty a perspektívy. In: Matuška, A.: Človek v slove. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1974, s. 306 – 317.
- TAXOVÁ, Eva: K problematice žánrové podstaty a publicistického charakteru eseje. In: Otázky žurnalistiky, 1973, roč. 16, č. 2, s. 14 – 23.
- VANOVIČ, Július: Poučenie z Montaigna. In: Mladá tvorba, 1966, roč. 11, č. 8, s. 46 – 48.
- VALČEK, Peter: Osudy eseje (pôvod a médium esejistickéj formy). Bratislava: IRIS 1999. 195 s.
- ŽÁRY, Ivan: Rozumom i srdcom. Praha: Vydavatelství a nakladatelství novinář 1981. 208 s.

RECENZIE

TUGUŠEVA, Roza Chasanovna: *OČERKI SOPOSTAVITEELNOJ LEKSIKOLOGII ČEŠSKOGO I SLOVACKOGO JAZYKOV*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo S. Peterburgskogo universiteta 2003. 232 s.

Referát o monografii R. Ch. Tuguševovej sa objavuje, žiaľ, po skončení jej životnej púte (1937 – 2004). Bola docentkou bohemistiky a slovakistiky na Katedre slovanskej filológie Štátnej univerzity v Sankt-Peterburgu, ale niekoľko rokov z posledného úseku svojho života pôsobila ako lektorka ruského jazyka na Katedre ruského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Smrť ju zastihla krátko po obhájení doktorskej dizertácie (DrSc.) – obhájila prácu, o ktorej tu referujeme.

Knižná publikácia R. Ch. Tuguševovej je vydarený pokus o celostné zobrazenie českej a slovenskej lexikálnej zásoby z pozície nezaujatého pozorovateľa, ktorý má pred svojím duševným zrakom celé lexikálne bohatstvo oboch jazykov vrátane jeho histórie. Autorka sa ukazuje ako vynikajúca znalkyňa českej a slovenskej lexiky, náuky o slovnej zásobe týchto jazykov a, pravdaže, aj výsledkov príslušných všeobecnojazykovedných a komparatívno-lingvistických výskumov. S úspechom uplatňuje osvedčenú metodológiu lexikálneho výskumu, interpretačné konštrukty s pevným teoretickým zázemím a techniky analýz dobre prispôsobené sledovanému jazykovému materiálu. Výsledky jej výskumu sú cenným príspevkom k obohateniu znalostnej bázy vzťahujúcej sa na český a slovenský lexikálny fond.

Česká aj slovenská lexikálna zásoba je pomerne dobre preskúmaná, a to zo synchronného aj diachrónneho hľadiska. Jestvuje aj množstvo česko-slovenských, resp. slovensko-českých porovnávacích prác, z ktorých sú viaceré zamerané skôr prakticky (napr. dvojjazyčný slovník), menej prác sa dotýka medzijazykovej konfrontácie so širším výkladovým záberom. Česká ani slovenská lingvistika zatiaľ neponúkla dielo, ktoré by podalo ucelený konfrontačný obraz lexiky týchto blízkopribuzných jazykov a ktoré by poskytlo diachrónno-synchronný pohľad na česko-slovenský obraz sveta zafixovaný slovnými zásobami týchto jazykov. Práca R. Ch. Tuguševovej je významným krokom k takému dielu. Význam jej kroku umocňuje fakt, že jazykový materiál, ale aj príslušnú odbornú literatúru domácej proveniencie vníma očami bádateľa, ktorý nie je zaťažený tlakom tendenčného nazerania, predsudkov a emócií, ktorým sú vystavení lingvisti – nositelia materinského jazyka, takže jej práca je prínosná aj z hľadiska optimalizácie objektívnosti lexikálneho obrazu sledovaných jazykov. Najmä slovenská odborná literatúra k tejto problematike – má to, pravda, svoje historické zdôvodnenie – je poznačená istou dávkou subjektívnosti, a teda z tejto strany je každý pokus nezaujatého odborníka o zachytenie skutočného stavu vecí osobitne vítaný.

Obsahový rámec monografie tvoria dve základné časti, a to kapitola o prevzatej lexike a rozsiahlejší výklad o štylisticky príznakovej zložke slovnej zásoby. Prvá kapitola zahŕňa tri okruhy lexikálnych javov – stopy latinčiny, nemčiny a maďarčiny v slovenčine a češtine –, ktoré sú zobrazené z nadhľadu na základe relevantnej českej a slovenskej odbornej literatúry a vlastného výskumu autorky. Časť o štylisticky príznakovej lexike sa dotýka archaizmov a historizmov – zastarané lexikálne javy sa rozčleňujú na fonetické, slovotvorné, lexikálne a sémantické archaizmy –, knižných slov, pri ktorých sa sledujú otázky interakcie slovenčiny a češtiny v období konštituovania spisovnej slovenčiny, staršej českej a slovenskej literatúry a výskytu knižných výrazov v oboch jazykoch, expresívnej lexiky a neologizmov. Systematický výklad sa završuje sumarizačným pohľadom na českú a slovenskú slovnú zásobu v spomínaných aspektoch.

Celkovo sa dá povedať, že autorka prezentuje zasvätený výklad vývinu slovnej zásoby češtiny a slovenčiny, ako aj jej súčasného stavu so zreteľom na preberanie z latinčiny, nemčiny a maďarčiny a na jej štylisticky príznakovú zložku. Sleduje vývin lexík v spätosti s ich dynamizujúcimi faktormi a štylisticky príznakové javy zobrazuje na pozadí lexikálnosémantických systémov. V empirickej zložke výskumu za najcennejšie považujeme systematické zisťovanie medzijazykových diferencií s uvádzaním okolností determinujúcich tieto rozdiely (osobitne vyzdvihneme kapitolu o germanizmoch). R. Ch. Tuguševová dala do súvislosti azda všetky relevantné vplyvy na „osud“ sledovaných javov v jednom aj druhom jazyku, a tak sa empirický obraz prezentuje spolu so spoločensko-kultúrnym a ideovým pozadím lexiky. Prirodzene, registruje a analyzuje aj totožné javy, ktoré jej dávajú príležitosť na osvetľovanie takpovediac prirodzeného následku blízkej genetickej a štruktúrnej príbuznosti dvoch jazykov. Nemohla si, pravda, nevšimnúť ani vzájomné vzťahy medzi češtinou a slovenčinou s ohľadom na lexiku, pričom berie do úvahy okolnosti interakcie. Jazykové doklady, bohatá faktografia, poukaz na bohemistické a slovákistické výskumy v tejto sfére a autorkine rozbor, interpretácie a výklady tvoria výdatný informačný zdroj, rozsiahly myšlienkový fond a inšpiratívnu interpretačnú bázu pre synchronne aj diachronne vnímané aspekty lexikálnej zásoby češtiny a slovenčiny.

Práca R. Ch. Tuguševovej je podnetná z viacerých hľadísk. Ponúka niekoľko ďalších výskumných tém, ale nastoľuje aj závažné metodologické otázky. Výrazným diskusným, výskumným a metodologickým podnetom je autorkin záver, že základný rozdiel medzi českou a slovenskou lexikou spočíva v bohatšej nasýtenosti funkčného rozvrstvenia a v jemnejšej štylistickej diferencovanosti lexikálnej zásoby češtiny v porovnaní so slovenskou lexikou, ako aj záver, pričom tieto závery vzájomne súvisia, že najmarkantnejšou osobitosťou slovenskej lexiky je nižší stupeň sémanticky diferencovanej polylexie v pomere k výraznejšej polysémii v češtine, svedčiacej o rozvinutejšom uplatnení významovej potencie lexikálnych jednotiek pri ich používaní. Tieto závery sú výzvou na ďalší česko-slovenský konfrontačný výskum, ktorý by bol zameraný na zistenie reálneho stavu s prihliadaním na celú slovnú zásobu a celý rozsah jej používania a ktorý by preukázal reálny pomer v jej diferencovanosti (dosiaľ je to totiž tak, že sa na tento jav nazerá dosť jednostranne, a to z pohľadu čeština – slovenčina; opačný pohľad je zriedkavý). Je to súčasne podnet, ktorého dosah má všeobecnolingvistický rozmer. Vracia nás totiž k pradávej otázke rozvinutosti jazykov a vyvoláva potrebu hľadania primeraného prístupu k otázke vyspelosti jazyka. Určite treba počítať s konfrontáciou komunikačného a extrakomunikačného prístupu. Tento podnet práce R. Ch. Tuguševovej

považujeme za neobyčajne cenný a nabádajúci k tomu, aby sa využil v ďalšom česko-slovenskom komparatívnom výskume. Spomínaná jednostrannosť nazerania je následkom toho, že sa z češtiny do slovenčiny prekladá nepomerne viac ako naopak, čo platí aj o pomere objemu komunikátov vnímaných nositeľmi týchto jazykov (skrátka, oveľa častejšie sa vynára otázka slovenského ekvivalentu českého výrazu ako naopak). Tento fakt skresľuje porovnávací pohľad na obidva jazyky, a preto sa žiada hľadanie adekvátnej metodológie.

Kto sleduje slovensko-české jazykové vzťahy aj v súvislosti so všeobecnolingvistickými otázkami po prečítaní knihy môže len konštatovať, že práca R. Ch. Tuguševovej je hodnotným vkladom do bohemisticko-slovakistického poznávacieho fondu, do sústavy znalostí o vzťahu dvoch blízkopríbuzných jazykov a celkove do tezauru komparatívnej a všeobecnej lingvistiky. Odborná verejnosť ju nesporne prijme ako obohacujúci diachrónno-synchrónny obraz lexik dvoch geneticky, štruktúrne, kultúrne, a reálne aj osobne úzko spätých jazykov, ako cenný príspevok k prehĺbeniu poznania jazykových vzťahov v rámci slovanského sveta a ako inšpiratívnu prácu v oblasti porovnávacej a všeobecnej jazykovedy.

Jana Benkovičová

SÚČASNÁ JAZYKOVÁ KOMUNIKÁCIA V INTERDISCIPLINÁRNYCH SÚVISLOSTIACH. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2004. 510 s.

Zborník zahŕňa referáty prednesené na 5. medzinárodnej konferencii o komunikácii konanej 3. – 4. 9. 2003 na pôde Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Rozsah zborníka – obsahuje príspevky 59 autorov – naznačuje, že banskobystrické vedecké podujatia zamerané na komunikáciu zapustili už dosť pevné korene a stávajú sa čoraz prítlačivejšou príležitosťou na výmenu informácií o lingvistických a iných výskumoch v oblasti komunikácie. Názov zborníka demonštruje otvorenosť konferencie, jej ponuku na prezentáciu výsledkov výskumu, analýz aj úvah bez vymedzenia aspektov komunikácie. A tak čitateľ v ňom nachádza značne pestré spektrum výskumných tém, prístupov ku komunikácii aj zistených údajov o nej. Ide teda o publikáciu, ktorá nie je založená na ťažiskovej idey – názov vyjadruje len potenciálnu základnú orientáciu konferencie –, ktorej by sa dotýkali jednotlivé príspevky, a teda by riadila spracovanie štúdií a článkov, takže čitateľ musí byť pripravený na širokospektrálne čítanie o komunikácii. Čítaním však získa pomerne dobrý prehľad o zameranosti lingvistických a iných výskumov v tejto oblasti na našom jazykovednom teritóriu a prilahlých územiach.

Orientáciu v tematickej rozmanitosti textov uľahčuje ich rozčlenenie do štyroch častí. Hoci ani tieto časti neposkytujú niečo ako variácie istej výskumnej idey, zhrnutie textov pod istý názov dáva najavo, akými smermi sa uberajú bádania v spomínanom priestore. Prvá časť je vyznačená názvom *Jazyková komunikácia a jej výskumy* (s. 19 – 128) a nájdeme v nej štúdie metodologickej, reflexívnej aj deskriptívnej povahy. Práce teoretického charakteru, napr. úvaha J. Kořenského o tom, čo môžeme/máme/musíme skúmať – jazyk alebo komunikáciu, výklad J. Sabola o semiotickom pozadí komunikačných sústav alebo príspevok M. Ž. Čarkiča o komunikačnom aspekte jazykových prejavov, sú priam výzvou na ďalšie teoretické reflek-

ovanie jazykovej komunikácie. Ďalšie štúdie, napr. J. Findru o žánri ako modelovej štruktúre textu, V. Patráša v kulturologických aspektoch jazykovej komunikácie v elektronickom prostredí alebo D. Slančovej o vývinovej socioštylistike, upriamujú pozornosť na väčšie či menšie deficity v poznaní istých stránok komunikácie. Napokon táto časť zahŕňa aj práce zamerané na špeciálnejšie otázky ústrednej témy, ako napr. na gramaticko-sémantickú bázu štruktúry vety a problematiku vetoslovia (K. Kamiš), na spisovnosť a nespisovnosť v komunikácii (T. Rucki), na komunikácii a obraznosť (L. Binar) alebo na metaforu vo vyjadrovaní (L. Haasová).

V druhej časti sa ocitli texty pod spoločným názvom *Jazyk v medziľudskej komunikácii* (s. 129 – 245). Dotýkajú sa rozličných stránok komunikácie v rozličných vzťahoch a sférach, a tak sa stretávame napr. s osvetľovaním interakčných vzorcov v obchodno-podnikateľskej komunikácii (J. Skácel), interakčného vzorca obchodného vyjednávania (J. Sobčíková) alebo komunikačných špecifik prostredia športového karate (E. Čulenová). Medzijazykové kontakty, kultúra, región a nárečie sa taktiež dostávajú do súvislosti s komunikačnou témou, ako to naznačujú príspevky o interlingválnej proxemike (M. Ološtiak), o aspektoch komunikácie marginálnych kultúr (J. Krško), o špecifikách regionálnej komunikácie (Z. Holub) alebo o súčasnej podobe sotáckych nárečí v komunikácii (V. Kováčová). Odborný záujem spätý s obyčajnou zvedavosťou iste vyvolávajú atraktívne témy, ako sú sedukcia (zvádzanie) ako jedna z persuzívnych stratégií (L. Janovec), expresívne lexikálne jednotky v komunikačnom registri abuzérov psychotronických látok (A. Galisová) alebo spomínaná Krškova téma zahŕňajúca kultúru graffiti. Príspevky v tejto časti zborníka azda najvýraznejšie demonštrujú „rozpínanosť“ výskumu jazykovej komunikácie, neustále rozširovanie jeho extenzie, úsilie o deskriptívne uchopovanie všetkého nového, čo permanentná jazyková komunikácia prináša, skrátka deskriptívne „kopírovanie“ rozvoja komunikácie.

Najvyšším stupňom tematickej kompaktnosti sa vyznačuje tretia časť ohraničená ako *Jazyková komunikácia v masmediálnej sfére* (s. 247 – 373). Predmetom opisu sú grafické, vizuálne aj akustické komponenty masmediálnej komunikácie. Ilustrujú ich napr. práce o vzťahu obrazu a textu v masmediálnej komunikácii (Š. Gero), o funkcii grafických a ideografických prostriedkov v publicistických textoch (B. Junková), o komplexnom komunikáte a ikonizácii mediálnej krajiny (O. Šoltys) alebo o bohoslužbe ako špecifickom druhu rozhlasového komunikátu (I. Jenča). Medzi článkami a štúdiami sú však hojne zastúpené aj klasické jazykovedne orientované texty – napr. o hybridných substantívach v českej publicistike (P. Mitter), o frazeologizmoch v masmédiách (J. Malá), o anglicizmoch v kritickom týždenníku Domino fórum (P. Jesenská), o pragmatike expresivity v českej publicistike (J. Horálek) –, ale sú medzi nimi aj texty s globálnejším prístupom k masmediálnej komunikácii, ako napr. o spotrebiteľsky hodnotiacich textoch (L. Zimová), o sémantike a pragmatike v novinárskej komunikácii (M. Škop) alebo o maximách interpersonálnej komunikácie a objektivity v spravodajstve (J. Daněk). Rozmanité sondy do komunikácie v masmediálnej sfére prinášajú viac alebo menej detailne opisy rozličných aspektov a komponentov tohto fenoménu, ale aj úvah a hodnotení, ktoré prispievajú najmä k extenzívnemu obohateniu poznatkovej bázy v tejto oblasti. Autori z jednej strany ťažia z toho, čo ponúka lingvistom masmediálna komunikácia pri ich úsilí o rozvíjanie poznania jazykových javov, a z druhej strany z toho, čo poskytuje táto komunikácia pre poznávanie zákonitostí komunikačného správania v rozličných podmienkach. Ich práce nabádajú k systematickému sledovaniu lingvistického a žurnalistického pohľadu na túto

komunikáciu a inšpirujú k pokusu o kooperáciu na podklade spoločnej teoreticko-metodologickej koncepcie.

Názvom *Jazyk a jazyková komunikácia v interlingválnych súvislostiach* (s. 375 – 499) je orámcovaná štvrtá časť zborníka. Tematická rozbrázenosť príspevkov v tejto sekcii je najvýraznejšia. Interlingválne súvislosti sa manifestujú v najrozličnejších podobách: pertraktujú sa ako translácia chápaná ako špecifická forma komunikácie (A. Huťková), ako česko-slovenský kontakt v rodinnej komunikácii (O. Müllerová – J. Hoffmannová), ako jazykový obraz sveta Slovákov v Maďarsku v kontexte bilingvizmu (M. Žiláková), ako kompozitá v poľskej a slovenskej tlači (M. Pančíková), ako problém ekvivalencie v dvojazykovej lexikografii (D. Lančarič) alebo ako vyučovanie v kurzoch pre zahraničných študentov (K. Heinzová). Prezentujú sa však aj výsledky sondáží do javov v špecifických sférach, napríklad do spôsobov tvorby zvieracích vlastných mien (B. Frankowska-Kozak), do prísudku v nemčine a slovenčine (M. Daňová), do súkromnej korešpondencie z hľadiska rodových diferencií (Z. Hladká) alebo do používania slovenčiny v evanjelickej cirkvi v Békešskej župe (S. J. Tóth).

Editor V. Patráš ponúka typický klasický zborník, veľmi starostlivo pripravený, so zjavným úsilím vniesť do záplavy pestrých príspevkov potrebný orientačný poriadok. Čitateľ nachádza v ňom to, čo sa od zborníkov tohto typu očakáva. Nie je to dielo na jedno čítanie, ale súbor prác, ktoré sa spravidla selektívne čítajú v dlhšom časovom úseku. O jeho užitočnosti niet pochyb a jednoznačne si zasluhuje predikát „obohacujúca publikácia“. Pravda, aj tento zborník – ako už mnohokrát publikácie tohto druhu – vytláča na povrch ťaživú otázku neprehľadnej džungle prác o jazyku, schopnosti lingvistiky (v najširšom zmysle) identifikovať svoj vlastný stav, rozpoznať poznávací rozdiel medzi minulým a prítomným, kontrolovať a hodnotiť svoju konfrontáciu so svetom jazyka, reflektovať samu seba a odpovedať na otázku, aký obraz jazykového sveta dokážeme zrekonštruovať z prívalu prác o jazyku. Vnímame to jednoducho ako údel, že lingvistika je bezbrehá, a to jednak v extenzionálnom zmysle a jednak v zmysle reflexívnej liberálnosti? Znamená to plus alebo mínus, že sa v lingvistike prelína „prísne“ vedecké s „uvoľnenou“ pertraktáciou jazyka? Kamže to vlastne všetko smeruje?

Juraj Dolník

ZUR ERFORSCHUNG DES FRÜHNEUHOCHDEUTSCHEN IN BÖHMEN, MÄHREN UND DER SLOWAKEI. SCHRIFTEN ZUR DIACHRONEN SPRACHWISSENSCHAFT. Band 12. Zost. H. Bokova. Viedeň: Edition Praesens 2004. 246 s.

V nadväznosti na zborník *Deutsche Sprache in der Slowakei (Nemecký jazyk na Slovensku)*, pozri Jazykovedný časopis, roč. 54, č. 1 – 2, s. 107 – 111) vyšlo začiatkom r. 2004 v známej edícii Praesens štrnásť príspevkov od troch slovenských, troch českých, štyroch nemeckých, dvoch rakúskych, jedného holandského a jedného fínskeho germanistu v zborníku zo sympózia, ktoré sa konalo 20. – 21. septembra 2001 na univerzite v Českých Budějoviciach. Cieľom sympózia bola okrem sumarizácie doterajších bádateľských aktivít germanistov na

slovenských univerzitách v Prešove, Nitre a Trnave na zahraničných univerzitách v Českých Budějoviciach, Olomouci a Ostrave (Česká republika), vo Viedni, Regensbugu (Rakúsko), vo Würzburgu, Bochume a Münsteri (Nemecko) a v holandskom Leidene prezentácia novších výsledkov výskumov stredovekej nemčiny a ich syntetizácia s predchádzajúcimi poznatkami o vecných žánroch a ich tradíciách na území Čiech, Moravy a Slovenska.

P. Ernst (Viedeň) v úvodnej štúdii zborníka (s. 9 – 19) analyzuje jazyk administratívnych pamiatok z hľadiska historickej pragmalingvistiky. Všíma si viaceré aspekty rovnakých žánrov z rozdielneho jazykového prostredia – významové zmeny vyvolané zmenou kultúrneho a duchovného prostredia a na pozadí analýzy písomnej podoby dialógov venuje pozornosť teórii rečových aktov z diachronického hľadiska. Analýzou pramenného materiálu z viacerých hľadísk sa snaží optimalizovať metódu jeho interpretácie najmä hľadaním odpovede na otázku, či treba historický text vnímať ako jednorozmernú entitu, súhrn replík, alebo ako entitu postihujúcu recipročný vzťah *hovorený text – písaný text* (písaný text je grafickou fixáciou pôvodnej zvukovej podoby), kde pôvodná hovorená replika nie je uzavretou komunikačnou jednotkou, ale sa vyznačuje výraznou mierou pragmatickosti v tom, že stimuluje ďalšieho účastníka komunikácie reagovať na rečový podnet. P. Ernst pragmatickú stránku komunikácie z diachronického hľadiska charakterizuje využitím všeobecne známej komunikačnej formuly *kto – s kým – o čom – s akým zámerom komunikuje*. Z diachronického hľadiska treba pri pragmalingvistickom prístupe k pramennému materiálu rešpektovať sprostredkovateľa rečového aktu, mediálnu zložku – pisára či zapisovateľa, ktorého zásluhou jazykový prejav na jednej strane nadobúdal trvalú podobu a na druhej strane v rozličnej miere mohol podliehať jeho vplyvu či zámeru. Súčasť príspevku tvorí charakteristika závažných častí starších archívnych prameňov ako nadväznosť na tradičný latinský administratívny úzus (intitulácia, publikácia, dispozícia, datovanie), konkrétne analýza pamiatok a komunikatívna schéma. Autor príspevku v závere uvádza, že z pragmalingvistického hľadiska možno pri charakteristike stredovekých písomných prameňov – bez ohľadu na variantnosť v hláskovej, morfolologickej alebo lexikálnej rovine – nájsť rovnaký pragmalingvistický model, v rámci ktorého však medzi ústnou a písomnou podobou jazyka pôsobili recipročné stimuly, vďaka ktorým sa obidve podoby jazyka zdokonaľovali.

V príspevku *Sprachakte und Formular* (s. 21 – 32) si M. Hrašna (Trnava) na pozadí analýzy epištolárneho štýlu archívnych prameňov z 15. stor. z archívnych fondov v Bardejove, Košiciach, Prešove, Banskej Štiavnici, Kremnici, Bratislave, Viedni, Třeboni a Toruni všíma rečové akty z hľadiska lokúcie, ilokúcie a perlokúcie. Poznávacia hodnota tohto príspevku spočíva najmä na rekonštrukcii rečových aktov, zachovaných väčšinou z nášho územia v nemeckej písomnej podobe a na integrácii poznatkov z oblasti medievistiky, archivistiky a lingvistiky.

Vplyvom klasickej latinčiny na stredoveký administratívny štýl pamiatok napísaných po nemecky sa v príspevku *Sprachliche Ablösungprozesse im historischen Sprachkontakt (Lateinische und deutsche Schriftlichkeit in städtischer Kommunikation im Spätmittelalter*, s. 33 – 54) zaoberá A. Ziegler (Münster). Okrem predpokladaného východiskového stavu s dominanciou latinčiny si autor všíma najmä formovanie domácich, v tomto prípade po nemecky písaných predpisovných útvarov žánrov verejného styku. Popri štatistickom vyhodnotení textovej analýzy pamiatok (pomer latinizmov a germanizmov v zápisoach zo 14. a 15. stor.) je pozitívnym znakom príspevku najmä využitie poznatkov z analýz po nemecky písaných pamiatok z územia dnešného Slovenska (D. Lehotská, I. Piirainen).

Výskumom novohornonemeckých textov z oblasti južných Čiech venovala svoj príspevok *Zur Erforschung frühneuhochdeutscher Texte aus Südböhmen* H. B o k o v á (České Budějovice). Charakteristiku jazykovej štruktúry odvíja od včasnostredovekej politickej kompaktnosti juhočeského územia, vplyvu husitizmu na relatívne stabilnú podobu nemčiny v sledovanom areáli a jeho odraz vo svetských žánroch, najmä textoch odborného charakteru. Súčasť príspevku tvorí aj prehľad výsledkov výskumu novohornonemeckých textov od bádateľov druhej polovice 20. stor. (R. Rudolf, Z. Masařík, P. Trost).

Interdisciplinárny projekt *Deutschsprachige Handschriften und Dokumente des Mittelalters und der Frühen Neuzeit im slowakischen Archiven* predstavuje v rovnomennom príspevku J. M e i e r (Bochum / Leiden). Jedným z výrazných aspektov projektu je jeho sociolingvistická orientácia, ktorej ťažisko sa neodvíja len od spracovania archívnych prameňov na úrovni rekonštrukcie fonologických štruktúr a ich adekvátnych grafických podôb, ale má rešpektovať aj princípy textovokorpusovej lingvistiky a s ohľadom na predpisovné obdobie aj otázky morfológie, tvorenia slov a syntaxe. V závere príspevku sa uvádzajú základné informácie o fondoch slovenských archívov, v ktorých sú uložené germaniká po nemecky hovoriaceho obyvateľstva žijúceho na území dnešného Slovenska (Bratislava, Pezinok, Trnava, Banská Štiavnica s fondom miest Kremnica, Levoča).

Problemátike prekladu Lanfrankovej *Malej chirurgie* sa vo svojom príspevku *Die „Kleine Chirurgie“ Lafranks von Mailand* (s. 89 – 109) venuje G. K e i l (Würzburg). Štúdiá je precíznou konfrontáciou prototextu a prekladu, ktorý svedčí o vysokej odbornosti autora či autorov prekladu a o prostredí, ktorému bol určený a v ktorom mal východiskový originál pozitívnu recipienciu.

Podobný charakter má aj príspevok H.-M. G r o s s o v e j (Würzburg) *Die Prager Wundarznei – ein Faldbuch der Kriegschirurgie als Beispiel frühneuhochdeutschen medizinisch-naturwissenschaftlichen Schrifttums im mährisch-schlesischen Raum* (s. 111 – 126). Autorka vychádza zo spoločenskej situácie polovice 14. stor. a silnejúcich kontaktov Sliezska s pražským vzdelaneckým prostredím. Podstatou príspevku nie je obsahová analýza prekladu, ale sledovanie pragmatického a textového aspektu prekladu praktickej príručky z obdobia doznievajúceho stredoveku.

Syntaktickým otázkam vecnej prózy je venovaný príspevok L. V a ň k o v e j (Ostrava) *Zur Syntax der frühneuhochdeutschen medizinischen Fachprosa anhand des Olmützer Quellenkorpus* (s. 127 – 142). Syntaktické otázky pramenného korpusu vecnej prózy si autorka všima najmä porovnávaním ich vlastností s textami rozprávačských žánrov (legendy, kroniky, romány, ľudové žánre). Na pozadí vetnočlenskej a súvetnej analýzy charakterizuje jednotlivé pamiatky a v závere príspevku zdôrazňuje znaky stredovekého odborného štýlu, na ktorý okrem rešpektovania recipienta mala veľký vplyv aj tematika a súvzťažnosť problémov, podmieňajúca syntaktickú stránku pamiatky, a autorský zámer, resp. jeho jazyková kompetencia.

Zaujímavým príspevkom s väzbou na územie dnešného Slovenska je štúdiá I. T. P i i r a i n e n a (Münster) *Die Zipser Chronik aus dem 15. Jahrhundert. Ein Beitrag zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei* (s. 143 – 170). V úvode príspevku autor predstavuje rukopis pamiatky z 15. stor., známej ako Spišská kronika. Pamiatka obsahuje záznamy o Spišskej Sobote a o 13 spišských mestách, ktoré boli v r. 1412 – 1772 súčasťou Poľska. Štúdiá obsahuje aj základné informácie o vývine kroník, t. j. všima si kroniku ako žáner a pravdepo-

dobnosti i skutočnosti v dejinách Uhorska (s. 144 – 150). Autor publikuje aj ukážku prvých dvadsiatich textov pamiatky (ukážky sa končia rokom 1448). Záver štúdie tvorí charakteristika jazyka opisovanej pamiatky, v ktorej je množstvo dôkazov o kontaktoch s uhorskou administratívou (napr. germanizovaná lexéma *pirsch* z maď. *birság*, monoftongizácia a pod.).

V príspevku *Zum Vokabular der Olmützer Gerichtsordnung aus dem Jahre 1550* (s. 171 – 192) L. Spáčilová (Olomouc) na úvod charakterizuje olomoucké mestské právo 13. storočia. Autorka konštatuje, že išlo o stav, ktorý vychádzal z rímskeho práva a smeroval k humanistickým ideálom a na nich založil mestské trestné právo aj magister Heinrich Polan. Ťažisko štúdie tvorí charakteristika súdobého právnického štýlu, ktorého hlavnými znakmi bola právnická terminológia a formuly latinskej proveniencie (*proces, acten, exception, jurnamnetum...*) rozšírená o nemeckú právnickú lexiku, formuly so synonymnými aj nesynonymnými komponentmi (*bey gerichte vnd Rechte // bewegliche noch vnbewegliche guetter*).

Ďalším významným príspevkom slovenských germanistov v posudzovanom zborníku, ale aj zdrojom pri poznávaní významných pamiatok domácej proveniencie takého typu, akou je známa Žilinská kniha, je štúdia M. P a p s o n o v e j (Prešov) *Wörter aus dem Bereich des Erbrechts, ihre Verwendung und Übersetzung im Silleiner Rechtsbuch* (s. 193 – 204). Na pozadí kontextu, v ktorom sa Žilinská mestská kniha stala predmetom výskumu slovakistov a bohemistov pri spracúvaní predpisovných útvarov a lexiky domácej aj nedomácej proveniencie, M. Paponová poukazuje na konzervatívnu povahu právnickej terminológie, ktorá spôsobovala ťažkosti pri preklade.

E. Kreterová (Nitra) v príspevku *Zur Sprache des Gerichtsprotokolls gegen die Kindersmörderin Dorothea Gilg in Diln / Banská Belá aus dem Jahre 1561* (s. 205 – 212) analyzuje jazykové prostriedky konkrétnych zápisov zo súdnych rokovaní. Všíma si ich formálnu stránku – zapisovanie stredohornonemeckého systému krátkeho a dlhého vokalizmu a konsonantizmu. Škoda, že sa v závere podkapitoly nepokúsila o rekonštrukciu fonologickej štruktúry, t. j. o postihnutie vzťahov medzi opisovanými prvkami. V závere autorka konštatuje, že jazyk pamiatky sa vyznačuje znakmi východohornonemeckého, rakúsko-bavorského areálu.

V príspevku *Zur Textorte „Säulenbuch“ Gabriel Krammer „Architektura. Vom den Fvnd Seülen Smbt Iren Ornamenten Vnd Zierden“; Prag 1600* (s. 213 – 227) sa J. K u s o v á (České Budějovice) zameriava na terminologické otázky v oblasti geometrie, architektúry a výtvarného umenia. Rozborom konkrétnej pamiatky z druhej polovice 16. stor. zisťuje výrazné prejavy latinskej a nemeckej diglosie. Konečnú podobu písomných pamiatok (a dokazuje to aj rozbor konkrétneho prameňa vydaného v Prahe v r. 1600 – okrem nadväznosti na klasické diela a spomínanú latinsko-nemeckú diglosiu) ovplyvnili aj ďalšie faktory – kultivovanie odbohného jazyka v oblasti architektúry a geometrie.

Posledný príspevok posudzovaného zborníka, ktorý jeho autor A. G r e u l e (Regensburg) nazval *Gesängbücher als Quelle des Frühneuhochdeutschen in Böhmen* (s. 229 – 242), sa začína konštatovaním, že Čechy sa na začiatku 16. stor. stali vlasťou spevníkov. Ťažiskom diskusie o jazyku spevníkov, ktoré majú okrem muzikologického aspektu veľkú pramennú hodnotu aj pri poznávaní jazyka, je podľa A. Greuleho niekoľko znakov týchto pamiatok: časový rámec vymedzený korunováciou Karla IV., miera všeobecného vplyvu prvkov písomnej kultúry, vplyv konfesiónálnych hnutí zo začiatku 15. stor., t. j. husitizmu, ktoré spôsobili rozvoj pôvodnej ľudovej reči a jej prenikanie do spevníkov a náboženských piesní, prirodzené zmeny v nárečových makroareáloch najmä v morfológii a lexike, Lutherov preklad Biblie a jeho

osobný vplyv, rozvoj žánrov administratívneho štýlu a verejného styku, vynález kníhtlače, vplyv tlačeneho slova s následným tlakom na predchádzajúci rukopisný systém a spôsobujúci inovácie nielen vo forme, ale aj v lexike. V príspevku si jeho autor všima práve lexiku a lexikálnu sémantiku pamiatok a ich pragmatický aspekt. Záver čiastkových poznatkov A. Greule zhrnul do konštatovania, že Čechy ako domovina spevníkov vydávaním tohto druhu literatúry v 15. stor. preťali v týchto žánroch panstvo latinskej kultúry a otvorili cestu rozvoju domácich jazykov – češtiny a aj nemčiny – do duchovnej aj svetskej hudobnej sféry.

Príspevky publikované v zborníku *Zur Erforschung des Frühneuhochdeutschen in Böhmen, Mähren und der Slowakei. Schriften zur diachronen Sprachwissenschaft* sa vyznačujú veľkou poznávacou hodnotou. Sú vzácnym prameňom poznatkov pre germanistov, ale najmä prínosom pri tvorbe obrazu o fungovaní stredovekej nemčiny v slovanskom – českom aj slovenskom kultúrnom kontexte. Texty podobného druhu majú veľký význam nielen z pohľadu postavenia nemčiny v stredovekej administratíve a práve na území dnešného Slovenska a dnešných Čiech a Moravy, ale aj ako pohľad na jazyk, ktorý stimuloval rozvoj domácich jazykových prostriedkov a motivoval ich primeranú štýlovú diferenciaciu. Dokazuje to množstvo neskorších pamiatok domácej proveniencie, ktoré boli obsahovo, štruktúrou, sčasti aj lexikou motivované nemeckými predlohami. Pozitívnym znakom textov od slovenských germanistov v posudzovanom zborníku je ich vysoká odborná úroveň a dôstojná prezentácia slovenskej germanistiky na medzinárodnej úrovni. Žiadalo by sa, aby takýchto fundovaných historickojazykovedne orientovaných štúdií bolo z našej strany čo najviac.

Pavol Žigo

KAČALA, Ján: *SLOVENČINA PRI MÍLNIKOCH SLOVENSKÝCH DEJÍN*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda 2002. 246 s.

Záujem študentov o slovakistiku zvyšuje dopyt po odbornej literatúre, ktorá sa touto širokou témou zaoberá. Jednou z najzávažnejších tém slovakistiky patrí novšie spracovanie dejín slovenského národného jazyka, o čom svedčia aj monografie *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny* (Krajčovič – Žigo, 1999), *Náčrt dejín spisovnej slovenčiny* (Kačala – Krajčovič, 2001) i *Dejiny spisovnej slovenčiny* (Krajčovič – Žigo, 2002). Ako posledná sa do tejto série začlenila i monografia prof. J. Kačalu s názvom *Slovenčina pri mílnikoch slovenských dejín*. Jej autor čitateľovi ponúka pohľad na slovenský národný jazyk, jeho dejiny a súčasnosť. Monografia pozostáva zo siedmich kapitol, ďalej členených na podkapitoly z hľadiska závažnosti témy.

V prvej kapitole s názvom *Na úsvite národnej kultúry a národného jazyka* (s. 7 – 18) autor podáva obsahovú a jazykovú analýzu Konštantínovej básne Proglas; rozvíja myšlienku cyrilo-metodskej tradície a jej ponímanie z dnešného hľadiska. Stotožňuje sa s cyrilo-metodskou tradíciou založenou na vedeckých poznatkoch a upozorňuje, aby sme si tradíciu nezamieňali s legendou a cyrilo-metodské dedičstvo prijali na základe hodnoverných vedeckých faktov. Zdôrazňuje, že hoci cyrilo-metodská misia prišla na Veľkú Moravu s písmom a knižnou vzdelanosťou, nebola prvou, ktorá sa pokúšala o kristianizáciu moravských Slovienov,

lebo predchádzajúce misie (talianska, írsky a bavorská) už pripravili základné východiská viery a obrátenie pohanov na kresťanstvo. V čase príchodu Cyrila a Metoda r. 863 slovienska feudálna spoločnosť už mala vytvorené vlastné pojmy pre mnohé oblasti hospodárskeho a duchovného života, preto mohla byť prinesená, novovytvorená a prebratá kultúrno-náboženská lexika z macedónskeho dialektu nahradzovaná domácimi pojmami. J. Kačala označuje Cyrila a Metoda za slovienskych vlastencov, čoho dôkazy vidí najmä v texte Proglasu a 20. modlitbe Kyjevských listov, ktoré vyzývajú k „integrácii“ Slovanov a prosia Boha o ochranu vlastnej identity.

V druhej kapitole *Základy a vyzrievanie* (s. 19 – 80) sa autor venuje jazykovohistorickej téme vzniku, vývinu a formovaniu slovenského jazyka. Vyzdvihuje úsilie o kodifikáciu spisovného jazyka ako základný predpoklad samobytnosti slovenského národa. Podľa J. Kačalu sa už od 15. storočia začínajú v jazyku objavovať integračné tendencie, v čom možno vidieť uvedomovanie si potreby jednotného slovenského národného jazyka. Tieto tendencie viedli k Bernolákovskej a Štúrovej kodifikácii. (Podľa R. Krajčoviča pretrvávajú divergentný vývin slovenských nárečí ešte do konca 15. storočia.)

Integrácia slovenského národného jazyka prechádzala veľkými ťažkosťami, ktoré vyplývali z neexistovania vlastného národného štátu Slovákov. Formálne uznanie slovenčiny za štátny jazyk sa uskutočnilo po prvýkrát až v ČSR r. 1920, keď však nebola slovenčina, tým ani národ, uznávaná za rovnoprávnú s češtinou. Atribút štátneho jazyka sa slovenčine priznáva až v r. 1992. Trvali však ďalšie tri roky, kým štát zákonom o štátnom jazyku prebral za slovenčinu záruky vo vzťahu k výskumu, kultivovaniu a jeho používaniu; tým sa zvýšila národnoreprezentatívna funkcia a spoločenská prestíž slovenského jazyka.

V ďalšej časti autor podáva charakteristické znaky troch základných slovenských nárečových celkov z hláskoslovnej, tvaroslovnej a syntaktickej stránky ako aj pohľad na vývin pôvodnej slovanskej lexiky. Záverečnú časť druhej kapitoly dotvára chronologický prehľad jednotlivých kodifikácií obsiahnutých v normotvorných príručkách od čias A. Bernoláka po súčasnosť (r. 2002). Podľa J. Kačalu kodifikácia má podporovať identitu spisovnej slovenčiny ako najvýznamnejšej formy národného jazyka; má dbať o spätosť s celonárodným základom; má sledovať súčasný stav a vytvárať pocit zodpovednosti za stav spisovného jazyka u jeho používateľov; má podporovať a poznať tradíciu kodifikácií; má podporovať dynamickú stabilitu jazyka; má byť postavená na vedeckých základoch, no prístupná pre široké vrstvy; má mať poznávaciu i výchovnú dimenziu.

V tretej kapitole *Čas novodobého prelomu* (s. 81 – 113) autor poukazuje na dynamiku vývinu jazyka v 20. storočí. Zdroje týchto dynamických javov vidí v jazyku samotnom i v používateľoch slovenského jazyka, ako aj v spoločenských zmenách a v meniacich sa podmienkach života slovenského národa. Za najdôležitejšie míľniky slovenských dejín vzhľadom na vývin spisovného slovenského jazyka považuje roky 1918, 1938 – 1939, 1945, 1989, 1992 a 1995. Zmeny po r. 1989 priniesli aj slobodnejší rozvoj pre slovenský národný jazyk a jeho fungovanie na území Slovenskej republiky. Ústavným zákonom z 1. septembra 1992 bol slovenský jazyk vyhlásený za štátny jazyk a odvtedy sa vyvíja slobodne s podporou štátu. Zákomom NR SR o štátnom jazyku SR z 15. novembra 1995 bolo ústavné konštatovanie rozvedené v osobitnom zákone.

Samostatné podkapitoly venuje nedoceneným osobnostiam slovenskej jazykovedy, akými boli Ľudovít Novák a Henrich Bartek. Ľudovít Novák (1908 – 1992) rodák zo Skalice, už

ako 27-ročný napísal dielo, v ktorom sa hrdo hlásil k slovenskému národu a bránil jeho samobytnosť. J. Kačala oceňuje prínos jeho diela aj z hľadiska čestného hľadania vedeckej pravdy. Henrich Bartka (1907 – 1974) označuje za jedného z významných kodifikátorov spisovnej slovenčiny v 20. storočí. Henrich Bartek mal vedecký zápal za slovenčinu, ktorý bol opretý o dobré poznanie slovenského národného jazyka v jeho vtedajšom stave aj v jeho dejinnom rozmere. J. Kačala vyzdvihuje Bartkovu obetavú prácu a zásluhy pri budovaní prvého seriózneho odborného časopisu (Slovenská reč). H. Bartek vzbudil u slovenskej verejnosti záujem o otázky spisovnej slovenčiny, čím prispel k stabilizácii spisovného slovenského jazyka.

V štvrtej kapitole *Zrelosť a jej stále pramene* (s. 115 – 149) sa autor zamýšľa nad situáciou, na ktorej začiatku stojí posledný míľnik vo vývine spisovnej slovenčiny, a to vznik samostatnej Slovenskej republiky 1. januára 1993. Hodnotí jazykovú situáciu, zdroje zmien v jazyku a pohyb z troch hľadísk: 1. vlastný jazykový alebo vnútrojazykový rozmer, 2. medzijazykový, 3. mimojazykový rozmer. Podľa vlastného jazykového rozmeru predstavuje jazyk supersystém, ktorého základné zložky tvorí spisovný jazyk a súbor miestnych nárečí. Ak sa doteraz oddeľovali tieto zložky z dôvodu upevnenia postavenia spisovného jazyka, v dnešnej jazykovej situácii je možné, aby tieto dva protipóly národného jazyka vystupovali partnersky, čím sa môže zvýšiť národné povedomie Slovákov. Za najdôležitejšiu úlohu vo vzťahu k jazykovému systému J. Kačala považuje kodifikačnú činnosť vo vzťahu k spisovnému jazyku s úlohou zachovať identitu a individualitu slovenčiny.

Medzijazykovým rozmerom súčasnej jazykovej situácie na Slovensku autor rozumie spoločenské postavenie, kultúru a vyučovanie slovenského národného jazyka ako jazyka štátotvorného národa vo vzťahu k jazykom, s ktorými príslušníci slovenského národa majú aktívne kontakty. K mimojazykovým rozmerom súčasnej jazykovej situácie podľa J. Kačalu patria spoločenské, politické a kultúrne činitele vplývajúce na stav jazyka, na jeho používanie vo verejných aj súkromných prejavoch, na jeho vyučovanie a ovládanie a na jazykovú kultúru. Ide o formovanie pozitívnych črt jazykového vedomia jeho používateľov.

Uvedené tri kritériá pohľadu na jazyk používa autor aj vo vzťahu k nárečiam, ktoré hodnotí ako plnohodnotné systémové útvary. Jednotu nárečí vidí J. Kačala v spoločných jednotkách a vlastnostiach, ktoré profilujú dané príbuzné systémy, ako aj spoločné princípy, na ktorých sú vybudované tieto systémy, ale aj národný jazyk ako supersystém.

V medzijazykovom rozmere ide o kontakty slovenských dialektov s jazykmi národnostných menšín a etnických skupín žijúcich v Slovenskej republike, resp. s jazykmi národov žijúcich v susedstve Slovenskej republiky.

Za najdôležitejšie mimojazykové činitele J. Kačala považuje jestvovanie samostatnej Slovenskej republiky, prijatie a uplatňovanie zákona NR SR o štátnom jazyku Slovenskej republiky z 15. septembra 1995 a spoločenské a individuálne postoje uplatňované vo vzťahu k slovenským nárečiam vo viacerých ohľadoch: a) uznávanie slovenských nárečí ako výrazného národného, kultúrneho a historického fenoménu, b) nový prístup k slovenským nárečiam vo vyučovacom procese i vo vedeckom výskume. Žiada prelomiť taký vzťah k nárečiam, ktorý by znevažoval nárečia, žiada prehľbovať a rozširovať vedecké poznatky jazyka a tým aj sebazpoznanie Slovákov – nás samotných.

V podkapitole *Trvalý stredoslovenský základ spisovnej slovenčiny* autor zdôrazňuje, že spisovný jazyk je založený na stredoslovenskom základe, z ktorého vychádza jeho gramatická a fonologická rovina. Hoci je spisovný jazyk samostatný, nemožno oddeľovať spisovný jazyk

a nárečia z toho dôvodu, aby spisovný jazyk nestratil celonárodnú podporu. Stredoslovenské východisko spisovnej slovenčiny sa najzreteľnejšie uvedomuje v paradigmatických zložkách systému spisovného jazyka, to značí v hláskosloví, v tvarosloví a v slovotvorbe. Syntaktická a lexikálna rovina je menej viazaná na stredoslovenské nárečia, obohacuje sa aj zo syntaktických a lexikálnych prostriedkov západoslovenských a východoslovenských nárečí.

Ďalšia podkapitola monografie má názov *Hodnoty spisovnej tradície*. Tradícia pre autora okrem iného znamená rešpektovanie ustálených systémových javov ako aj nezasahovanie do normy z dôvodov systémovej pravidelnosti jazyka. Tradícia je viazaná na kultivovanie a kultúru. Dôležitú úlohu v tradícii malo aj to, že spisovná slovenčina stále bola veľmi úzko zviazaná s miestnymi nárečiami.

V piatej kapitole *Jazyk pod kultivujúcou a zákonnou ochranou* (s. 152 – 174) J. Kačala s odstupom siedmich rokov hodnotí stav štátneho spisovného jazyka, najmä vzťah jeho používateľov k spisovnému jazyku a jeho náhľady na zákon o štátnom jazyku. Autor tu vymedzuje pojem súčasnej spisovnej slovenčiny a konštatuje podmienenosť spoločenskej, systémovej a rečovej dimenzie jazyka. Kultivovanie jazyka má vychádzať zo spoločenských potrieb, preto nekladie prekážky preberaniu potrebných výrazových prostriedkov.

V podkapitole venovanej zákonu o štátnom jazyku autor konštatuje, že jazyk sa stáva štátnym z dôvodu spravovania štátu, používa sa a ako taký sa verejne právnym aktom vyhlási. Štátnym jazykom je celý národný jazyk a jeho reprezentantom je jeho spoločensky najzávažnejšia, celonárodná, kodifikovaná a kultivovaná podoba, t. j. spisovný slovenský jazyk. Jazyk označuje za najvyšší produkt kultúry a ľudskej tvorivosti, ako aj za vysoko kultivovaný nástroj kultúry. Slovenský jazykový zákon J. Kačala chápe ako výzvu pre všetkých nositeľov a používateľov jazyka k vyššiemu stupňu jeho ovládania a vedomého kultivovania na základe dobrovoľnosti. Upozorňuje, že posun smerom k vyššej jazykovej kultúre po prijatí jazykového zákona u nás vcelku nenastal, pričom poukazuje na nevyužitú šancu uplatňovania zákona o štátnom jazyku v učebnom procese a v médiách. Prijatie zákona o štátnom jazyku hodnotí ako potrebný a progresívny krok.

V posledných dvoch kapitolách (s. 175 – 238) sa autor venuje kategoriálnemu systému súčasného spisovného jazyka a kategoriálnym slovám. Charakterizuje ich ako nositeľov gramatických a kategoriálnych lexikálnych významov, oproti tomu nekategoriálne slová sú nositeľmi vlastného lexikálneho významu daného spojenia. Jestvovanie kategoriálnych slov a ich fungovanie v slovnej zásobe aj v syntaxi možno podľa J. Kačalu pokladať za charakteristickú črtu súčasnej etapy vývinu slovenčiny.

Monografia *Slovenčina pri milníkoch slovenských dejín* môže byť užitočná všetkým, ktorí sa zaujímajú o slovenský národný jazyk, naše dejiny a kultúru, ale najmä poslucháčom filologických a príbuzných odborov.

Michal Jozefovič

KRONIKA

JUBILUJÚCA EVA TIBENSKÁ

Jubileum, o ktorom tu píšeme, je čímisi spoločné pre všetkých, ktorí ním prejdú. Je to prvá vážna zastávka, na ktorej sa ľudia napriek svojmu smerovaniu dopredu, ešte v plnej sile, obzrú za seba a vážia. Zvažujú, či z dlhšie zbieraného a rozosievaného je a ešte bude čo zväzať. V slovenskej jazykovede je dobrým zvykom, že sa pri takýchto príležitostiach váži i objektívnejšie, najmä cez dielo na poli vedy. Takéto váženie sa tohto leta dotklo i Evy Tibenskej.

Narodila sa 28. 8. 1955 v Ružomberku ako Eva Palčinská. V rokoch 1974 – 1979 vyučovala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovenský a ruský jazyk. V roku 1980 získala titul PhDr., v roku 1990 vedeckú hodnosť CSc. a v roku 1997 sa stala docentkou. Po skončení vysokoškolského štúdia nastúpila do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, kde funkčne vyrástla na vedeckú pracovníčku. V r. 1993 začala pracovať na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave ako odborná asistentka. V rozpätí rokov 1993 – 2003 absolvovala ako lektorka 5 ročníkov Letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. V roku 2001 odišla pôsobiť ako vyslankyňa slovenskej slovakistiky na Inštitút slovanských jazykov Viedenskej univerzity. K zásluhám jubilatky treba pripísať, že za jej tamojšieho štvorročného pôsobenia sa stal slovenský jazyk na univerzite vo Viedni diplomovým predmetom. V súčasnosti pôsobí ako docentka a spolugarantka študijného odboru slovenský jazyk súčasne na trnavskej filozofickej fakulte a na bratislavskej pedagogickej fakulte.

Vedecké dielo jubilatky je úzko zviazané s jej pracovným pôsobením. Počas účinkovania v jazykovednom ústave prešla zásadnou lexikografickou školou, keď sa ako spoluautorka podieľala na dvoch veľkých projektoch: *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (1987, 1997) a *Synonymickom slovníku slovenčiny* (1995, 2000). Logicky aj štúdie z prvej polovice 80. rokov, ktoré E. Tibenská uverejňovala vo všetkých slovenských jazykovedne orientovaných časopisoch, majú prevažne lexikologický charakter, poväčšine sú zamerané lexikograficky. Záujem o syntaktickú rovinu jazyka sa v jej vedeckých štúdiách začal prejavovať koncom 80. rokov a dnes sa na základe publikovaného dá povedať, že sémantická syntax je v centre jej vedeckého záujmu, napriek tomu, že i naďalej (najmä v 90. rokoch) venuje pozornosť aj lexike slovenčiny či už z hľadiska synonymie, či prieniku oboch preferovaných jazykových rovin (napr. slovesná valencia). Syntakticky orientované štúdie ako *Dialektický protiklad aktivity a neaktivity pri syntaktickom stvárňovaní objektívnej reality* (1988), *Sémantika subjektu vo vzťahu k sémantike vety* (1989), *Kauzálne konštrukcie z hľadiska sémantickej štruktúry* (1989), *Subjekt a jeho aktívne (činiteľské) špecifikácie* (1991), *Sémantická analýza bezsubjektových viet a viet s nepodmetovým vyjadrením subjektu* (1993), *Podmet a subjekt* (1995), *Vetné typy s aktívnym subjektom v slovenčine* (1996), *Syntaktická rovina slovenčiny – súčasný stav a perspektívy jej výskumu s ohľadom na normu a kodifikáciu* (1997), *Objektový participant sémantickej štruktúry vety* (1998),

Komunikatívne funkcie a ich vyjadrovanie v slovenčine (1999), *Eugen Pauliny a rozvíjanie jeho teórie intencie slovesného deja* (2004) boli publikované prevažne na domácej, ale i na zahraničnej pôde. Na Slovensku publikované štúdie E. Tibenskej vychádzali časopisecky najčastejšie práve na stránkach Jazykovedného časopisu (v zborníkoch ich uverejňovala najčastejšie SAS).

V čase pedagogického pôsobenia E. Tibenská rozšírila svoj vedecký slovakistický záber o širšie komunikačných súvislosti (napr. neverbálnu komunikáciu), vtedy sa začal formovať aj jej záujem o spôsob školskej interpretácie vedeckých poznatkov o slovenčine. Z tohto záujmu vzišla iniciatíva, ktorá (jubilatkinou spoluprácou so Štátnym pedagogickým ústavom) viedla k zmene učebných osnov (1997) smerom ku komunikatívnejmu spôsobu vyučovania predmetu slovenský jazyk na základných školách. Táto zmena mala posilnením komunikácie, okrem iného i integráciou jazykovej a slohovej zložky predmetu, a presunom jeho ťažiska (z metajazyka) na živý jazyk ako základný prostriedok medziľudskej komunikácie „zvýšiť a skvalitniť úroveň jazykovej kompetencie žiakov základných a stredných škôl“ (Teória a prax jazykového vzdelávania v oblasti materinského jazyka na základných školách na Slovensku. In: *Studia Academica Slovaca*. 30. Bratislava: Stimul 2001, s. 315). Praktickým vyústením snáh o zmenu spôsobu vyučovania slovenčiny sa stal súbor učebníc slovenského jazyka pre 5. – 9. ročník základnej školy (Orbis Pictus Istropolitana 1997 – 2004), ktorý vytvoril autorský kolektív pod jej vedením. Vo vyššie citovanej štúdií sformulovala E. Tibenská autorský zámer takto: „Snahou nášho autorského kolektívu je pripraviť učiteľom a žiakom veľké množstvo rôznorodého, vekuprimeraného a zaujímavého učebného materiálu, z ktorého je možné vyberať...“ Cieľom učebných textov „je v maximálnej miere podporiť tvorivosť žiakov, prebudiť v nich záujem o prácu s jazykom, vypestovať v nich pocit zodpovednosti za úroveň svojich jazykových prejavov,... aby predmet slovenský jazyk nevnímali iba ako drilovanie pravopisu a nezázivných poučiek o jazyku, žiaci sú oboznamovaní s tým, prečo isté poznatky získavajú, aká je vzájomná prepojenosť získaných vedomostí a predovšetkým s tým, ako môžu využívať tieto vedomosti v jazykovej praxi.“ (ibid., s. 316 – 317). S odstupom času sa dá povedať, že uvedené učebnice slovenského jazyka svojou filozofiou predbehli i projekt Milénium, ktorý veľmi nespokoľnoval zmeny v slovenskom školskom systéme, pretože ešte stále sa tu iba pripravuje pôda na zásadné zmeny. Učiteľský aspekt sa neskôr prejavil i vo vysokoškolských učebných textoch, ktoré jubilantka tvorila niekedy v spolupráci s inými kolegami, inokedy sama. Tieto texty sú rozšírené i o aspekt interkultúrny, pretože vznikali buď ako študijný text pre tlmočníkov a prekladateľov, alebo ako študijný text pre zahraničných študentov slovenského jazyka. Naposledy takto E. Tibenská knižne vydala synchronný opis slovenčiny pre viedenských vysokoškolákov, ktorý vyšiel v slovenskej i nemeckej mutácii (2004). Aby sme pri vyratúvaní jubilatkiných autorských aktivít boli úplní, nesmieme zabudnúť na drobnejšie časopisecky i knižne priebežne publikované práce určené širšej verejnosti, ktoré v záujme jazykovej kultúry riešia problematiké jednotlivosti slovenčiny.

Ak stretneme človeka tak prekypujúco nabitých energiou, ako je naša jubilantka, schopných a ochotných púšťať sa do boja za správnu vec i s niekoľkohlavými drakmi, a zhodou priaznivých náhod sme naladení na rovnakú frekvenciu, možno hovoriť o istom šťastí. Aj preto chceme na záver zaželať jubilantke nevyčerpatelnosť onoho zdroja, z ktorého čerpala dosiaľ a vďaka ktorému vytvorila rozmanité a inšpiratívne dielo, ktoré už dnes prináša zrelé ovocie. A verme, že vedecky najplodnejšie roky má Eva Tibenská ešte pred sebou. To jej spolu s najtradičnejšími želaniami úprimne viňšujeme.

Marianna Sedláková

SÚPIS PRÁC EVY TIBENSKEJ ZA ROKY 1980 – 2004

Bibliografia prác E. Tibenskej je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov. Najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce, vedecké štúdie a odborné články v odborných časopisoch a zborníkoch (polotučne), za nimi (obyčajným typom písma) iné články, referáty, recenzie, drobné príspevky, správy a pod. Drobné príspevky, ktoré vyšli v tom istom roku v tej istej publikácii, sa uvádzajú súhrnne v jednom hesle (hniezdajú sa). V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť.

1980

Jazykovo-štylistická charakteristika non-fiction. – *Kultúra slova*, 14, 1980, s. 17 – 21.

Kombajnista, či kombajnér? – *Kultúra slova*, 14, 1980, s. 192.

1981

Rozbor lexikálnych prostriedkov vedecko-fantastickej literatúry. – *Slovenská reč*, 46, 1981, s. 88 – 96.

Sekaninová, E.: Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine. Bratislava 1980. – In: *Slovenská reč*, 46, 1981, s. 374 – 378 (rec.).

Chybná nálepka. – *Kultúra slova*, 15, 1981, s. 128.

Priemyselný a priemyslový. – *Práca*, 18. 5. 1981, s. 4. – Tamže: *Preplatiť a vyplatiť* (28. 9., s. 4).

1982

Expresivita slovíec z hľadiska lexikografickej praxe. – *Slovenská reč*, 47, 1982, s. 145 – 155.

Úcta k jazyku – úcta k sebe. – *Smena na nedeľu*, 17 (35), 1982, č. 27, s.

Kto preloží vtíp? – *Smena na nedeľu*, 17 (35), 1982, č. 47, s. 1, 6 (spoluúčastníčka besedy J. Kamenistého s pracovníkmi Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV o slovenčine).

1984

Sémantický rozbor a lexikografický opis slovíec s predponou za. – In: *Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. (Smolenice 1. – 4. marca 1983.)* Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 87 – 91.

Zasadenie Medzinárodnej komisie pre štúdium gramatickej stavby slovanských jazykov v Budyšíne. – *Slovenská reč*, 49, 1984, s. 185 – 187 (správa o zasadaní konanom v dňoch 17. – 19. 5. 1983).

1985

Kategorija subjekta i objekta v jazykoch rozličných tipov. Red. S. D. Kacnel'son. Leningrad 1982. – In: *Jazykovedný časopis*, 36, 1985, s. 77 – 80 (ref.).

1987

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 592 s. – 2., oprav. vyd. 1989 (spoluautori J. Doruľa, J. Kačala, M. Marsinová, I. Masár, Š. Michalus, Š. Peciar, M. Pisárčiková, M. Považaj, V. Slivková, E. Smiešková).

Ref.: Bosák, J.: Krátky, stručný, informatívny. – *Nové slovo*, 29, 1987, č. 4, s. 14. – 2. Buzássyová, K.: Slovakistické dielo prvoradého významu. – *Pravda*, 21. 10. 1987, s. 5. – 3. Findra, J.: Smer, 13. 11. 1987, s. 2. – 4. Kochik, J. M.: Slovakia (USA), 33, 1987 – 88, č. 60 – 61, s. 108 – 109. – 5. Masár, I.: Nový pomocník. Vyšiel Krátky slovník slovenského jazyka. – *Práca*, 19. 10. 1987, s. 5.

- 6. Mislovičová, S.: O novom normatívnom slovníku. – *Nedeľná Pravda*, 20, 1987, č. 43, s. 7. – 7. Anettová, A.: Nový opis slovenčiny. – *Vesmír*, 67, 1988, s. 475. – 8. Blanár, V.: Slovenská reč, 53, 1988, s. 183 – 187. – 9. Buzássyová, K.: *Slavica Slovaca*, 23, 1988, s. 278 – 281. – 10. Horecký, J.: Krátky slovník SAV. – *Otázky žurnalistiky*, 31, 1988, č. 2, s. 52 – 53. – 11. Janek, J.: *Komenský*, 112, 1987/88, s. 445 – 446. – 12. Kněžek, L.: *Romboid*, 23, 1988, č. 2, s. 92 – 93. – 13. Mistrík, J.: Nový slovník slovenského jazyka. – *Československý svět*, 43, 1988, č. 4, s. 39. – 14. Mlacek, J.: Normatívny slovník spisovnej slovenčiny. – *Nový život* (Nový Sad, Juhoslovanská zväzová republika), 40, 1988, s. 153 – 160. – 15. Odaloš, P.: *Osvetová práca*, 37, 1988, č. 7, s. 44 – 45. – 16. Pavlovič, J.: Vyšiel slovník súčasného slovenského spisovného jazyka. – *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 34, 1987/88, s. 156 – 158. – 17. Filipec, J.: Nad novým jednosvazkovým slovníkom súčasné slovenštiny. – *Naše reč*, 72, 1989, s. 29 – 37. – 18. Kamiš, A.: *Český jazyk a literatura*, 39, 1988/89, s. 327 – 329. – 19. Dolník, J.: *Jazykovedný časopis*, 41, 1990, s. 92 – 95.
- Dva prístupy k vetnej sémantike. [1. Daneš, F.: *Věta a text. Studie ze syntaxe spisovné češtiny*. Praha 1985. – 2. Sgall, P. a kol.: *Úvod do syntaxe a sémantiky. Některé nové směry v teoretické lingvistice*. Praha 1986.] – In: *Jazykovedný časopis*, 38, 1987, s. 93 – 97 (ref.).

1988

Dialektický protiklad aktivity a neaktivity pri syntaktickom stvárňovaní objektívnej reality. – In: *Funkční lingvistika a dialektika. – Lingvistika*. 17/2). Red. J. Nekvapil – O. Šoltys. Praha, Ústav pro jazyk český 1988, s. 329 – 335.

Čo je v pôvodnej rozhlaseovej hre? – In: Pisárčiková, M. a kol.: *Jazyková poradňa odpovedá*. Red. M. Pisárčiková. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 17. – Tamže: *Pijeme šampanské a či šumivé víno?* (s. 70). – *Čo prekáža vo vete „Nikdy sme nič v skupine nekalkulovali“?* (s. 165). – *Súvisí autogramiáda s autom?* (s. 215). – *Čo je non-fiction a science-fiction?* (s. 225). – *Kedy deti alebo rastliny štepíme a kedy očkujeme?* (s. 226).

1989

Sémantika subjektu vo vzťahu k sémantike vety. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnoty kandidáta filologických vied. Bratislava, Slovenská akadémia vied – Vedecké kolégium pre jazykovedu, vedy o literatúre a umení a národopis 1989. 26 s.

Kauzatívne konštrukcie z hľadiska sémantickej štruktúry. – *Jazykovedný časopis*, 40, 1989, s. 21 – 31, rus. res. s. 32.

Séma mimovoľnosti vo významoch slovenských lexém označujúcich psychofyzické deje a stavy. – *Slovenská reč*, 54, 1989, s. 321 – 334.

1990

Sémantika subjektu vo vzťahu k sémantike vety. – *Zápisník slovenského jazykovedca*, 9, 1990, č. 4, s. 16 – 18 (tézy prednášky konanej dňa 15. 5. 1990 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre).

Významová stránka vety. – *Večerník*, 16. 3. 1990, s. 3.

1991

Synonymia adjektív. – *Slovenská reč*, 56, 1991, s. 294 – 305.

Subjekt a jeho aktívne (činiteľské) špecifikácie. – *Jazykovedný časopis*, 42, 1991, s. 39 – 52, rus. res. s. 52.

1992

Zaštepíť a zaočkovať. – *Večerník*, 20. 3. 1992, s. 3.

1993

Sémantická analýza bezsubjektových viet a viet s nepodmetovým vyjadrením subjektu. – *Jazykovedný časopis*, 44, 1993, s. 41 – 43, rus. res. s. 53.

Typizácia výkladu významov (predovšetkým slovesných) vo výkladovom slovníku. – *Slovenská reč*, 58, 1993, s. 289 – 296.

1994

Synonymia adjektív. – In: *Studia Academica Slovaca*. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stímul – Centrum informatiky a vzdelávania 1994, s. 251 – 258.

Systémový slovník slovenčiny. – *Zápisník slovenského jazykovedca*, 13, 1994, s. 13 – 14.

1995

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1995. 1010 s. (spoluautori A. Anettová, I. Hrubaničová, Š. Michalus, E. Pícha, M. Pisárčiková, M. Považaj).

Ref.: Almerová, A.: Vo vydavateľstve Veda vyšiel Synonymický slovník slovenčiny. – *Sme/Smena*, 18. 12. 1995, s. 8. – 2. Benkovičová, J.: Vyšiel Synonymický slovník slovenčiny. – *Nedeľná Pravda – magazín*, 5, 1996, č. 18, s. 19. – 3. Hegerová, K.: Kniha do každej knižnice. – *Večerník*, 21. 12. 1995, s. 15. – 4. Buzássyová, K.: O novom synonymickom slovníku slovenčiny. – *Národná obroda*, 1996, č. 5, s. 8. – 5. Dolník, J.: Opis synonymického bohatstva slovenčiny. – *Jazykovedný časopis*, 47, 1996, s. 125 – 128. – 6. Kačala, J.: Tisíc strán o synonymách. – *Literárny týždenník*, 9, 1996, č. 13, s. 12. – 7. Komlošík, M.: Synonymický slovník slovenčiny. – *Knižná revue*, 6, 1996, č. 3, s. 1.

Podmet a subjekt. – In: *Studia Academica Slovaca*. 24. Prednášky XXXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stímul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995, s. 177 – 186.

Nová koncepcia vyučovania slovenského jazyka. – In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. októbra 1994*. Red. J. Doruľa. Bratislava, Veda 1995, s. 180 – 185.

1996

Die Erklärung syntaktischer Konstruktionen durch die Semantik. – In: *Linguodidaktische Aspekte der Fachkommunikation im Fremdsprachenunterricht. Lingvodidaktické aspekty odbornej komunikácie vo vyučovaní cudzích jazykov. Vorträge gehalten auf dem slowakisch-österreichischen Kolloquium am 30. November 1995 in Bratislava*. Red. J. Pekarovičová – R. Rathmayerová. Bratislava, Stímul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 16 – 20, slov. res. s. 21 – 22.

Vetné typy s aktívnym subjektom v slovenčine. – In: *Studia Academica Slovaca*. 25. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stímul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 226 – 238.

1997

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3., dopl. a preprac. vyd. pripravili J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava, Veda 1997. 944 s. (spoluautori J. Doruľa, J. Kačala, M. Marsinová, I. Masár, Š. Michalus, Š. Peciar, M. Pisárčiková, M. Považaj, V. Slivková, E. Smiešková, M. Urbančok).

Ref.: 1. Majtán, M.: Nový slovník. – *Slovenské národné noviny*, 8 (12), 1997, č. 33, s. 12. – 2. Očenáš, I.: O novom vydaní normatívnej príručky. – *Evanjelický posol spod Tatier*, 87, 1997, č. 33, s. 6. – 3. Považaj, M.: Vyšiel Krátky slovník slovenského jazyka. – *Slovenská Republika*, 13. 5. 1997, príl., Kultúra, s. 3. – 4. Myjavcová, M.: Krátky slovník slovenského jazyka bližšie k súčasnosti. – *Nový život (Nový Sad, Juhoslávia)*, 51, 1998, s. 72 – 77.

Slovenský jazyk pre 5. ročník základných škôl. Učebnica. 1. diel. 1. vyd. Bratislava, Orbis Pictus Istropolitana 1997. 64 s. – 2. vyd. 1999 – 3. vyd. 2001 (spoluautori V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol).

Ref.: 1. Benčatová, L.: Slovenský jazyk pre 5. ročník základných škôl. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 44, 1997/98, s. 124 – 125. – 2. Ligoš, M.: Prvá z generácie nových učebníc. – Učiteľské noviny, 48, č. 5, s. 9. – 3. Tibenská, E.: Slovenský jazyk pre 5. ročník ZŠ. (učebnica a cvičebnica). – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 44, 1997/1998, s. 171 – 175.

Neverbálna komunikácia ako tajný jazyk. – In: Štylistika neverbálnej komunikácie. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej v dňoch 15. – 16. februára 1996. Konferencia sa konala na počesť univ. prof. PhDr. Jozefa Mistrika, DrSc., pri príležitosti jeho 75. narodenín. Red. J. Sabol et al. Bratislava, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 1997, s. 251 – 256, angl. res. s. 256.

Vývin valencie nedomácich slovies latinskej proveniencie. – In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 45. Red. P. Žigo et al. Bratislava, Univerzita Komenského vo Vydavateľstve UK 1997, s. 119 – 127.

Syntaktická rovina slovenčiny – súčasný stav a perspektívy jej výskumu s ohľadom na normu a kodifikáciu. – In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca. 3. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1997, s. 225 – 233.

Klady a záporý internacionalizácie v súčasných spisovných jazykoch. – Naša univerzita. Spravodaj Univerzity Komenského 45, 1997/1998, č. 4, s. 10 (správa o zasadnutí Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky pri Medzinárodnom komitáte slavistov konanom 9. – 10. 11. 1997 v Bratislave).

Správa o medzinárodnom kolokviu. – Slovenská reč, 62, 1997, s. 93 – 96 (správa o medzinárodnom kolokviu o starších a novších rakúsko-slovenských kontaktoch konanom dňa 24. 10. 1996 v Bratislave).

1998

Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk. Red. J. Bosák. 1. vyd. Opole, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998. 172 s. (spoluautori J. Bosák, K. Buzássyová, J. Dolník, J. Furdík, J. Mlacek, S. Ondrejovič, I. Ripka, D. Slančová).

Ref.: 1. Dudok, M.: Slovački jeziki na kraju XX veka. – Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku (Nový Sad, Juhoslávia). 41 – 42. 1998, vyd. 2000, s. 175 – 176. – 2. Findra, J.: Prezentácia slovenčiny ako dynamicky fungujúceho systému. – Jazykovedný časopis, 50, 1999, s. 37 – 41.

SLEX '99. Elektronický lexikón slovenského jazyka. Krátky slovník slovenského jazyka. Synonymický slovník slovenčiny. Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Bratislava, Forma 1998 (spoluautorka Krátkeho slovníka slovenského jazyka a Synonymického slovníka slovenčiny).

Ref.: 1. Bosák, J.: Tri jazykové príručky na jednom cédečku. – Rodina a škola, 47, 1999, č. 5, s. 4. – 2. Strasser, D.: Slovenčina na ex. – Dominofórum, 8, 1999, č. 10, s. 14.

Slovenský jazyk pre 5. ročník základných škôl. Učebnica. II. diel 1. vyd. Bratislava, Orbis Pictus Istropolitana 1998. 64 s. – 2. vyd. 2000 – 3. vyd. 2002 (vedúca autorského kolektívu, spoluautori V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol).

Slovenský jazyk pre 5. ročník základných škôl. Cvičebnica. 1. vyd. Bratislava, Orbis Pictus Istropolitana 1998. 64 s. – 2. vyd. 1999. – 3. vyd. 2000 – 4. vyd. 2001 – 5. vyd. 2002 (spoluautori J. Sabol, V. Patráš, M. Sedláková).

Objektový participant sémantickej štruktúry vety. – Slovenská reč, 63, 1998, s. 198 – 209.

Harmonizácia jazykovej, odbornej a interkultúrnej kompetencie pri prekladaní a tlmočení. – In: Transformácia ekonomiky. Red. J. Jacko D. Breveniková. Bratislava, Ekonom 1998, s. 243 (spoluautorka J. Pekarovičová).

14. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanské jazyky pri Medzinárodnom komitáte slavistov v Bratislave. – *Slavica Slovaca*, 33, 1998, s. 90 – 93 (správa o zasadaní konanom v dňoch 9. – 11. 10. 1997 v Bratislave; spoluautor J. Bosák).

1999

- Kapitoly zo slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Ekonóm 1999. 150 s. (spoluautor J. Mlacek).**
Slovenský jazyk pre 5. ročník ZŠ. Metodická príručka. 1. vyd. Bratislava, Orbis Pictus Istropolitana 1999. 84 s. (spoluautorka M. Sedláková).
Slovenský jazyk pre 6. ročník základných škôl. Učebnica. 1. diel. 1. vyd. Bratislava, Orbis Pictus Istropolitana 1999. 64 s. – 2. vyd. 2001 (spoluautori V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol).
Komunikatívne funkcie a ich vyjadrovania v slovenčine. – In: Studia Academica Slovaca. 28. Prednášky XXXV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1999, s. 209 – 223.
Internacionalizácia a ideologizácia v jazyku. – In: Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti. Ed. J. Bosák. Bratislava, Veda 1999, s. 141 – 146.
Posilnenie komunikatívneho princípu vo výučbe materinského jazyka. – In: *Problemy edukacji lingwistycznej. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej „Problemy edukacji lingwistycznej“*, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Katowice, dnia 15 – 17 listopada 1996 r. Red. M. T. Michalewska. Katowice, Impuls 1999, s. 63 – 68.
Nad novým vydaním Pravidiel slovenského pravopisu. [Pravidlá slovenského pravopisu. 2., dopl. a preprac. vyd. Bratislava 1998.] – In: *Kultúra slova*, 33, 1999, s. 98 – 102 (rec.).

2000

- Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2., oprav. vyd. Bratislava, Veda 2000. 998 s. (spoluautori A. Anetová, I. Hrubaničová, Š. Michalus, E. Pícha, M. Pisárčiková, M. Považaj).**
Slovenský jazyk pre 6. ročník základných škôl. Učebnica. 2. diel. 1. vyd. Bratislava, Orbis Pictus Istropolitana 2000. 64 s. – 2. vyd. 2002 (spoluautori V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol).
Slovenský jazyk pre 6. ročník základných škôl. Cvičebnica. 1. vyd. Bratislava, Orbis Pictus Istropolitana 2000. 64 s. – 2. vyd. 2001 – 3. vyd. 2002 (spoluautori V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol).
Slovenský jazyk pre 7. ročník základných škôl. Učebnica. 1. diel. 1. vyd. Bratislava, Orbis Pictus Istropolitana 2000. 64 s. – 2. vyd. 2002 (spoluautori J. Kesselová, V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol).
Syntaktický systém súčasnej slovenčiny (v oblasti syntagmatiky a vetnej syntaxe). – In: Studia Academica Slovaca. 29. Prednášky XXXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2000, s. 287 – 299. Znovu publikované: In: *Z vývinových tendencií a zmien súčasnej slovenčiny*. Studia Academica Slovaca, Separát. Red. J. Mlacek. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2000, s. 287 – 299.
Skončil sa jeden medzinárodný projekt. – *Naša univerzita. Spravodaj Univerzity Komenského*, 46, 2000, č. 6, s. 11.

2001

- Slovenský jazyk pre 7. ročník základných škôl. Učebnica. 2. diel. 1. vyd. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana 2001. 64 s. – 2. vyd. 2003 (spoluautori J. Kesselová, V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol).**
Slovenský jazyk pre 7. ročník základných škôl. Cvičebnica. 1. vyd. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana 2001. 64 s. – 2. vyd. 2002 (spoluautori J. Kesselová, V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol).
Slovenský jazyk pre 8. ročník základných škôl. Učebnica. 1. diel. 1. vyd. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana 2001. 64 s. – 2. vyd. 2003 (spoluautori J. Kesselová, V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol).

Slovenský jazyk pre 5. ročník základných škôl pre nevidiacich. 1. vyd. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana 2001.

Teória a prax jazykového vzdelávania v oblasti materinského jazyka na základných školách na Slovensku. In: *Studia Academica Slovaca*. 30. Prednášky XXXVII. ročníka letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2001, s. 315 – 328.

Zasadanie medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky v Drážďanoch. – *Slavistika*, 36, 2001, s. 84 – 86 (správa o zasadnutí komisie konanom 25. – 28. októbra 2000 na tému Možnosti a hranice standardizácie slovanských spisovných jazykov v súčasnosti).

2002

Slovenský jazyk pre 8. ročník základných škôl. Učebnica. 2. diel. 1. vyd. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana 2002. 64 s. (spoluautori J. Kesselová, V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol).

Prepojenosť medzi lexikálnou, morfológickou a syntaktickou rovinou jazykového systému. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk*. Ed. J. Pekarovičová. Bratislava: Stimul 2002, s. 49 – 61.

Možnosti a hranice štandardizácie syntaktickej roviny jazykového systému slovenčiny. In: *Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung slavischer Schriftsprachen in der Gegenwart*. Red. K. Gutschmidt. Drážďany: Thelem 2002, s. 189 – 205, nem. res., s. 205 – 206.

Teória a prax v jazykovom vzdelávaní. In: *Problemy edukacji lingwistycznej. Teoria i praktyka edukacyjna w zmieniającej się Europie. Tom II. Różne aspekty edukacji lingwistycznej dziecka*. Red. M. T. Michalewska – M. Kisiel. Kraków: Impuls 2002, s. 77 – 88.

Slowakische Sprache – das neue Diplomfach am Institut für Slawistik der Universität Wien. – *Klub. Měsíčník Čechů a Slováků v Rakousku*, 2002, roč. 21, č. 9, s. 10 – 11.

2003

Slovenský jazyk pre 8. ročník základných škôl. Cvičebnica. 1. vyd. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana 2003. 64 s. (spoluautori J. Kesselová, V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol).

Slovenský jazyk pre 9. ročník základných škôl. Učebnica. 1. diel. 1. vyd. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana 2003. 64 s. (spoluautori J. Kesselová, V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol).

Länderbericht Slowakei. In: *Mehrsprachigkeit in der erweiterten Europäischen Union*. Ed. J. Besters-Diger – R. De Cillia – H-J. Krumm – R. Rindler-Schjerve. Klagenfurt – Celovec: Drava 2003, s. 121 – 141.

2004

Slovenský jazyk pre 9. ročník základných škôl. Učebnica. 2. diel. 1. vyd. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana 2004. 64 s. (spoluautori J. Kesselová, V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol).

Slovenský jazyk. Synchronný jazykovedný opis. 1. časť. *Slowakische Sprache. Eine synchrone sprachwissenschaftliche Beschreibung. Teil 1*. Wien: Facultas 2004. 135 s.

Slovenský jazyk. Synchronný jazykovedný opis. 2. časť. *Slowakische Sprache. Eine synchrone sprachwissenschaftliche Beschreibung. Teil 2*. Wien: Facultas 2004. 128 s.

Eugen Pauliny a rozvíjanie jeho teórie intencie slovesného deja. In: *Studia Academica Slovaca*. 33. Prednášky XL. ročníka letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek – M. Vojtech. Bratislava: Stimul 2004, s. 230 – 246.

Fascinácia mnohotvárnosti – fascinujúca mnohotvárnosť. [H. Sodeyfi – S. M. Newerkla: Faszination der Vielfalt.] – *Klub. Kulturní měsíčník Čechů a Slováků v Rakousku*, 2004, roč. 23, č. 1 – 2, s. 2 – 3 (rec.).

Štandard a subštandard – diachronické a synchronické aspekty. – *Jazykovedný časopis*, 2004, roč. 55, č. 2, s. 161 – 164. (správa o zasadnutí Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky pri Medzinárodnom komitétu slavistov 15. – 19. 9. 2004 vo Varne; spoluautor J. Bosák).

Zostavili Ladislav Dvonč a i.

MENNÝ REGISTER / INDEX OF NAMES

- Albérés, R. M. 141
 Almalech, M. 78
 Al-Salman, S. M. 78
 Altmann, G. 74 – 75
 Ammann, A. 82
 Arabski, J. 77, 78
 Bacon, F. 135, 136
 Bagin, A. 138
 Bajzíková, E. 47
 Baláková, D. 65
 Bartek, H. 155, 156
 Bech, G. 87
 Bel, M. 70
 Bellugi, U. 129, 130
 Benko, V. 121, 123
 Benkovičová, J. 147
 Bernolák, A. 53
 Besters-Dilger, J. 89
 Binar, L. 148
 Blanár, V. 71
 Bokova, H. 149, 151
 Bosák, J. 47, 68, 105, 107, 110, 121
 Bozděchová, I. 31, 111, 117
 Braem, P. B. 129 – 131
 Brosig, E. 79
 Bujor, I. I. 14
 Buzássyová, K. 47, 53, 59, 68, 100, 105 – 107, 110, 121
 Bžoch, J. 138
 Camus, A. 137
 Cicero 135
 Comrie, B. 84
 Corbett, G. G. 84
 Csonka, Š. 130
 Cyril 154
 Čarkič, M. Ž. 147
 Čulenová E. 148
 da Graca Pinto, M. 79
 Daněk, J. 148
 Daňová, M. 149
 Descart, R. 136
 Diaconescu, P. 15, 20, 22, 23
 Dočkal, M. 127, 128
 Dokulil, M. 48, 51, 52, 54, 99, 110
 Dolník, J. 3 – 12, 47, 54, 149
 Dovčiak, K. 106
 Dudok, M. 70
 Duličenko, A. D. 68
 Ďurovič, E. 67, 76 – 77, 82
 Dvonč, L. 53, 171
 Eichler, E. 71
 Ernst, P. 150
 Findra, J. 148
 Frankowska-Kozak, B. 149
 Furdík, J. 47 – 54, 100, 104, 107, 109 – 111, 121
 Furdík, K. 48
 Galisová, A. 148
 Gero, Š. 148
 Goga, E. 16
 Gómez-Martínez, J. L. 133, 135, 139, 141 – 143
 Graur, A. 14, 19, 21
 Greule, A. 152
 Groma, M. 127, 128
 Gross, H.-M. 151
 Guevara, A. de 142
 Gutschmidt, K. 68, 69
 Haan, F. de 90
 Hansen, B. 81 – 98
 Hausenblas, K. 139
 Havránek, B. 57
 Heine, B. 97
 Heinzová K. 149
 Hladká, Z. 149
 Hoffmannová, J. 149
 Holub, Z. 148
 Horálek, J. 148
 Horecký, J. 47, 51, 54, 67, 72 – 74, 77, 105, 106, 115
 Horváth, M. 74, 75, 133 – 144
 Hořejší, V. 14, 26
 Hrašna, M. 150
 Hřebíček, L. 74 – 75
 Hurban, J. M. 137, 138
 Hussler, E. 6
 Hut'ková, A. 149
 Hviezdoslav, P. O. 65
 Chen, F. J. 78
 Chmel, R. 137
 Chrakovskij, V. S. 68
 Iacob, S. 18
 Imrichová, M. 54
 Ionescu, A. 16, 18
 Ivanová, M. 99 – 126
 Ivănescu, G. 14
 Janočková, N. 54
 Janovec, L. 55 – 59, 148
 Jenča, I. 148
 Jermakova, O. P. 68
 Jesenská, P. 148
 Jozefovič, M. 156
 Junková, B. 148
 Kačala, J. 49, 153 – 156
 Kamiš, K. 148
 Karol Róbert 71
 Karol IV. 152
 Kassis, N. 78
 Kavka, S. 78
 Keil, G. 151
 Klíma, E. S. 128, 130
 Kohno, M. 78
 Komárek, M. 31
 Korytký, P. 13 – 29
 Korytkowska, M. 69
 Kořenský, J. 45 – 47, 147
 Kováčová, V. 65, 148
 Krajčovič, R. 153, 154
 Král, Á. 73
 Kralčák, L. 123
 Králik, L. 62
 Kráľová, Z. 79
 Krčméry, Š. 138
 Kreterová, L. 152
 Krško, J. 70 – 71, 148
 Kryžan-Stanojevič, B. 69
 Kubišová, H. 71
 Kubriakova, E. S. 51
 Kurz, I. 78
 Kusová, J. 152
 Kuteva, T. 96, 97
 Laca, V. 25, 26
 Lančarič, D. 149
 Lehman, F. 69
 Lehmann, Ch. 81
 Leibnitz, G. W. 136

- Lehotská, D. 150
 Lenk, H. 9
 Lichner, V. 71
 Liptáková, E. 48
 Locke, J. 136
 Lotko, E. 31, 69
 Lukács, Gy. 134
 Luther, M. 152
 Majtán, M. 70, 71
 Malá, J. 148
 Marchal, E. 79
 Martincová, O. 38, 55 – 59, 69
 Matuška, A. 137, 138
 Meier, J. 151
 Mejstřík, V. 55 – 59
 Metod 154
 Mieczkowska, H. 69
 Miko, F. 73
 Mináč, V. 138
 Mistrík, J. 73, 130, 139, 140
 Mitter, P. 31 – 42, 148
 Mlacek, J. 104
 Montaigne, M. de 135, 136
 Moško, G. 121, 123
 Mravinacová, J. 55 – 59
 Müllerová, O. 149
 Nefedova, V. 78
 Neščimenko, G. 69
 Novák, L. 51, 67, 154
 Nuyts, J. 96
 Oczkova B. 68
 Ohneiser, I. 69
 Ološtiak, M. 47, 48, 52, 53, 148
 Ondrejovič, S. 74 – 75
 Ondruš, Š. 127, 128
 Opavská, Z. 38, 55 – 59
 Oravec, J. 25, 26, 47
 Pallasová, E. 86
 Pančíková, M. 149
 Paponová, M. 152
 Paradis, M. 78
 Pascal, B. 136
 Patráš, V. 147 – 149
 Pátruť, I. 14 – 16, 24, 26, 27
 Pauliny, E. 73
 Petřík, V. 138
 Pierce, Ch. S. 127, 128
 Piirainen, I. 150, 151
 Pillai, S. 79
 Platón 134
 Plungian, V. A. 82, 83, 88
 Plutarchos 135
 Poersch, J. M. 78
 Porák, J. 82, 91, 92, 94
 Rangelová, A. 55 – 59
 Rejzek, J. 40
 Reza, Y. 72
 Ripka, I. 54
 Rosetti, A. 13
 Roszko, R. 69
 Rozwadowski, J. M. 109
 Rucki, T. 148
 Rudnik-Karwatowa, Z. 68, 69
 Rúfus, M. 138
 Rymut, K. 70
 Sabol, J. 62 – 65, 73, 127, 128, 147
 Sainte-Beuve, Ch. A. 137
 Salinas, A. 79
 Sartre, J. P. 137
 Schalley, E. 96
 Scliar-Cabral, L. 77
 Sedláková, M. 158
 Seneca 135
 Siatkowska, J. 68
 Skácel, J. 148
 Slama-Cayacu, T. 78
 Slančová, D. 139, 148
 Sobčíková, J. 148
 Sokolová, J. 72 – 74,
 Sokolová, M. 52, 99 – 126
 Sokrates 134
 Spáčilová, J. 152
 Světlá, J. 55 – 59
 Šimon, F. 121, 123
 Škop, M. 148
 Šmídová, P. 55 – 59
 Šmilauer, V. 70
 Šoltys, O. 148
 Števec, P. 138
 Štúr, E. 53
 Taine, H. 137
 Ťapko, G. T. 69
 Tarsciová, D. 127 – 132
 Taxová, E. 137
 Teofrastus 139
 Thomai, J. 59 – 62
 Tibenská, E. 157 – 164
 Tichá, Z. 55 – 59, 68
 Tichonov, A. N. 121
 Tintěrová, I. 55 – 59
 Tóth, S. J. 149
 Tuguševa, R. Ch. 145 – 147
 Ubár, L. 130
 Valček, P. 133, 134
 Valéry, P. 137
 van der Auwera, J. 81 – 83, 87 – 89, 96
 van Uden, A. 127
 Vaňková, L. 151
 Vanovič, J. 135
 Varsík, B. 27, 70
 Vilckström, B. 130
 Vužňáková, K. 48, 99 – 126
 Weiss, D. 82
 Wimmer, G. 74 – 75
 Wimmerová, S. 74 – 75
 Yang, L. 79
 Zemskaja, E. A. 69
 Ziegler, A. 150
 Zimmermann, J. 62 – 65
 Zimová, L. 148
 Žiláková, M. 149
 Žáry, I. 134 – 136
 Žigo, P. 153

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS, 56, 2005

OBSAH

Juraj D o l n í k: K otázke odrazu hodnôt v jazyku.....	3
Björn H a n s e n: Ako merať geografickú konvergenciu jazykov: prípadová štúdia gramatikalizácie v dôsledku jazykového kontaktu v nemecko-maďarsko-slovanskej oblasti.....	81
Peter K o p e c k ý: Je čiastočná obsahová a formálna analógia medzi rumunským špecifickým neutrom a slovenskými rodmí len náhodná?.....	13
Patrik M i t t e r: K hybridným složeninám (s prvým komponentom cudzieho pôvodu) v NSČ 2.....	31
Miloslava S o k o l o v á – Martina I v a n o v á – Katarína V u ž ň á k o v á: Prínos slovníka koreňových morfém k charakteristike kompozít.....	99
Darina T a r c s i o v á: Ikonicitá a arbitrárnosť v posunkovom jazyku.....	127

R o z h ľ a d y

Miloš H o r v á t h: Známá – neznámá esej (Náčrt histórie a štruktúrnych vlastností eseje a esejistického štýlu) ..	133
---	-----

R e c e n z i e

Furdík, J.: Slovenská slovtvorba. (Teória, opis, cvičenia). N. J a n o č k o v á.....	47
Kačala, J.: Slovenčina pri míľnikoch slovenských dejín. M. J o z e f o v i č.....	153
Kořenský, J.: Člověk – řeč – poznání. J. D o l n í k.....	45
Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. 2. K. B u z á s s y o v á.....	55
Poznámky k Slovníku súčasnej albánčiny [Fjalor i shqipës së sotme]. L. K r á l i k.....	59
Sabol, J. – Zimmermann, J.: Akustický signál – semióza – komunikácia. D. B a l á k o v á – V. K o v á č o v á.....	62
Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. J. D o l n í k.....	147
Tuguševa, R. Ch.: Očerki sopostavitel'noj leksikologii češského i slovackogo jazykov. J. B e n k o v i č o v á.....	145
Zur Erforschung des Frühneuhochdeutschen in Böhmen, Mähren und der Slowakei. P. Ž i g o.....	149

R e f e r á t y

Đurovič, E.: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I. / On the Slovak Language and Slovakia. Selected Writings I. J. H o r e c k ý.....	67
Horecký, J. – Sokolová, J.: Modelovanie a lingvistika. M. H o r v á t h.....	72
Krško, J.: Hydronymia povodia Turca. H. K u b i š o v á.....	70
Procesy innowacyjne w językach słowiańskich. M. D u d o k.....	68
Wimmer, G. – Altmann, G. – Hřebíček, L. – Ondrejovič, S. – Wimmerová, S.: Úvod do analýzy textov. M. H o r v á t h.....	74

K r o n i k a

Ďalší neuveriteľný osemdesiatnik (Prof. E. Đurovič 80-ročný). J. H o r e c k ý.....	76
Jubilujúca Eva Tibenská. M. S e d l á k o v á.....	157
Nové úlohy psycholingvistiky v novom storočí. Z. K r á l o v á.....	77
Súpis prác Evy Tibenskej za roky 1980 – 2004. L. D v o n ě a i.....	159

C O N T E N T S

Juraj D o l n í k: Towards the Reflection of Values in the Language.....	3
Björn H a n s e n: How to Measure Areal Convergence: a Case Study of Contact-induced Grammaticalization in the German-Hungarian-Slavonic Contact Area.....	81
Peter K o p e c k ý: Is a Partial Analogy Between Romanian Specific Neuter and Slovak Genders an Accidental One?.....	13
Patrik M i t t e r: The Hybrid Compounds (First Component of Foreign Language Origin) in the Neological Dictionary NSČ 2.....	31
Miloslava S o k o l o v á – Martina I v a n o v á – Katarína V u ž ň á k o v á: The Contribution of the Dictionary of Root Morphemes to the Characterization of Compounds.....	99
Darina T a r c s i o v á: Iconicity and Arbitrariness in Sign Language.....	127

R e v i e w A r t i c l e s

Miloš H o r v á t h: Essay – Known Unknown.....	133
---	-----

B o o k R e v i e w s

Comments on the Dictionary of Contemporary Albanian Language[Fjalor i shqipës së sotme]. By L. K r á l i k.....	59
Furdík, J.: Word-formation in the Slovak Language. (Theory, Description, Exercises). By N. J a n o č k o v á.....	47
Kačala, Ján: The Slovak Language at the Milestone of the Slovak History. By M. J o z e f o v i č.....	153
Kořenský, J.: A Man – Language – Knowledge. By J. D o l n í k.....	45

New Words in Czech. The Dictionary of Neologisms. 2. By K. B u z á s s y o v á	55
Present-day Language Communication in the Interdisciplinary Connection. By J. D o l n í k	147
Sabol, J. – Zimmermann, J.: Acoustic Signal – Semiosis – Communication. By D. B a l á k o v á – V. K o v á č o v á	62
Tuguševa, R. Ch.: Očerki sopolstaviteľnoj leksikologii češského i slovačkého jazykov. By J. B e n k o v i č o v á	145
Zur Erforschung des Frühneuhochdeutschen in Böhmen, Mähren und der Slowakei. By P. Ž i g o	149

Book Notices

Đurovič, L.: On the Slovak Language and Slovakia. Selected Writings I. By J. H o r e c k ý	67
Horecký, J. – Sokolová, J.: Modelling and Linguistics. By M. H o r v á t h	72
Innovative Processes in the Slavonic Languages. By M. D u d o k	68
Krško, J.: Hydronymy of the Turiec River Basin. By H. K u b i š o v á	70
Wimmer, G. – Altmann, G. – Hřebíček, L. – Ondrejovič, S. – Wimmerová, S.: An Introduction to the Analyses of Texts. By M. H o r v á t h	74

Chronicle

Bibliography of the Writings of Eva Tibenská for the Period 1980 – 2004. By L. D v o n ě and others	159
Eva Tibenská Jubilee. By M. S e d l á k o v á	157
New Projects of Psycholinguistics in the New Century. By Z. K r á ě o v á	77
The Next „Incredible“ Octogenarian (Professor L. Đurovič eighty-year-old). By J. H o r e c k ý	76

СОДЕРЖАНИЕ

Юрай Д о л н и к: К вопросу отражения ценностей в языке	3
Петер К о п е ц к и: Являются ли частичная содержательная и формальная аналогии между румынским специфическим средним родом существительных и родами в словацком языке случайными?	13
Патрик М и т т е р: К гибридным сложным словам (с первым компонентом иноязычного происхождения) в «Словаре неологизмов чешского языка», 2	31
Милослава С о к о л о в а – Мартина И в а н о в а – Катарина В у ж н я к о в а: Вклад словаря корневых морфем в характеристику сложных слов	99
Дарина Т а р ч и о в а: Изображение и произвольность в языке жестов	127
Бьери Х а н с е н: Как измерять географическую конвергенцию языков: грамматикализация в результате языковых контактов в германо-венгерско-славянской области	81

Обзор

Милош Х о р в а т: Знакомое – незнакомое эссе	133
---	-----

Рецензии

Заметки о «Словаре современного албанского языка». Л. К р а л и к	59
Zur Erforschung des Frühneuhochdeutschen in Böhmen, Mähren und der Slowakei. П. Ж и г о	149
Качала, Я.: Словацкий язык и основные вехи словацкой истории. М. Й о з е ф о в и ч	153
Корженски, Я.: Человек – речь – познание. Ю. Д о л н и к	45
Новые слова в чешском языке. Словарь неологизмов, 2. К. Б у з а ш и о в а	55
Сабол, Я. – Циммерман, Я.: Акустический сигнал – семиозис – коммуникация. Д. Б а л а к о в а – В. К о в а ч о в а	62
Современная языковая коммуникация в интердисциплинарных отношениях. Ю. Д о л н и к	147
Тугушева, Р. Х.: Очерки сопоставительной лексикологии чешского и словацкого языков. Я. Б е н к о в и ч о в а	145
Фурдик, Ю.: Словацкое словообразование. (Теория, описание, упражнения). Н. Я н о ч к о в а	47

Сообщения

Виммер, Г. – Алтман, Г. – Гребичек, Л. – Ондрейович, С. – Виммерова, С.: Введение в анализ текстов. М. Х о р в а т	74
Горечки, Я. – Соколова, Я.: Моделирование и лингвистика. М. Х о р в а т	72
Дюрович, Л.: О словацком языке и Словакии. Избранные труды Г. Я. Г о р е ц к и	67
Кршко, Я.: Гидронимия бассейна реки Турец. Х. К у б и ш о в а	70
Процессы инновации в славянских языках. М. Д у д о к	68

Хроника

Еще один «невероятный» юбилей (К 80-летию профессора Л. Дюровича). Я. Г о р е ц к и	76
Новые задачи психолингвистики в новом столетии. З. К р а л о в а	77
Список работ Эвы Тибенской, опубликованных в период 1980 – 2004 гг. Л. Д в о н ч и д р	159
Юбилей Эвы Тибенской. М. С e d l á k o v á	157